

বুৰঞ্জীমূলক পাঁচঅক্ষীয়া নাট

ছদ্ৰপতি শিৱরাজী

প্ৰথম অভিনয় নিশা—২০।১০।২৭ কালী-পূজা

গুৱাহাটী, কুমাৰ ভাষ্কৰ নাট্যমন্দিৰত
একতা সত্ৰৰ দ্বাৰা অভিনীত

প্ৰণেতা

অধ্যাপক শ্ৰীঅতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা

•পোবন, গুৱাহাটী (১)

সংশোধিত তৃতীয় তাৰুণ

১২৭৩ চন

জোন্সাকী প্ৰকাশ

গুৱাহাটী—১

**Chatrapati Sivajee : Five Acts Assamese Drama by
Prof. Atulchandra Hazarika M. A., B. L., B. T. Tapoban,
Uzan Bazar, Guahati-1.**

প্ৰকাশক
শ্ৰীজিভেদ্ৰাজিৎ মেধি
স্বোনাকী প্ৰকাশ, গুৱাহাটী-১

প্ৰথম তাঙৰণ : ১৯৭৩ চন

তৃতীয় তাঙৰণ (সংশোধিত) : ১৯৭৩ চন

মূল্য—৪'৫০ (চাৰি টকা পঞ্চাছ পইছা)

ছপা কৰোঁতা
শ্ৰীবাধাৰমণ বহাৰ
শ্ৰীকান্ত প্ৰেছ
৭৫, বৈঠকখানা ব'ড
কলিকতা-২

নিবেদন

পোনপ্ৰথম যৌৱনৰ চকলতাৰ চমকনিত জীৱন যেতিয়া আছিল উজ্জ্বলময় তেতিয়াই অৰ্থাৎ আৰ্জি প্ৰায় কুৰিবহুবো আগতে এট নাটখনি বচনা কৰা হৈছিল, অভিনয় কৰোৱা হৈছিল আৰু তেতিয়াৰ 'মিলন' পত্ৰিকাত প্ৰকাশো হৈছিল। তাৰ পিছত আজিলৈকে কিমান ঘটনা ঘটিল; যেন, জাতি আৰু এই নিঃকিন নাট্যকাৰৰ বৈচিত্ৰজন জীৱনতো কিমান ওলটপালট হৈ গ'ল সেই কথা বিব'ৰি কোৱাৰ আৱশ্যক নকৰে। যুঁতে নাটখনিৰে হাতেলিখা অৱহাতে এই সুদীৰ্ঘ কালছোৱাত কোনো ঠাইত আমাৰ সম্বন্ধিত্ৰমে আৰু কোনো ঠাইত আমাৰ অজ্ঞাতসাবে কেইবাটাও নাটমঞ্চৰ পাৰশ্ৰৱীপৰ সম্মুখত পোহৰ দেখিছিল, আৱশ্যকমতে ৰূপ মলাইছিল আৰু ইহাত সিহাত ক'ৰি বহু হাত বাগবিছিল। তাৰ ফলত এসময়ত মূল নাটখনিৰ অস্তিত্বকে উদ্ধাৰ কৰিব পৰা টান হৈছিল। তাৰ ফলত কেইবা জনো কৃতী আৰু অকৃতী অভিনেতাৰ দ্বাৰা পৰিবৰ্তিত আৰু পৰিবৰ্তিত হৈ নাটখন বৰ্তমান আকাৰ-প্ৰাপ্ত হ'ল। জনদ্বিয়ক অভিনেতাই (অৱশ্যে ভাল হওক বুলিয়েই) এই নাটত বঙলা নাটৰ কিছুমান বচন সানমিহলি ক'ৰি সুসুৱাই পেলালে। যি কোনো কাৰণতে নহওক সামাজ্যতাবে হলেও যিনকলৰ ওচৰত আমি থকা হবলৈ বাধ্য হলে। সেইসকলৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতা নিবেদন কৰা হ'ল। তদুপৰি যৌৱনৰ উজ্জ্বল কৰ্মাৰ লগে লগে এই জ্যেষ্ঠী নাট লিখাৰ প্ৰতিও আমাৰ প্ৰবৃত্তি নাইকিয়া হ'ল আৰু সেই বাবে ইমান দিনে ইয়াক প্ৰকাশ নকৰে। বুলিয়েই হাত সাৰটি বহি আছিলোঁ। কিন্তু আৰ্জি ০৭৪ ৱহৰমান আগৰ পৰা বিশেষকৈ পূজাৰ সময়ত এই নাটৰ সাধনি টোমান বেছি তৈ আহিছে যে হিতাকাঙ্ক্ষী নাট্যাগোষ্ঠী বঙ্গুসকলৰ অহ-বোধ বন্ধ, কৰিবলৈ আমি নাটখনি ছপাবলৈ একৰকম বাধ্য হলে। আৰু গুৱাহাটী কুমাৰ-ভাৰত অভিনয় কৰোৱাবলৈ স্ৰীমুত সত্যপ্ৰসাদ বৰুৱা বি-এলে স্ৰুত কৰা নকলটোকে সামাজ্য সালসলনি কৰি 'চত্ৰপতি শিৱাজী'ক ব'ইজৰ আগলৈ উলিয়ালে।

যদিও 'চত্ৰপতি শিৱাজী'ক বুৰঞ্জীমূলক নাট আখ্যা দিয়া হৈছে তথাপি কৰ লাগিব যে মূল কথাট বুবঞ্জী অৱলম্বন কৰা হলেও বহু ঠাইত কল্পনাৰ বোল বাক-কৈয়ে পৰিছে আৰু বুৰঞ্জীত নাম-পোছ নথকা কেইবাটাও চৰিত্ৰই লিখকৰ মনে পতা

উত্তানৰ পৰা জন্ম লৈছে। সেইবোৰ ছালিজাৰি নেদেখুৱালেও হব। জৰিতে বৰ্গীয় বমেশ দত্তৰ 'মহাৰাষ্ট্ৰৰ জীৱন প্ৰভাত' আৰু N. S. Takakhav Esqr ৰ 'The Life of Sivaji Maharaj' গ্ৰন্থ অহুসৰণ কৰি এই নাথ্ লিখা হৈছিল। ছত্ৰো গৰাকী লিখকৰ ওচৰত আমি কৃতজ্ঞ। মুঠতে আমি প্ৰাতঃস্বপ্নীয় হিন্দুবিবৰ চৰিত্ৰ নাটখন আঁকিবলৈ চেষ্টা কৰিছো, বুৰঞ্জীত নহয়। অহুগ্ৰহ কৰি পাঠক আৰু মৰ্শকসকলে এই কথাবাব মনত ৰাখে বেন।

জৱাহাৰী }
৩।২।১৬ }

বিনীত

শ্ৰীঅতুলচন্দ্ৰ হাজৰিকা

টোকা : দ্বিতীয় তাণ্ডৰণৰ কিতাপ বিচাৰি নেপাই প্ৰথম তাণ্ডৰণৰ পুথি এখন কোনোমতে যোগাৰ কৰি বহু বছৰৰ অন্তত আৱশ্যকীয় সালসলনি কৰি এই সংশোধিত তাণ্ডৰণ মুদ্ৰিত কৰা হ'ল। আগৰ ধাসোবাহবোৰ আঁতৰাবলৈ যত্ন কৰা হৈছে। দুটাৰ বাহিৰে আন আটাইকেউটা গান আয়াৰ নিজৰ ৰচনাৰ পৰা দিয়া হ'ল। দুজন ববেণ্য সঙ্গীত-কবিৰ (পদ্মধৰ চলিহা আৰু উমেশ চৌধাৰী) গীত দুটা সলনি কৰাৰ প্ৰযোজনবোধ নকৰিলো। আশা কৰো একেৰাহে বহু বছৰে ছপাৰ বাতিৰত দুস্ৰাপ্য হৈ থকা মেশপ্ৰেমমূলক এই নাটখনি পূৰ্ববৎ সমাদৃত হব। —লিখক, ১।৬।১৩

—१ अर्पण १—

पुजनीय डाडव मामा

स्वर्गीय श्रीकान्त चोधाबी

आक

पुजनीय सक मामा

स्वर्गीय हबकान्त चोधाबा

हुर्यो जनाव हातत

एइ पाह

तक्ति-कुल ।

চৰিত্ৰ

মুনিহ

শিৱাজী	মাৰাঠাপতি
ৰামদাস স্বামী	শিৱাজীৰ গুৰু
ভানোজী	" সহকাৰী
দিলিপৰাও	" সেনাপতি
গোলাপসিংহ	" আশ্ৰিত
শ্ৰীৰাজীৱ	মোগল বাদছাহ
বশোদন্তসিংহ (মাৰাবাৰ পতি)		}	মোগল সেনাপতি
চায়েস্তা খাঁ (চুবাৰাৰ)			
দিলিৰ খাঁ আৰু ৰামসিংহ			
ছোলেমান খাঁ	ক্ৰিয়াকৰ
আফতল খাঁ	বিজাপুৰ সেনাপতি
গেঞ্জোলাছ	পৰ্টুগিজ সেনাপতি

নেতাজী গেঞ্জোলাছ মাদালি ছৰ্গাৰ, কাৰাবক্ষী, প্ৰহৰী, উজিৰ, ওমৰাহ, চাৰণ, ডকাইত প্ৰভৃতি।

ভিবোতা

জিজিবাঈ	শিৱাজীৰ মাতৃ
অৰুণাবাঈ	" কন্যা
অমিয়া	গোলাপৰ ভনীয়েক
ভৈৰবী,	পাগলী

ছপিনা বিবি, বাইজী, নৰ্ত্তকী মাৰাঠা-গাভৰু প্ৰভৃতি।

ছত্রপতি শিরাজী

প্রথম অঙ্ক

প্রথম দর্শন

পুনাৰ ৩৮নং বাজৰালি

বাম ।

—গীত—

জননী । পৰাধীনা বন্দিনী—

গে'বরমশুভা বিশ্ববিনন্দিতা ধবিত্রোনন্দিনী ।

বত্ৰগৰ্ভা তুমি বীৰ-প্ৰসঙ্গিনী

ভলাপিতো হায় চিহ্নভাগিনী

গগনে-পতনে কৰুণ ক্ৰন্দনে বাজিছে বাগিনী ।

বিশ্ববিজয়িনী শত্ৰু-বিমৰ্দ্দিনী

জাগৃহি গোসাঁনী সিংহবাহিনী

বজ্জোৱা হুন্দুড়ি, উকুৱা পতাৰা, সংহাৰি বিধিনি ॥

[প্ৰহাৰ । গোলাপসিংহ অক অম্বাৰ প্ৰবেশ ।]

গোলাপ । গীত গাই গাই স্বদেশভক্ত সন্তাসী গুচি গ'ল । শুনা, শুনা
ভনীচী । বতাহত বাজি ব'ল পৰাধীনতাৰ কি মৰ্মাহত সুৰ ।

অমিয়া। সঁচা ককাইদেউ! যথার্থ অভাগিনী আমাৰ মাতৃ
ভাৰতবৰ্ষ। হ'ল বুলি আক বিদেশীৰ কিমন হেন্দোলনি সহ
কৰিব ?

গোলা। মানুহৰ নিচিনা একেই দেশৰো ভাগ্যচক্ৰ।

অমি। এতিয়া আমি কোনখিনি পালোহি ককাইদেউ ?

গোলা। এইখন মহাৰাষ্ট্ৰ দেশ। মাৰাঠাপতি শিৱাজীৰ পুনা নগৰ
ইয়াৰ পৰা বেছি দূৰত নহয়।

অমি। তেহে ইয়ালৈ কৈল আহিলা ? শুনিছো—মাৰাঠা-দেশত
ডকাইতৰ বৰ উপদ্ৰৱ। মোৰ বৰ ভয় লাগিছে ককাইদেউ!
যদি আমি ডকাইতৰ হাতত পৰোঁ তেহে আমাৰ কি গতি হব ?
বনৰ বাঘে নেখালেও মনৰ বাঘে খায় নহয়।

গোলা। ওপৰত ভগৱন্ত আছে। তেওঁ অগতিৰ গতি, অনাথৰ নাথ
আৰু নিৰাশ্ৰয়ৰ আশ্ৰয়। বাখে হৰি মাৰে কোনে, মাৰে হৰি
বাখে কোনে ?

অমি। আৰু কিমান বাট যাব লাগিব ? ইয়াৰ পৰা পুনা নগৰ
কিমান দূৰত ?

গোলা। এমিয়াৰ প্ৰায় একেলগ বাট বাকী। যদি মাৰাঠাপতি
শিৱাজীক লগ ধৰিব পাৰোঁ তেহে আমাৰ এটা সুবিধা কৰিব
পাবিম বুলি ভাশা কৰা যায়।

অমি। তুমি জানো তেওঁক চিনি পোৱা ?

গোলা। চিনি নেপালেও মানুহৰ মুখত তেওঁৰ বিষয়ে বহু কথা
শুনিছো। গে-ব্ৰাহ্মণক বন্ধা কৰা, আৰ্ঘ্যভূমিৰ লুপ্ত গোৱৰ পুনৰ
উদ্ধাৰ কৰা আৰু মহাৰাষ্ট্ৰৰ জাতীয় জীৱন গঠন কৰি নৱভাৰত
সৃষ্টি কৰা তেওঁৰ জীৱনৰ মহাত্মত। মোৰ বিশ্বাস—তেওঁৰ
ওচৰৰ পৰা আমি বিফল হৈ উলটিব নেলাগিব। যদি সুবিধা
হয়, ময়ো মাৰাঠাপতিৰ স্বদেশমন্ত্ৰত দীক্ষা লম—মাতৃভূমিভাৰতবৰ্ষৰ
মুক্তি-অভিযানত যোগ দি জীৱন ধ্বংস কৰিম।

অমি। আই ভগৱতীয়ে তোমাৰ আশা ফলৱতী কৰক।

নেপথ্যত বামপ্ৰসাদ। ধৰ ঠে, ধৰ ঠে লালমণি! সোণালী সুযোগ।

সোণালী সুযোগ।

নে: লালমণি। তই আগবাঢ়। মই তোৰ পাছে পাছে গৈছোঁ।

নে: বাম। নহয় অ' তই আগবাঢ়। একো ভয় নাই।

নে: লাল। বহুত পুৰস্কাৰ। আগবাঢ়, আগবাঢ়।

অমি। সেয়া কাৰ মাও ককাইদেউ?

গোলা। বোধকৰোঁ। আৰ্মি ডকাইতৰ হাতত পৰিলোঁ।

অমি। কৰখোৰে। হে হস্তমানজী! আমাক এই আসন্ন বিপদৰ
পৰা বক্ষ' কৰা।

[ছত্ৰ ডকাইতৰ প্ৰবেশ।]

লাল। ধৰ বামপ্ৰসাদ। ধৰ। কি চাই আছে?

গোলা। খন্দাৰ, মে'ৰ ভনীৰ গাত হাত দিবি। অনৰ্থক ৰাজপুত্ৰৰ
হাতত অপঘাত মুক্তা হব।

বাম। কাক ভয় দেখুৱাইছ তে? আজি বেছ মজা পাবি। শুলাই
নেৰিম একা।

গোলা। ৰাজপুত্ৰে ভয়ৰ নাম নেজানে।

বাম। আজি জানিব একা। ভালে ভালে সেই ছোৱালীজনী আমাক
দে। নহলে জানিছই নহয়—হা: হা: হা:!

লাল। ঠিক, ঠিক, ঠিক। এই ছোৱালীৰ মুগা বহুত পুৰস্কাৰ। হুজুৰ
খুব খুচি হব। ধৰ অ' ধৰ। কি চাই আছে?

[আগবাঢ়ি গৈ পাছুৱাই অহাৰে।]

বাম। কি হল অ' ভাইজী! বাঁৰৰ খোজৰে গৈ দে:খান পাছুৱাই
আহিলি?

লাল। তয়ো ব'ল। তয়ো একেলগে ধৰোঁ ব'ল। (ছয়ো আগবাঢ়ে)

গোলা। মুক্তা তইতৰ সন্নিহিত। মোৰ হাতত পৰা তইতৰ আজি
নিস্তাৰ নাই। (তিনিওৰো হুহ। শিফলৰ শব্দ। গোলাৰ শব্দ।)

অমি । ককাইদেউ ! ককাইদেউ ! কোন পাবগুই তোমাৰ গাত
আঘাত কৰিলে ? (গোলাপক সাৰটি ধৰে ।)

লাল । হেব, সি নমৰিল ঠৈ । কাংৰ কায়েদিত্তে গুলীটো পাব হৈ
গ'ল একা ।

বাম । ঠু ঠু মুৰ্ছা । কাণে কাণ মাৰিহে সাৰিল । সি যি নহওক
সহজে আমাৰ কাম হাটিল হব ।

[হাতত পিন্ডল লৈ দিলিপবংশৰ প্ৰবেশ ।]

দিলীপ । তহঁত এতিয়া যা ।

লাল । আমাৰ স্কছিছ হজুৰ ?

দিলীপ । হোঁ । টোপোলা এটা দাল মাৰি । সৌ গহৰ তলত গপি লগৈ ।

বাম । বহুত বহুত আচ্চা তজুৰ !

লাল । ব'ল, ব'ল, ব'ল ।

[ধনৰ টোপোলা লৈ দুয়োৰো প্ৰস্থান ।]

দিলি (অমিতাক হাতত ধৰি) । উঠ সুন্দৰা ! মোৰ লগত ব'লা, নহলে
ডকাইতে তোমাৰ সৰ্বনাশ কৰিব ।

অমি (কান্দি কান্দি) । কলৈ যাম ?

দিলি । নিৰাপদ স্থানলৈ ।

অমি । মোৰ ককাইদেউ য'ত আছে তাতকৈ বেছি নিৰাপদ স্থান নাই ।

দিলি । মোৰ কথা শুনা । নহলে অঘটন ঘটিব । সোৱা আক
এদল ডকাইত আহিব লাগিছে । সিহঁতে পালে শুদাই নেবে ।

অমি । মই নেযাওঁ । ককাইদেউক এ'ৰ মই কলৈকো নেযাওঁ ।

দিলি । থাকিতো তেওঁক সৰুৱাৰ নোৱাৰাই, ওচুৰপি ডকাইতৰ
হাতত নিজৰা আপদ চপাই ল'ব । জানাই নহয়, হৰিণ'ৰ গাৰ
মঙহেই বৈবো ।

অমি (কান্দি কান্দি) । মোৰ থাক বাকী একো নাই । ভগৱানে
এই অভাগীৰ সবলোকে নিলে । বাকী আছিল ককাইদেউ ।
তেৱো আজি ডকাইতৰ গুলীত সংজাহীন ।

দিলি। মই ভাবো এটা ভাল ব্যৱস্থা কৰিম। আহাঁ, তুমি সোধকালে মোৰ লগত আহাঁ।

[বলেবে অমিৱাক টানি লৈ যায়। হাতত ত্ৰিশূন লৈ ডেববীৰ প্ৰবেশ।]
ভববী। বহুত ওপৰলৈ হাত মেলিছিলো, হাত কোণাই আনিবলৈ বাধ্য হলো। যিজনক মই শ্ৰাণ ভৰি ভাল পাইছিলো, তেওঁৰ পৰা উৎসাহজনক সংহাৰিও পাইছিলো সঁচা কিন্তু অতিকূল পৰিস্থিতিয়ে সকলো ওলটপালট কৰি দিলে। মনে খন্দা পুখুৰীত পানী শুকাই গ'ল। পৰম্পৰাই বাধা দিলে, অভিজাত্যই হেঙাৰ পুতিলে। আমাৰ মাজত আজি বহু যোজন ব্যবধান। প্ৰথমতে মই যি বাট বাছি লৈছিলোঁ, আজি সেই বাট এৰি নতুন বাট লৈছোঁ, নতুন পোহৰৰ সন্ধান পাইছোঁ। প্ৰতিবাদ নাই—অভিযোগ নাই—প্ৰত্যাহ্বান নাই, সকলো নীৰৱে মূৰ পাতি লৈছোঁ, সেয়ে হলেও তেওঁৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য আৰু মোৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য একেটাই, এই উদ্দেশ্যৰ মাজেদিয়ে আমাৰ মিলন হ'ব। মাহুহে আজি ভৈববীক পাগলী বোলে। বুলিব নোৱাৰিছে। যদি বুলি ভালপায়, বোলক। হাঃ হাঃ হাঃ! (গোলাপলৈ লক্ষ্য কৰি) কোনহে তুমি? এনেকৈ পৰি আছা কিয়? উঠাচোন বোপাটি!

গোলা। ব—ব যাত—না ভনী—টী।

ভৈব। কোন? কোন তুমি? হাঃ হাঃ হাঃ! মোক ভনী বুলি মাতিছা!

গোলা। ভনী—টী। পা—নী।

ভৈব। কোন হতভগীয়াৰ এই অৱস্থা?

গোলা। বৰ পিয়াহ। পানী পা—নী।

ভৈব। ব'বা, মই পানী আনি দিওঁ।

ভৈব (গোলাপৰ মুখত পানী দি)। ভাল পাইছা নে? উঠিব পাৰিবা জানো? মোৰ গাত ধৰি উঠা।

গোলা। পাৰিম ভনীটী। গাত চেতন পাইছোঁ। (উঠি ডেববীক

দেখা পাই) ইকি ! তুমি মোৰ ভনীটী নোহোৱা ? তেন্তে তুমি কোন ? মোৰ ভনীটী ক'ত ? ময়ে বা ক'ত ? ছদিন আজি অনাহাৰ। পঞ্চভ্ৰমণত অতিশয় ক্লান্ত। পাৰ্শ্বচৰিতৰ লগত যুঁজি সংজ্ঞাহীন হলো। মোৰ ভনীটী—মোৰ প্ৰাণৰ ভনীটী ওচৰতে থিয় হৈ আছিল। তাইক নিশ্চয় সিহঁতে ধৰি লৈ গ'ল।

ভৈৰ। তুমি যে জীয়াই থাকিল, সেয়েই যথালভ।

গোলা। হা ভগৱান ! শয্যত এইডাল বামটা ঠানো মোৰ মূৰলৈ সাঁচি থৈছিল। বাজাসুখ—পৈতৃক বাজসিংহাসন মোগলৰ পদ-প্ৰান্তত সপি দি নিৰাপদ স্থান বিচাৰি আহিছিলো। বাটতেই আজি আকৌ জীৱনৰ একমাত্ৰ সমল মোৰ প্ৰাণৰ ভনীটীকো কাঁচি নিলা। ওহু ! তুমি দয়াময় নোহোৱা—তুমি নিশ্চয়, তুমি নিষ্ঠৰ।

ভৈৰ। য়ৰক ! মোৰ লগত ব'লা। ভগৱানে কোমক সহায় কৰিব।

গোলা। কোন তুমি দেৱী ?

ভৈৰ। মই দেৱী নহওঁ—পাগলী। একো ভয় নাই। পাগলীয়ে তোমাৰ উপকাৰৰ বাহিৰে অপকাৰ নকৰে।

গোলা। তুমিয়ে বা ইয়াত কিয় ? এই স্থান নিৰাপদ নহয়। ডকাইতে মোৰ ভনীটীক চুব ক'ৰি নিলে। নিশ্চয় পাৰ্শ্বচৰিত্তে তাইক খুন কৰিছে।

ভৈৰ। নোপাটি ! তেনে অমঙলীয়া কথা নেভাবিবা। তোমাৰ ভনীয়েবা নিশ্চয় জীয়াই আছে।

গোলা। তোমাৰ মুখত ফুল-চন্দন পৰক।

ভৈৰ। এতিয়া মোৰ লগত ব'লা। একো ভয় নাই।

গোলা। ক'লৈ ?

ভৈৰ। মই যলৈ ৩ই বাওঁ, তালৈ।

গোলা। ঠিক সেয়ে হ'ব। গৈছে—সকলো গৈছে। যাওক। জীৱনৰ সকলো সুখৰ পৰা বঞ্চিত হৈ অসহায় ছটি জীৱকৈ শাস্তি বিচাৰি কুৰিছিলো। তাৰো এটা আজি শূন্যত মিলি গ'ল।

ভৈৰ। মোৰ লগত ব'লা। ভগৱানত বিশ্বাস নেহেৰুৱাবা। ইও
এক অ'ল্পপৰীক্ষা।

গোলা। মই মোৰ নিজৰ জীৱনৰ বাবে চিন্তা নকৰোঁ। কিন্তু মোৰ
ভনীটীৰ অৱস্থা—

ভৈৰ। সেইবোৰ কথা পিচত ভাবিবা। শৰীৰমাগ্গং খলু ধৰ্মসাধনম্।
আহা।

গোলা। ব'লা অ'ষ্ট! মই হোমাৰ সন্তান।

ভৈৰ। কোপ নকৰ তুই ধৰ্ম। তুমি মোৰেই সন্তান নোহোৱা—তুমি
সিংহবাহিনী ভাৰত মাতাৰ সন্তান। মাতৃহৰ জীৱনৰ বিফলতা-
বোৰে কাচঘ'ট আনে জীৱনৰ জয়মালা। সুৰত কণ্টক-মুকুট
পিঙ্গি হলেও আগবঢ় যাব লাগিব অমৃতৰ পুত্ৰ তুমি--আঠা
মোৰ হাতত ধৰি।

[ছদ্মপতি শিৱাজী]

দ্বিতীয় দৰ্শন

ভৱানী মন্দিৰৰ সন্মুখ

শিৱাজী, তানোজী, দিলিপৰাও আৰু আন আন মাৰঠী চৰ্গ'ববিলাক।
মন্দিৰৰ পিতৃবল শঙ্খ ঘণ্ট, মণ-কাঁচ আদি নাক্সি উঠিল। সকলোৱে সভ কৰে
মূৰ মোৰাণে। শিৱাজী আৰু তানোজী গাভে গাভে আগবঢ়াই আছে।

শিৱ। জীৱনৰ এই মহা সঙ্কীৰ্ণত থিয় হৈ তানোজী। মনত পৰিছে
• আজ শৈশৱৰ সোণালা বৰুনা। মনত পৰিছে ঘোঁৰাৰ পিঠিত
উঠি মচাৰাছুৰ পৰুতে-ভৈয়ামে ঘূৰি ফুৰা সেই স্বপ্নময় দিনবোৰলৈ।
দাপেজীৰউদ্দীপনাময় বানীয়ে আজিও মোক উত্তেজিত কৰি তোলে।
কিমান দিন যে মাতৃ ভৱানীৰ পদপ্ৰান্তত নিবলে বহি ভাবোঁ—

জাতিৰ মুক্তি, দেশৰ মুক্তি। সমুখত তাহি উঠে হিন্দুস্থানৰ গৌৰৱপূৰ্ণ ইতিহাস। দেখা পাওঁ—বামায়ণৰ বাম-ৰাজ্য, মহাভাৰতৰ ধৰ্মৰাজ্য। কাণৰ কাষত গভীৰ নিনাদে বাকি উঠে—শ্ৰীকৃষ্ণৰ পাঞ্চজন্তু, অৰ্জুনৰ গাণ্ডীৱৰ ছত্কাৰ। চন্দ্ৰগুপ্ত, অশোক, বিক্রমাদিত্য, হৰ্ষবৰ্দ্ধন, বাগ্ন'বাণ, পৃথীৰাজ, বাণা প্ৰতাপ প্ৰভৃতিয়ে এজন এজনকৈ আহি মোক যেন উদগনি দি গুচি যায়। চকুৰ আগত দেখা পাওঁ—স্বাধীন হিন্দুস্থানৰ মানচিত্ৰ। মনৰ ভিতৰত চিত্ৰৰ হিল্লোল বাগৰি যায়। চাওঁতে চাওঁতে হিন্দুস্থানৰ মানচিত্ৰখন যেন কঁপ উঠে। বিষ্ময়ত মই মুগ্ধ হওঁ। মই কি দেখোঁ জানা তানোজী? নুপু ভাৰত যেন আকৌ জাগি উঠিল। জাগি উঠিল—শত সহস্ৰ নিপিড়িত নিষ্পেৰিত পদদলিত মন্থৰ। মুক্তিমতলীয়া হৈ সিহঁতে যেন চিঞৰি উঠে—
শিৱাজী—শিৱাজী!

। ঠিক সেই সময়তে গুৰু বায়দাস স্বামী কয়গুণ চান্দত গৈ

মন্দিৰৰ পৰা ওলাই আহিল

বাম। বৎস শিৱাজী!

শিৱ (উদ্ভাৱন কৈ লৰি গৈ বায়দাসৰ ভৰিত ধৰি)। গুৰুদেৱ! গুৰুদেৱ!

বাম। আই ভৱানীৰ আশীৰ্ব্বাদ-নিশ্চালি গ্ৰহণ কৰা বৎস!

শিৱ। তানোজী! দিলিপবাণ! ৰঘুনাথ! আহাঁ, সকলোৱে আগবাঢ়ি
আহাঁ। মাতৃৰ আশীৰ্ব্বাদ নিশ্চালি গ্ৰহণ কৰোঁহক

(সকলে ক'ব চাপি আঁঠি নতজ'ন্তু কৈ নিশ্চালি লয়।)

বাম (কয়গুণৰ শব্দী চটিয়াই)। ওম্ শাস্তি। ওম্ শাস্তি। ওম্ শাস্তি।

শিৱ। গুৰুদেৱ! মাতৃৰ আদেশ?

বাম। সমগ্ৰ মাংবাঠা জাতিৰ প্ৰতি মাতৃ স্তুপ্ৰসন্ন। শিৱাজী!

শিৱ। গুৰুদেৱ।

বাম। তোমাৰ প্ৰতি দেৱীৰ আদেশ—তুমি এই নুপু বিৰাট জাতিৰ
গাত লুপ্ত শক্তিৰ বিজুলী সোঁত গোৱাব লাগিব। বিদেশী বিজাতিৰ
পদলেহনক সক্ষিত হোৱা আনৰ্জন পদ্ধিস্তা ধুই-পখালি বাহিৰে-

ভিতৰে নিকা হব লাগিব। মাৰাঠা জাতিক গঢ়ি তুলিব লাগিব
তুমি নতুন ঠাচত। আজিৰ এই পৱিত্ৰ দিনত—এয়েই হওক
তোমাৰ সংকল্প শিলিধা।

শিৱ। মাতৃৰ আশীৰ্বাদ শিৱাজীৰ অক্ষয় কৰে গুৰুদেৱ।

বাম। তোমালোক প্ৰত্যেকই মহামায়াৰ মন্ত্ৰপুত্ৰ অসি নিজ অস্তিত্ব-
মতে বাঢ়ি লোৱা। সাৱধান কাৰো দ্বাৰা যেন ভৱানীৰ মন্ত্ৰপুত্ৰ
অসি কলঙ্কিত নহয়।

(পোনতে 'শিৱাজী' শব্দ তানাজীয়ে অস্ব লয়।)

বাম। মনত বাধিবা—এই অস্ব যেন স্বজাতিৰ শোণিতৰে বঞ্জিত
নহয়।

(দিলিপবাওৰ বাতৰে বাকীবিলাকে অস্ব লয়।)

বাম। আক ইয়াকো মনত বাধিবা—আমাৰ এই অতিথান মুছলমানৰ
বিক্ৰম নহয়—অস্বায় আৰু অনাচাৰৰ বিক্ৰমহে। লাঞ্চিত মহা-
মানৱৰ আত্মপ্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে আমাৰ এই বিপুল আয়োজন। তাত
পাপ নাই, হিংসা নাই, কুস্ব সংকীৰ্ণণ নাই। স্বদেশমন্ত্ৰ দীক্ষিত
আই ভৱানীৰ সেৱক আমি। এই মহাযজ্ঞৰ প্ৰধান হোতা বৎস
শিৱাজী—তুমি। জয় তোমাৰ অনিবাৰ্থ। মাঠৈঃ! মাঠৈঃ।

শিৱ। দিলিপবাও! অস্ব গ্ৰহণ কৰ।

দিলি (অস্ব তুলি লয় কিন্তু ঠাত কঁপিবলৈ ধৰে)

শিৱ। দিলিপবাও! তোমাৰ হাত কঁপিছে কিয়?

দিলি। মট এই মন্ত্ৰপুত্ৰ অসি গ্ৰহণ কৰিবলৈ অসমৰ্থ।

শিৱ। ই বৰ লাজৰ কথা দিলিপবাও! মহাবাত্ত্বৰ সন্তান হৈ তুমি
আত্মবিশ্বাস হেৰুৱাইছা। তেন্তে তুমি মোৰ এই অসিকে গ্ৰহণ
কৰ। ই মন্ত্ৰপুত্ৰ নহয়। (নিস্তব তৰোৱাল দিয়ে।)

দিলি। ইও মন্ত্ৰপুত্ৰ ছৰ্দাব! ভৱানীৰ মন্ত্ৰ নাই সঁচা—কিন্তু ইও
বহন কৰিছে শিৱাজীৰ স্বদেশমন্ত্ৰ। তথাপি মই মাৰাঠাপতিৰ
আদেশ শিবোধাৰ্থ্য কৰি এই অস্ব গ্ৰহণ কৰিলোঁ।

'গোপালক লৈ ভৈৰৱ'ৰ প্ৰবেশ।]

ভৈৰ। ছত্ৰপতি !

শিৱ। অ' ভৈৰৱী ! তুমি আহিছা, মাঠ।

ভৈৰ। মই আক ভৈৰৱী নহওঁ। ভৈৰৱীৰ যুত্ৰ হৈছে। মই পাগলী।

শিৱ। তোমাৰ ছুই চকুত যেন জুইব কিৰিঙতি। চিনিও যেন তোমাক
মই চিনি পোৱা নাই। যাওক সেই কথা। কি লাগে কোৱা ?

ভৈৰ। তোমাৰ ওচৰত মোৰ এটা নিবেদন আছে। বন্ধা বাঁহা নে ?

শিৱ। কোৱা।

ভৈৰ। এই লৰাটি তোমাৰ হাতক সঁপি দিলোঁ। এই ভাগ্যাধেয়ী
যুৱকক তুমি তাৰ কৰ্ত্তব্য নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি দিয়া। মই এতিয়া
আহোঁ। সন্তুষ্ট আকৌ দেখা হব। নমস্কাৰ। [৫ম অঙ্ক]

শিৱ (স্বগত)। অদ্ভুত এই কেদাৰিনী নাবী। যেন এটি জ্যোতি-শিখা
— যেন এটি প্ৰহেলিকা। গৈশ্বৰে যাব সতে মোৰ—। যাওক
সেই কথা। যুৱক ! তোমাৰ পৰিচয় ?

গোলা। মোৰ নাম গোলাপসিংহ। গাতকৈ বেছি পৰিচয় নাই।

শিৱ। তুমি কি কামৰ কাৰণে উ-যুক্ত ?

গোলা। ভগৱান একলিঙ্গদেৱৰ অনুগ্ৰহত মই কোনো ভাল কামৰ
বাবে অনুপযুক্ত নহওঁ মোক লাগে ছত্ৰপতি শিৱাজীৰ পৰা
শক্তিস্তম্ভৰ দীক্ষা।

শিৱ। সেই দেৱীৰ প্ৰসন্নত পৰা ভবোৱালখন তুলি লব পাৰিবা নে ?

গোলা। নিশ্চয় পাৰিম। সন্তান সন্তান মই।

শিৱ। হে, গ্ৰেহণ কৰা, কিন্তু মনত বাঁহা ভাই ! ই সংৰক্ষণ
ভবোৱাল নহয়, আই ভৱ নীৰ স্তম্ভপুত্ৰ।

গোলা। ভবোৱাল গ্ৰহণ কৰা। দেৱা ভৱানী ! তোমাৰ এই স্তম্ভপুত্ৰ
অসি তোমাৰেই একজন শক্তিশীল সন্তানে হাতত তুলি ললে।
আই শক্তিময়ী ! তোমাৰ শক্তিয়েই মোৰ শক্তি তোমাৰ
ইচ্ছা যাতে পূৰ্ণ কৰিব পাৰোঁ, সেই বাবে শক্তি দিয়া আই !

শিৱ। গোলাপ! মই তোমাক হাবিলদাৰ পদত নিযুক্ত কৰিলো।
গোলা (শিব মোকোই অভিবাদন কৰি)। এই অনুগ্ৰহৰ বাবে গোলাপ-
সিহ আজীৱন স্মী হৈ থাকিল।

[ঠিক সেই সময়তে মাৱালী ছৰ্দাৰ সোমাই আহে]

শিৱ। কি বাতৰি আনিছা মাৱালী ছৰ্দাৰ ?
ছৰ্দাৰ। খবৰতো চব তই কানই বাজা। ভাবিলো, ভৱানী মাইজীক
দৰ্হন কৰি আঠোঁ।

শিব। বেছ, মন্দিৰৰ ভিতৰলৈ সোমাই যোৱা। (ছৰ্দাৰ সোমাই গ'ল।)
কেৱল আমি মোগল-পাঠানৰ লগত যুদ্ধ কৰিলেই নহব
তানোজী! শুনিব লাগিব যুগত আহ্বান, ভাঙিব লাগিব
সমাজত গচি উঠা সম্প্ৰদায়-সম্প্ৰদায়ৰ দুৰ্ভেদ্য প্ৰাচীৰ। দূৰ কৰিব
লাগিব শাস্ত্ৰচাৰত নামক চলি অহা মিথ্যাচাৰৰ আবৰ্জনাৰে।
ভেটিয়াহে বৰ্তমানৰ পদ হিন্দু জাতিয়ে সুস্থ সবল হৈ সকলো
অশাস্ত্ৰ-অশাস্ত্ৰৰ বিৰুদ্ধে মূৰ তুলি থিয় হবলৈ সমৰ্থ হব। এইখন
গুহক চণ্ডালৰ দেশ নহয় যে তানোজী ?

তানো। কিয় নহব মহাৰাজ! নিশ্চয় হয়। ইমান দিনে যাক
আমি সম্প্ৰদায় বুলি ভাবিবে গচকি বাখিছিলো—আজি মাৰাঠাপতিৰ
অনুগ্ৰহত সেইবিলাকেই প্ৰথম শ্ৰেণীৰ মাতৃভক্ত হৈ স্বদেশপ্ৰেমত
মত্তীয়া হৈ উঠিছে। স্বদেশৰ—স্বজাতিৰ মুক্তিৰ চাবি-কাঠী যে
এইসকলৰ হাততেই। (ছৰ্দাৰ ওলাই আহে।)

শিব। ছৰ্দাৰজী! কিমান সৈন্য গোটালা ?

ছৰ্দাৰ। সাত, বহুত, বহুত। ইমান ডাঙৰ ফৌজ তই কেতিয়াও
দেখাই নাই বাজা !

শিৱ। বৰ সন্তোষ পালোঁ ছৰ্দাৰ।

ছৰ্দাৰ। বাজা! আক কোন দুৰ্গ জয় কৰিবি ?

শিৱ। সময়মতে খবৰ দিম।

ছৰ্দাৰ। তই থাকিবি। মই আহিলোঁ বাজা। [৫খন।]

শিৱ । আমিও যাওঁ । আহাঁ তানোজী, বঘুনাথ !

[গোলাপৰ বাহিৰে সকলোৰে প্ৰস্থান ।]

গোলা । হে আই পাৰ্বাণী ! আজি ইমান দিনৰ মুৰত বোধকৰোঁ
গোলাপসিংহৰ কৰুণ ক্ৰন্দনধ্বনিয়ে তোমাৰ পাৰ্বাণ হৃদয়
বিগলিত কৰিছে । মই তোমাৰ বৰ ছুৰ্ভগীয়া সন্তান আই !
সংসাৰত মোৰ আজি আপোন বুলিবলৈ কোনো নাই ।
পিতৃ-মাতৃ, স্বদেশ-স্বজন সকলোৰে পৰা মই বঞ্চিত হৈছোঁ ।
আছিলগৈ এজনী ভনী । শেষত তাইকো হেৰুৱালোঁ । কাকো
নেলাগে আই ! তুমি মাথোন সহায় থাকিবা । (প্ৰণাম কৰি উঠি আহি)
এইবাৰ গোলাপসিংহৰ ব্ৰত স্বদেশৰ, স্বজাতিৰ মুক্তিমঙ্গল ।
শিৱাজীৰ স্বপ্নই আজি প্ৰতিজন ভাৰত-সন্তানৰ স্বপ্ন । প্ৰয়োজন
হলে দিব লাগিব মাতৃৰ পূজাবেদীত বক্তৃ-আছতি । জননী জন্ম-
ভূমিশ্চ স্বৰ্গাদপি গৰীয়সৌ । [প্ৰস্থান ।]

তৃতীয় দৰ্শন

শিৱাজীৰ কক্ষ

[চিদ্ধাময় শিৱাজী ।]

শিৱ । হিন্দু জাতি বহুত দিন শুলে । টোপনিত লালকাল দি পৰি
থাকিবলৈ আক সময় নাই । কাশৰ কাষত জয়-ডকা বজাই দি সুপ্ত
নব-নাৰীৰ জাগ্ৰত কৰি হিন্দুস্থানত আৰ্য্যৰ গোঁৱৰৰ বিজয় পতাকা
উক্ৰানই লাগিব । আক বহি থাকিব নোৱাৰি ;

[জিজিবাঈৰ প্ৰবেশ ।]

জিজি । বাছা শিৱাজী !

শিৱ । আই আহিছা ? মোৰ ভক্তিভৰা প্ৰণাম গ্ৰহণ কৰা ।

জিজি। কল্যাণ হওক। তুমি অকলৈ ইয়াত কি ভাবি আছা বাছা ?
শিৱ। আশীৰ্বাদ কৰা . আই ! আজি যি ভাবিছোঁ, তাক যেন
অচিৰতে সত্যত পৰিণত কৰিব পাৰোঁ। পুজাৰ লগ্ন যে উকলি
যায়।

জিজি। মাচুৰ আশীৰ্বাদৰ ছৰাৰ পুত্ৰৰ কাৰণে সদায় মুকলি।
শিৱাজীৰ সোণৰ সপোন দিঠকত পৰিণত হওক।

শিৱ। আই ! সুৰত তোমাৰ পদধূলি দিয়া। (পদধূলি লৈ) তোমাৰ
এই আশীৰ্বাদ শিৱাজীৰ শৰীৰত অক্ষয় ৰৱচ হৈ থাকিল।

জিজি। মই ভৱানী-মন্দিৰৰ পৰা আহোঁ।

শিৱ। যোৱা মাতৃ। [জিজিবাঈৰ প্ৰস্থান।] তোমাৰ চৰণ-ধূলিতেই
মোৰ সাধনাৰ স্বৰ্গ। তুমি সে মোৰ চিৰস্বাৰ্থা সুললা সুললা
শস্ত্ৰশ্ৰামলা ভাৰত মাতৃক জীৱন্ত প্ৰতীক।

[তানোজীৰ প্ৰবেশ।]

তানো। মহাৰাজ !

শিৱ। তানোজী ! বন্ধু ! কোৱা, নিমাত হৈ বলা কিয় ?

তানো। মহাৰাজ ! এটা বৰ বিপদৰ সংবাদ।

শিৱ। কোৱা বন্ধু ! বিপদৰ মাজেদিয়ে শিৱাজীৰ জয়যাত্ৰা। কোনো
দুৰ্গ শত্ৰুৰ হাতলৈ গ'ল নেকি ? কোনো সেনানায়কৰ পতন
হ'ল নেকি ?

তানো। ষাতোকৈ ডাঙৰ বিপদ মহাৰাজ ! প্ৰভু শাহজী বন্দী।

শিৱ। কি ক'লা ? কি ক'লা তানোজী ? বন্দী—শিৱাজীৰ পিতা
শাহজী বন্দী ?

তানো। ক্ষমা কৰিব মহাৰাজ। ছ.সংবাদ হলেও সত্য। মই এই
মাত্ৰ সঠিকভাবে জানি আহিছোঁ।

শিৱ। কোন নবাধমে ডেওঁক বন্দী কৰিলে ? কাৰ ইমান সাহ ?

তানো। বিজাপুৰৰ চুলতানে। মহম্মদ আদিলছাহৰ আদেশত প্ৰভু
শাহজী বন্দী।

শিৱ। মুৰ্থ চুলতান! তই বুজিব পৰা নাই—কেটীসাপৰ লগত এইবাৰ
তোৰ খেলা হব। বিজ্ঞাপুৰৰ দৰ্পচূৰ্ণ কৰি পিতাক উদ্ধাৰ কৰিবই
লাগিব। আহা দিলিপবাও। [দিলিপবাওৰ প্ৰবেশ।]

দিলি। মহাবাজ!

শিৱ। ঘোঁৰা সজোৱা। বিজ্ঞাপুৰৰ বিৰুদ্ধে তোমাৰ সৈন্য-বাহিনী
তুবস্তে সজ্জিত কৰা দিলিপবাও!

দিলি। মহাবাজ!

শিৱ। কোনো প্ৰশ্ন নকৰিবা। যোৱা, বিনা বাক্যব্যয়ে মোৰ আদেশ
পালন কৰাগৈ।

[প্ৰস্থান। জি জঘাটৰ প্ৰবেশ।]

শিৱ। শুনিছা নে আট! পিতা মোৰ বন্দী। বিজ্ঞাপুৰে বিচাৰিছে
শিৱাজীৰ শক্তিৰ পৰীক্ষা। মই এই প্ৰত্যাহ্বান গ্ৰহণ কৰি
চুলতানৰ দৰ্প চূৰ্ণ কৰিম।

জিজি। অশৈথ্য নহবা শিৱা। বীৰ পুত্ৰ তুমি মোৰ।

শিৱ। ক্ষুদ্ৰ বিজ্ঞাপুৰ কাম'নৰ আগত উকুৱাই দিম আই!

জিজি। শিৱা!

শিৱ। আশীৰ্ব্বাদ কৰা আট! তুবস্তে যেন মই পিতৃ-অপমানৰ
প্ৰতিশোধ লব পাৰোঁ, নিৰ্ব্বোধ আদিলছাহক পৃথিৱীৰ পৰা
বিদায় দি পিতাক মোৰ বন্দীশালৰ পৰা মুক্ত কৰিব পাৰোঁ।

জিজি। সম্প্ৰতি বিজ্ঞাপুৰ-আক্ৰমণৰ প্ৰয়োজন নাই পুত্ৰ!

শিৱ। কিয় আট? পিতাক বন্দীশালত থৈ ধৰ্ম্মৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠাৰ
কল্পন মোৰ—নৱভাৰত গঠনৰ সপোন মোৰ—সাৰ্থক কৰিম
কেনেকৈ?

জিজি। সেই কাৰণেইতো কৈছোঁ—এই আক্ৰমণ সম্প্ৰতি প্ৰয়োজন
নাই। কেৱল তোমাৰ পিতাৰাই নহয়—তেনে বহু জন আজি
নিৰ্য্যাতিত। মাৰাঠাৰ বহু সেনাক, বহু স্বদেশভক্তই বিনা বিচাৰে
ভিল হিঃকৈ প্ৰাণ দিছে কাৰাগাৰৰ ভিতৰত। হয়তো তেওঁ-

বিলাকৰ বহুতৰে পুত্ৰ নাই। তেওঁলোকক মুক্তি দিব কোনে ?
তেওঁবিলাকক উদ্ধাৰ কৰিব কোনে ?

শিৱ। বিজাপুৰৰ কাৰাগাৰ ধ্বংস কৰি সকলোৰে মুক্তিৰ বিধান কৰিব
এই শিৱাজীয়ে।

জিজি। কেৱল বিজাপুৰেইতো নহয়। তাৰো ওপৰত আছে দুৰ্ভৱ
মোগল। ভাবিছা নে তুমি—পাৰিবা সহজে সেই মোগলক ?
সিটংগতো বিচাৰিব লাগিছে—কোনফালেদি মাৰাঠা-দমনৰ
ছিত্ৰ মিলে।

তানো। সঁচা আই! তাৰে আপেক্ষাত দাক্ষিণাত্যৰ শিবিৰত বহি
ঔংজীবে সুযোগলৈ বাট চাই আছে। ছাহজাদা ঔংজীবৰ
চাপাকিব তলানলা পোৱা টান।

শিৱ। মোগলকো মই উপেক্ষাৰ চকুৰে চাব খোজা নাই আই! কিন্তু
পিতা যে মোৰ বন্দী ?

জিজি। এই দুৰ্ভাগীয়া দেশত বন্দী নহয় কোন শিৱা ? ইটাৰ দেৱালেৰে
ঘেৰা বিজাপুৰৰ বন্দীশালেই নহয়—য'দ ভাবি চোৱা সমগ্ৰ হিন্দু
স্থানেই আজি বন্দীশাল। লক্ষ লক্ষ ভাৰত-সন্তান আজি পাঠান
আৰু মোগলৰ বন্দীশালত পঢ়িব লাগিছে কিয় ? এই সোণৰ
হিন্দুস্থান কাৰ দেশ ? কাৰ জন্মভূমি ? বিদেশী মোগলৰ ইয়াৰ
ওপৰৰ কি স্বত্ব ? নিজৰ দেশত হিন্দু হোৱাৰ অপৰাধত জিজিয়া
কৰ দিব লাগে কিয় ? ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ কৰিব কোনে ? ভাবি
চোৱা শিৱা! তোমাৰ মূৰত কিমান গুৰু ভাৰ।

শিৱা। সেই বাবেইতো আই! জাতিৰ সমগ্ৰ শক্তি একত্ৰিত কৰি
প্ৰাথমতে জঁপিয়াই পৰোঁ বিজাপুৰৰ ওপৰত—পিতাৰ মুক্তিৰ দিহা
কৰোঁ। তাৰ পিছত—

জিজি। অনাহকত শক্তিৰ অশচয় কৰা ৰাজনীতি নহয়—দি দুৰ-
দৰ্শিতাৰ পৰিচায়কো নহয়। এনে আত্মঘাতী পন্থাৰে ৰাজপুতে
বাৰে বাৰে যি ভুল কৰি গৈছে, তুমিও যদি তেনে ভুলকে কৰা,

তেন্তে প্ৰশংসা পাব পাবা, কিন্তু কৃতকাৰ্য্য হব নোৱাৰা। মোৰ স্বামী— তোমাৰ পিতাবাই মহাবাহুৰ নৱজীৱন গঠন কৰাত বিজ্ঞাপুংৰ গোলামি কৰি অনিষ্ট নকৰিলেও, একো অবিহনা যোগোৱা নাই। মহাবাহুৰ লগত তেওঁৰ মুক্তিৰ সম্বন্ধ কি? মাৰাঠা যুৱকে কি যুক্তিৰে প্ৰাণপাত কৰিব তোমাৰ পিতৃৰ কাৰণে? নিকন্তুৰ ত'লা কিয়? উত্তৰ দিয়া শিৱা।

শিৱা। আই! কি শক্তিতে তুমি ইমান পাবাণী হলা?

জিজি। তুমিও পাবাণ হোৱা শিৱা। পাহাৰ যোৱা ব্যাক্তগত মুখ-মুখৰ কথা। পাহৰি যোৱা পিতা-পুত্ৰৰ সম্বন্ধ। নিসীড়িত নিৰ্য্যাতিত কোঠি কোটি ভাৰত-সন্তানৰ আৱশ্যকীয় মুক্তিৰ পন্থা স্থিৰ কৰা। সম্প্ৰতি মোগলৰ লগত মিত্ৰতা কৰা।

শিৱা। সেয়ে হব মাতৃ! সামায়িক জ্ঞোথে মোৰ চকু চাট মাৰি ধৰিছিল। মই নিজকে যেন পাহৰি গৈছিলোঁ। তোমাৰ কৃপাত মই মোৰ ভুল এতিয়া বুজিব পাৰিছোঁ। তোমাৰ আদেশ শিৰোধাৰ্য্য। দিয়া পদধূলি। (পদধূলি ৱৰ।)

—আগত পট পৰে—

চতুৰ্থ দৰ্শন

দাৰ্শনিকগণ—মোগল ছাউনি

মোগলত ঈশ্বৰ আছে ভাৰতবৰ্ষৰ মানচিত্ৰ—মোগল সাম্ৰাজ্য বঙ।

তাকে চাই আছে ছাহজাদা ঔৰংজীবে।

ঔৰং। এই বিশাল হিন্দুস্তান আজি খোদাৰ কৃপাত মোগলৰ পদ-ভাগত। ছুৰ্বল বাদছাহ ছাজহান আজি 'বোগ-শয্যাত। তেওঁ যে আক বেছি দিন জীয়াই থাকিব তেনে আশা নাই। তাৰ

শিহত ইয়াৰ মালিক কোন ? বাদহাহৰ জ্যেষ্ঠ পুত্ৰ কাৰেব দাবা
চেৰে ? অসম্ভৱ। জ্যেষ্ঠ বুলিয়েই সি জ্যেষ্ঠ হব নোৱাৰে।
ঔৰজৌৰ ! হুহিয়াৰ। হুই সাৱধানে গুটি চলাব লাগিব। সমুখত
তোৰ জিলিকি উঠিছে—জগতবিখ্যাৎ মল্ল-সিংহাসন—বই আছে
কোলা পাতি তোৰে আপেকাত।

[দিলিব খাঁৰ প্ৰবেশ।]

দিলিব (কুণিচ কবি)। হাহজাদা।

ঔৎ। আহাঁ দিলিব ! চাই লোৱা এইখন হিন্দুস্তানৰ মানচিত্ৰ।
মোগলবংশ-প্ৰতিষ্ঠাতা বাবৰ দিনত বজৰ পৰা গোৱালিয়ৰলৈ
মোগলসাম্ৰাজ্য আছিল (মানচিত্ৰত দেখুৱাই) এইখিনি। হুমায়েন
দিনত এই সাম্ৰাজ্য গৈছিল। সিও আকৌ কিঁবি আছিল।
শিতামহ আকবৰ দিনতহে এই সাম্ৰাজ্য জাকত জিলিকা হৈ
উঠিল। চোৱা—তেওঁৰ দিনত, দিল্লী, আগ্ৰা, গুজৰাট, আজমীৰ,
লাহোৰ, ফুলতান, উড়িষ্যা, মালব, বিহাৰ, বঙ্গ, আহমদনগৰ,
বেবাৰ আৰু ঝাৰ্ণেছ এই পোন্ধৰখন চুৰাত বিস্তৃত এইখন বিৰাট
হিন্দুস্তান। দাক্ষিণাত্যৰ এই আহমদনগৰ সম্ৰাট জাহাজীৰ
দিনতহে সম্পূৰ্ণ মোগলৰ তললৈ আহে। কিন্তু এতিয়াও বাকী
আছে গোলকুণ্ডা আৰু বিজাপুৰ।

দিলি। নাৰালক চুলতান আছিলহাহক সিংহাসনত বছৰাই বিধৱা
বেগমে নিজ খুছিমতে বিজাপুৰ শাসন কৰিহে।

ঔৎ। মই সেই কথা জানো। বিজাপুৰে মোগলৰ বশত শীকাৰ
নকৰাটো অপমানৰ কথা নহয় জানো ?

দিলি। জবব হাহজাদা।

ঔৎ। সম্ৰাট জাহাজান বোগশয্যাত পৰি থাকিল বুলিয়েই আৰি
ইমান হীনবল হলো নে যে ক্ষুদ্ৰ গোলকুণ্ডা আৰু বিজাপুৰৰ আগত
চিবকালে হুৰ মোৱাই থাকিম ? দিলিব খী।

দিলিৰ। হাহজাদা।

ঔক। তুমতে বিজাপুৰৰ দৰ্প চূৰ্ণ কৰিবলৈ ব্যৱস্থা কৰা।

দিলি। বাদহাহ আকবৰ অসম্পূৰ্ণ কাম হাহজাদাৰ দ্বাৰা সম্পূৰ্ণ হব।

ঔক। মোক খোচামোদ নেলোগে। লাগে কাম।

দিলিৰ। কাম কৰিবলৈ অহুগত গোলাম দিলিৰ সদায় প্ৰস্তুত।

ঔক। বেহ কথা। তোমালোকৰ পৰীক্ষা চাম এই বাব। যদি সামান্ত বিজাপুৰ আমি দখল কৰিব নোৱাৰোঁ, তেন্তে আন ৰাজ্যবোৰে ভাবিব কি ?

দিলিৰ। তেন্তে হাহজাদা। বিজাপুৰ আক্ৰমণ কৰিবলৈ আমি তৈয়াৰ হওঁ ?

ঔক। জকম। কিন্তু দিলিৰ। বিজাপুৰতকৈও আক বেছি চিন্তাৰ কাৰণ আছে।

দিলিৰ। ৰাজস্তান ?

ঔক। ৰাজস্তান শুকান মকতুমি দিলিৰ। তাত আজি মাহুহ নাই। ৰাজস্তান আজি বীৰ ৰাজপুতৰ গোবস্তান।

দিলি। তেন্তে ?

ঔক। শিৱাজী—শিৱাজীৰ নেতৃত্বত গঢ়ি উঠা নতুন মাৰাঠা জাতি।

দিলি। শিৱাজীতো সামান্ত দম্মহৰ্দাৰ হাহজাদা।

ঔক। সেই কাৰণেইতো চিন্তাৰ কথা। দম্ম্য নহয় কোন দিলিৰ খাঁ ? তুমি দম্ম্য, মই দম্ম্য। বাবৰ, হামায়ুন, আকবৰ, কুইবুদ্দিন, আলাউদ্দিন—দম্ম্য বাক নাছিল কোন কোৱাচোন মোক।

দিলিৰ। হাহজাদাৰ কথাৰ অৰ্থ মই একো বুজা নাই।

ঔক। বুজিবা কেনেকৈ ? তুমিতো আক সপোন নেদেখা।

দিলিৰ। কিহৰ সপোন হাহজাদা ?

ঔক (হাঁহি মনৰ ভাব লুহুৰাই)। সপোন দিলিৰ। যি সপোন দেখিছিল আকবৰে, যি সপোন দেখিছিল দাবৰে—সেই সপোন। সপোনতে

এটা প্ৰকাণ্ড শিৱামিড্। সপোনত হাতীয়ে হাতীয়ে যুঁজ
দেখিছা নে দিলিব ?

দিলিব। নাই দেখা ছাহজাদা।

ঔক। কিয় দেখা নাই ?

দিলিব। ছাহজাদাই মোৰ লগত ডামাহা কবিছে।

ঔক। ডামাহা—সূৰ্ণ ! ঔকজীবে ডামাহা নকৰে। ছুমি এভিন্ন
বোৱা দিলিব।

[দিলিবৰ প্ৰহান]

ঔক। এইবাব সপোনে সপোনে সংঘৰ্ষ। ঔকজীবৰ সপোন আৰু
শিৱাজীব সপোন। বেহ দেখা যাব। দিলিব। লড়াই হব।

দিলিব (নব মাৰি সোমাই আহি)। ছাহজাদা।

ঔক। দূতৰ হাতত শিৱাজীলৈ চিঠি লিখি পঠোৱা—বিজাপুৰ
বিকছে শিৱাজীব লগত মিত্ৰতা কৰিবলৈ যোগল প্ৰস্তত।

দিলিব। শত্ৰুৰ লগত মিত্ৰতা ?

ঔক। এয়ে ভাবাখেল—এয়ে বাৰ্জনীতি। সুবিধা চাই গুটি চলাব
লাগিব। বোৱা, তুবন্তে বোৱা। হুকুম ডামিল কৰা পৈ।

[দিলিবৰ প্ৰহান]

ঔক। শিৱাজী দন্য, শিৱাজী চন্নতান। আৰু এই ঔকজীব ?
সিও বুৰক নহয়। হাব-জিত হবলৈ কিছু সময় লাগিব।

[প্ৰহান]

পঞ্চম দর্শন

দুকলি পথাব—মিলল মতপ

[আকজল খাঁৰ প্ৰবেশ ।]

আকজল। বিজাপুৰৰ প্ৰধান সেনাপতি মই আকজল খাঁ। আজি-
মোৰ দিলখোছ হব। মাৰাঠা দস্যু শিৱাজী এই আকজল খাঁৰ
হাতৰ মুঠিত সোমাবলৈ আক সবহ পৰ নাই। ৰাজমাও
বেৰমচাহেৰাৰ আগত শিৱাজীক মোৰ ডবোৱালৰ ইচাবাত
নচুৱাম বুলি কবুল কৰিছিলো। অতি অনায়াসে সেই কবুল
হাছিল হব। চুলতান চুলতানা মোৰ ওপৰত খুব খুছি চব।
আজা! তোমাক হাজাৰ হাজাৰবাব দোৱা। ক'তা, শিৱাজী
এতিয়াও আহি নেপালে কিয়? কটকী কৃষ্ণজী ভাস্কৰৰ আগত
কবুল কৰামতে মোৰ শৰীৰ-বন্ধকবিলাককো তকাং কৰি ৰখা
হৈছে। তথাপিও কাফেৰ শিৱাজীয়ে এতিয়াও মোৰ
ওচৰে চাপিবলৈ সাহস কৰা নাই। চয়তান শিৱাজী! আজি মই
তোৰ দস্যুগিৰি বাহিৰ কৰিম। বিজাপুৰ-সেনাপতি আকজল খাঁৰ
হাতত আজি তোৰ দফা বকা হব—জান নিকাল বাব।

[শিৱাজীৰ প্ৰবেশ]

শিৱা। আদাব জোনাব চাহাব! আদাব।

আকজল। আদাব সাধুজী!

শিব। তুল সন্তাৰণ জোনাব চাহাব! শিৱাজী সাধুজী নহয়, শিৱাজী
দস্যুজী।

আক। শিৱাজী! আকজল খাঁই তোমাক দস্যু জ্ঞান নকৰে। তোমাক
সাধু আচৰণ দেখি মোৰ দিলখোছ হৈ গৈছে। খুব খুছি হৈ মই
তোমাক প্ৰস্তাবত ৰাজি হৈছোঁ। আজিৰ পৰা শিৱাজী বিজাপুৰক

প্ৰভুত্বত প্ৰজা। আজিৰ পৰা তুমি আমাৰ হুত্ৰন নোহোৱা—
দোস্।

শিৱ। মোৰ প্ৰজ্ঞাবত বিজ্ঞাপুৰব সেনাপতি সন্মত হোৱাত আনন্দ
পাইছোঁ।

আকজল। তাত অসন্মত হোৱাৰ কোনো কাৰণ নাই। খুব ভাল
প্ৰজ্ঞাব তোমাৰ। শুনা শিৱাজী। মই তোমাৰ প্ৰজ্ঞাব একদম
পালন কৰিছোঁ। চোৱা, গাত কেৱল এইটো মিহি মহলিন কুৰ্ণী।
এতিয়া মোৰ লগত সেনাপতিৰ উপযুক্ত অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ একো নাই।
লগত এজনো দেহবন্ধী নাই। প্ৰয়োজনেই বা কি—নহয় নে
দোস্ ?

শিৱ। নিশ্চয় জোনাব! নিশ্চয়।

আকজল। অনৰ্থক নবহত্যা। অনৰ্থক বস্ত্ৰপাত। খুব ধাৰাপ
কথা। তুমি যুদ্ধ-লড়াই থমাই চব নিশ্চিন্তি কৰি দিলা। মোৰ
চিপাহীবোৰৰ মাজত হুকুম শুনাই দিছোঁ—সকলোৱে আনন্দ
কৰক, কৃষ্টি কৰক।

শিৱ। জোনাব আকজল ঠা।

আক। দোস্। এতিয়া আমাৰ অভিজাব পূৰ্ণ কৰিবৰ সময়।

শিৱ। কি অভিজাব জোনাব ?

আক। আগবাঢ়ি জাঁহা দোস্। হুয়ো আলিজন কৰি বহুত সজুট
কৰোঁ।

শিৱ। প্ৰস্তুত জোনাব।

আক। বেইমান শিৱাজী। এয়ে তোৰ হুনিয়াত শেষ সুহুৰ্ত্ত। খেল
ধতম্ (আঘাত কৰে। শিৱাজীৰ বৰত লাগি উঠকি আহে।)

শিৱ। হাঃ হাঃ বিশ্বাসঘাতক! শিৱাজীক কাঁকি দি মাতি আনি
শুগু হত্যা কৰিবলৈ বিচাৰিছিলি ? কিন্তু তই জনা নাই—শিৱাজীৰ
শৰীৰ সোধ চৰ্ম্মেৰে আচ্ছাদিত আৰু তাৰ হাতত এই বাধনৰ।

(আকজলক পেলাই টী বুকুত বাধনৰ বন্ধোৱাৰ।)

আক (খঙেবে) । শিৱাজী ।

শিৱ । আকজন ধাঁ ।

আক । কি কাম কবিলি বেইমান ?

শিৱ । বেইমানৰ উপযুক্ত কাম বেইমানি কৰিছোঁ । বিশ্বাসঘাতকতাক
উপযুক্ত শাস্তি দিছোঁ । (লাহে লাহে উঠি আহে । আকজনৰ বৃত্তা ।)
শৰ্টে শাঠ্য সমাচবেৎ ।

[গ্ৰহান । আগত দৃশ্যপট ।]

ষষ্ঠ দৰ্শন

কুলনি

[জিজিবাঈ আৰু অকণাৰ'ঈৰ প্ৰবেশ ।]

অকণা । আইতা ! সাধুকথা এটা কওক ।

জিজি । আইজনী ! কেৱল সাধুকথা শুনি থাকিলেই পেট ভৰিব নে ?
এতিয়া সাধুকথা শুনাৰ সময় নহয় ।

অকণা । সময় অসময়ৰ কথা কি আছে আইজা ? যেতিয়া কয় তেতিয়াই
সময় আৰু যেতিয়া নকয় তেতিয়াই অসময় । আপুনি মোক উপহাস
দিয়া তুলসীদাসী বামাঙ্গলখন পঢ়ি শেষ কৰিলোঁ । আপুনি অৰ্থ
ভাঙি কলেহে বেছি শোৱাদ লাগে । কওক আইতা ! সোণকালে
কওক । আজি পৃথীৰাজ-সংযুক্তাৰ সয়ম্বৰৰ কথা কওক । হলদি-
ঘাটৰ বুদ্ধৰ কথা কওক । বাণা প্ৰতাপসিংহৰ কথা কওক ।

জিজি । কম বাক, মোক ভই কি বেছ দিবি ক ।

অকণা । আপুনি যে শুনি ভাল পায়—সেই ডেকা-পাতক হলব গীত
—তা, ক গাই শুনালে হব নে আইতা ?

জিজি। নিশ্চয় হব। নিশালৈ তোক মই সাধু কম। এতিয়া গাটো
বৰ ভাল লগা নাই, আইজনী!

অক। সোৱা গোলাপ আহিছে। আই! গোলাপ। আজি বহু দিনৰ
মুৰত।

[গোলাপসিংহৰ প্ৰবেশ।]

গোলা। কেলেই বহু দিন হব? পৰছিহে তেও গৈছিলো?

অক। তথাপি কিম্বাৰ সময়। নহয় জানো আইতা?

জিজি। মইনো বাক কি কম।

অকণা। বাক সেই কথা থাকক। কি নতুন বাতৰি আনিছা, কোৱা!

জিজি। তই কবলৈ সুযোগ দিলেহে সি কব পাৰে।

গোলা। আইতা! আজি এটা বৰ আনন্দৰ বাতৰি আনিছো।

জিজি। কি আনন্দৰ বাতৰি, ক সোশাই।

গোলা। হত্ৰপতি শিৱাজীৰ বিজয় বাতৰি। বিজাপুৰৰ সেনাপতি
আকজল খাঁ পৰাজিত—ভুলুটিত।

অকণা। তাৰ পিছত?

গোলা। তাৰ পিছত আক কি হব? বিজাপুৰৰ পতন—মাবাঠাৰ
উত্থান। তোমাৰ দেউতাবাৰ মুৰত জয়মাল্য।

অকণা। মোৰহে দেউতা? তোমাৰ জানো তেওঁ একো নহয়?

গোলা। হবও পাৰে, নহবও পাৰে।

অকণা। বুজিছোঁ, বুজিছোঁ গোলাপসিংহ! তুমি আমাক পৰ ভুলি
ভাবা। পৰ কেতিয়াও আপোন নহয়, শিমলু কেতিয়াও চন্দন
নহয়। সঁচা কথা।

গোলা। পৰ বুলি ভাবোঁ? তোমালোক যদি পৰ হোৱা তেন্তে এই
হতভাগ্য গোলাপৰ সংসাবত আপোন কোন আছে অকণাবাই?
তোমাক এনে নিদাকণ কথা কবলৈ কোনে কলে?

অকণা। তোমাৰ সোঁ মুখখনে কৈছে। তোমাৰ ঠাঁহ ফলা কথাই,
তোমাৰ কাৰ্য্যই কৈছে গোলাপসিংহ।

গোলা। তেহে তুমি কব খোজা অকণাবাদি। মই তুল কবিহোঁ।

বেহ, সেই বাবে দণ্ড দিয়া। অপবাধ মূৰ পাতি লৈহোঁ।

অকণা। বাক মই তোমাক কহা কবি দোবৰ উপযুক্ত শাস্তি দিলোঁ।

সারথান গোলাপ। ভৱিষ্যত যাতে এনে দোব নকবা।

গোলা। নকবিবলৈ চেট্টা কবিম।

অকণা। শুনি সন্তোষ পালোঁ।

গোলা। আইতা, আপুনি দেখোন নিমাত ?

জিজি। নিমাত নহৈ কবিম কি সোধ ? তহঁতৰ কথা শুনিয়েই কাণত মৌ বববে, ভোক-পিয়াহ পাহৰি যাওঁ। সেয়েই মোৰ আনন্দ, সেয়েই মোৰ সুখ।

অকণা। আইতা। আপুনি বাজমাও হ'ল নহয় ? আমাক তাৰ পুৰস্কাৰ দিয়ক।

জিজি। তই জানো বাজকুঁৱৰী নহলি ? মোকহে তাৰ পুৰস্কাৰ দিব লাগে আকৌ।

গোলা। ঠিক কথা। তুমি মোকো পুৰস্কাৰ দিব লাগে অকণমণি।
বিশেষতঃ মইহে তোমাক পোনে পোনে শুভসংবাদ জনাইছোছি।

অকণা। আগেয়ে আইতাই পুৰস্কাৰ দিয়ক।

গোলা। আইতাই আজি নিশা আমাক ছটা সাধু কব লাগিব। সেয়েই হব আইতাৰ পুৰস্কাৰ।

অক। মোক আগেয়েই আইতাই কথা দি থৈছে। এটা সাধু বাণী
প্ৰতাপন, আনটো সংযুক্তা-পৃথীৰাজন। কেনে হব ?

গোলা। কব ভাল হব।

অকণা। মাহুহে কোৱা শুনিছো—দেউগাই হেনো সৰুতে ভীম অৰ্জুন
আদি বীৰৰ সাধুবোৰ ববকৈ শুনিছিল আৰু তেওঁবিলাককে আদৰ্শ
মানি নিজৰ জীৱন গঢ়ি তুলিছে। হয় নে আইতা ?

জিজি। হয় আইজনী। মাহুহে সঁচা কথাকে কয়।

অকণা। শুনিছা গোলাপ। দেউতাৰ বীৰবৰ সুলভ আশাৰ আইতাৰ

সাধুবোৰ। সেইবোৰ অহলক ভাবি দলিৱাই পেলোৱা উচিত
নহয়। আজিলৈকে আমি কিমানবোৰ বীৰব সাধু শুনিলো।
তুমিও তেনে এজন বীৰব নিচিনা হবা নে গোলাপসিংহ ?

গোলা। হওঁ যদি কি কবিবা অকণমণি ?

অকণ। কোৱা, কোন বীৰব নিচিনা হবা ? জীৰামচন্দ্ৰ, লক্ষ্মণ,
মেঘনাদ, লৱকুশ, তবশীসেন, ভীম, অৰ্জুন, কৰ্ণ, জীকক, ভীম,
দ্রোণাচাৰ্য্য, অতিমহু, বক্ৰবাহন, বাপ্লাবাও, হামিবসিংহ, পৃথীৰাজ
বাদল, বাণা প্ৰতাপ ? কোৱা গোলাপ ! কোনজন বীৰ তোমাৰ
আদৰ্শ ?

জিজি। ময়েই বাক কৈ দিওঁ। গোলাপসিংহ হ'ব পৃথীৰাজ আক
সংযুক্ত হ'ব আমাৰ এই অকণা আইদেউ।

অকণা বাওক আইতা ! আপুনি ব'ব বেয়া মানুহ। মই হলে
আপোনাক এনে দৰে জোকাই থাকিলে নেমাতিল।

গোলা। নেলাগে বাক আইতাক মাতিব। গিছে মোৰ কালে পাহৰি
দ'লা নেকি ? মোৰ পুৰস্কাৰ ?

জিজি। তেন্তে হাত পাভ। ময়েই আক দিৱাই দিওঁ।

গোলা (হাত যেনি দি)। এয়া মগনিয়াৰ দৰে হাত পাতি ব'লো।
ভিক্কা দেখি অকণে ?

জি জি। দে অকণা। তোৰ কোমল হাতখনো তাৰ হাতৰ ওপৰত দে।

অক। (হাত দি) দিলো বাক। কি হ'ল এতিয়া ?

জিজি। ব'ব ভাল হৈছে। নল-দময়ন্তীৰ আজি সন্ন্যব। মই
এজোলোকা উকলি দিওঁ।

(উকলি দিয়ে। ছুয়ো ল'জ হুৰোৱাৰে হাত আঁতৰাই আনে।)

অকণা। বাওক আইতা ! আপুনি কি ধেমালিখন কৰে ?

জিজি। মইহে আকৌ ধেমালি কৰিলো ? নলে দময়ন্তীৰ লগত,
অনিকৰুই উৰাব লগত ধেমালি কৰা চাবলৈ মই ভালপাওঁ। কথা

ইমানেহে— বুজিছ আকবী ? (ধৃতবিত ধৰি মৰম কৰি) থাক এতিয়া,
মই আহিলোঁ।

[প্ৰস্থান]

অৰুণা। শুভা হাতখনহে। মই হলে একো দিয়া যেন নেপালোঁ
দেও। তুমি কিবা পুৰস্কাৰ পালা নেকি গোলাপ ?

গোলা। পালোঁ অৰুণমণি। তোমাকেই পালোঁ। আকনো বেছি
মোক কি লাগিছে ?

অৰুণা। মোক আজিহে পালা নে ? আগবে পৰা সদায় পাই আছা
দেখোন ?

গোলা। আগলৈকো সদায় পাম।

অৰুণা। কোনে কলে ?

গোলা। তোমাৰ হাতখনিয়ে কলে। আইতাই কলে। আমগছ
জোপাক সাৱটি ধকা সৌ মাধৱীলতাই কলে। তুমি মোৰ, মই
তোমাৰ।

অৰুণা (লাজতে তল মূৰ কৰি)। ইঃ! মই বা 'কেতিয়া কলোঁ ?

গোলা। তোমাৰ এই মুখখনিত কি আছে অৰুণমণি ?

অৰুণা। যি থাকিব লাগে সেয়ে আছে। তাতকৈ বেছি একো
নাই।

গোলা। কিয় তাক চাই থাকিলে চাই থাকিবৰ মন যায় ? কিয় বাক
মই তোমাৰ মুখখনি দেখিলে আপোনপাহৰা হওঁ। ভোক-পিয়াহ
দুবলৈ পলায় কিয় অৰুণা ? তোমাৰ মুখৰ এটি মিচিকি হাঁহিয়ে
মোৰ আগলৈ স্বৰ্গৰ মন্দাকিনী নমাই আনে কিয় ?

অৰুণা। জানো, মই কেনেকৈ কম ?

গোলা। এৰা। ফুলে নিজৰ বিষয়ে একো নেজানে।* মই
কওঁ শুনা। আন নহলেও তাত চিৰ আনন্দ আছে। তুমি
গোপালক ভালপোৱাৰ অকৃত্ৰিম নিদৰ্শন আছে। বেছি আক
কি লাগে ?

অৰুণা । ভাভকৈ বেছি লাগিলেও মই বড়াব নোৱাৰোঁ । কম
লাগিলেও কমাব নোৱাৰোঁ ।

গোলা । অৰুণা ! সি কেৱল তোমাৰ কৰুণা । কালি বাহাদাস স্বামীয়ে
আমাক ভজন-গান শিকাবলৈ মাতিছিল নহয় । যাওঁহক ব'লা ।

অৰুণা । ব'লা । মোৰ হলে সিদিনা শিকা গীতটোৱেই এতিয়াও বৰ
ভাল দৰে শিকা হোৱা নাই দেও । [ছয়োবে গ্ৰহান]

সপ্তম দর্শন

মন্দিৰৰ মাটমন্দিৰ

এটা ওখ বেদীত বহি আছে বাহাদাস স্বামী । ওচৰতে নতুজাহু হই শিৱাজী,
ভানোজী প্ৰমুখ্যে মাৰাঠা ছুৰ্ণাৰবিলাক । তলৰ চোতালত একালে গোলাপসিঁহ
আদি মাৰাঠ মুৰব্বুন্দ আৰু বিপৰীত কালে ভৈবৰী, অৰুণাবাঈ আদি নাৰীসকল ।
স্বামীজীয়ে গীত লগাই দিয়ে । মুৰব্বু-মুৰভীওন্দই সংবেত বৰ্ঠে পায় ।]

—গীত—

জাগা, জাগা নব-নাৰী !

বাজে শিঙা বাজে শৰ্ম্ম

শুনা বাজে মুক্তিভেৰী ।

হিবণ কিবণ জিনি অলিছে ভৱানী

কৰুণাৰুপিণী মাতৃ চেনেহী জননী,

শৰ্ম্ম-চক্ৰ-গদা-পদ্ম ত্ৰিশূল ধাৰিণী

চোৱাহি নয়ন ভৰি,

শুনা বাজে মুক্তি-ভেৰী ।

আজি লাখ লাখ ভক্ত মুক্তি অতিবাচী
 গুঞ্জে বীৰ-বীৰাজনা মাতৃ জগদ্ধাত্ৰী
 উবে গৈবিক পতাকা শান্তি-স্থধা-দাত্ৰী
 আকাশ উজ্জল কবি,
 শুনা বাজে মুক্তি-শ্ৰেণী ॥

বাম। ভীৰ্ণবাত্ৰীৰ দস মহাবাত্ৰীৰ যুদ্ধ-যুৱতী বন্দ ! এই সঙ্গীতেই হওক
 তোমালোকৰ মাতৃগুণ্ণাৰ বোধন-মন্ত্ৰ। যোৱা, ঘৰে ঘৰে গৈ এই
 মন্ত্ৰেৰে শত সহস্ৰ ডেকা-গাভৰুক মাতৃমন্ত্ৰত দীক্ষিত কৰা গৈ।

(গীত গাই গাই ডেকা গাভৰুকলৰ গ্ৰস্থান।)

শিৱ। গুৰুদেৱ।

বাম। বংস শিৱাজী ! শেষ হৈ আহিল ঘনবোৰ ঐউসীৰ বাতি।
 জিলিকি উঠিল পূৰ্ব-পগনত অকণব সোণালী কিৰণ। লাহে
 লাহে তৰুণ তপনৰ বাঙলী আভাবে দিগ-দিগন্ত উদ্ভাসিত হৈ
 পবিল। চিন্তা নকৰিবা বংস ! ভাৰুৰব তপ্ত স্নবৰ্ণৰ কান্তিয়ে
 অতিবেই সমগ্ৰ ভাবত পোহৰাই তুলিব। দিঠকত পৰিণত হব
 তোমাৰ সোণালী স্বপ্ন। সেই দিন সমাগত।

শিৱ : গুৰুদেৱ ! অতি দীন মই।

বাম। দীন তুমি নোহোৱা শিৱাজী ! বাজবাজেখব তুমি। ভক্তি
 ঐতি, শ্ৰেয়, সংযম, বিনয়, স্বাৰ্থত্যাগ, সকলো তোমাৰ আছে।
 কোৱা বংস ! কোন নৃপতিৰ শিৱত একেলগে ইমান বয়বাজিয়ে
 শোভা বঢ়াইছে ? মাথোন এটা কথা সদায় মনত ৰাখিব
 লাগিব—কেৱল বাহুবলৰ দ্বাৰাই এই পতিত জাতিক তুমি
 উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰা। উগ্ৰ ক্ৰম ভেজব লগত মিলাব লাগিব
 সাধিক ভাববাশিক। কুৰুক্ষেত্ৰৰ অৰ্জুনৰ দৰে তুমি হব লাগিব
 যোগী আৰু যোদ্ধা, ত্যাগী আৰু কৰ্মবীৰ।

যে যথা মাং প্ৰপত্তন্তে তাং স্তথৈব ভজাম্যহম্।

অহমাত্মা গুড়াকেশ সৰ্বভূতেশ্বৰম্ হিতঃ ॥

বেদেচ্চ সৰ্ব্ববহমেব বেদ্যঃ।

সৰ্ব্বধৰ্ম্মান্ পবিত্ৰ্য্যাম্যামেবং শৰণং ব্ৰজ ॥

[ঠিক সেই সময়তে উখাড় খাই গোলাপসিংহৰ লবি আহিল।]

গোলা। মহাবাজ! মহাবাজ!

শিৱ। কি হ'ল গোলাপসিংহ?

গোলা। আকজল খাঁৰ হত্যাৰ প্ৰতিশোধ লবলৈ হাজাৰ হাজাৰ বিজাপুৰী সৈন্যই মন্দিৰ বেচি পেলাইছে। সিহঁতে বিগ্ৰহ ধ্বংস কৰিব—

শিৱ। আক হত্যা কৰিব এই শিৱাজীক?

বাম (জীম্নামে গৰ্ভ)। কি। বীৰশূন্ত হল নেকি এই মাৰাঠাভূমি? সমূলকে শেষ হৈ গ'ল নেকি আৰ্য্যৰ শোণিত? শত্ৰুৰ এই ছুঁসাহস কোনোমতে সত্ৰ কৰিব নোৱাৰি।

(মন্দিৰৰ দুৱাৰমুখত ওলমি থকা বিৰাট জয়চক্ৰা ঘনে ঘনে বজাই)

সাজা, সাজা, যুদ্ধসাজে সাজি উঠা সবে। বণভেনী বজোৱা চুমুল নিনাদে। বালক। বৃদ্ধ। যুৱা। য়েয়ে ব'ভে আছা, আঁই আগবাঢ়ি। শত্ৰুৰ নিপাত হেতু ভীমবেগে হোৱা অগ্ৰসৰ।

[জাকে জাকে হুসজ্জিত মাৰাঠা বীৰহৃদয় আৰু মাৰাঠী ছৰ্গাৰন নেতৃত্বত মাৰাঠী সেনা মন্দিৰৰ বাহিৰ ভিতৰ উপচি পৰিল]

শিৱ। আৰ্শ্বক্ৰোধ কৰক শুকদেৱ। শত্ৰুৰ হস্ত তেৱেৰে উটুৱাই দিওঁ আজি মন্দিৰ-প্ৰাঙ্গণ। চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ হৈ যোগক বিজাপুৰী চক্ৰান্ত। জয় ভৱানীৰ জয়।

(বাহিৰে-ভিতৰে শত শতকৰ্ণে 'জয় ভৱানীৰ জয়।' বিজাপুৰী সৈন্যৰ 'আজাহো আকবৰ।' কামানৰ শব্দ। স্বামীজীৰ ধক্কাধনি।)

দ্বিতীয় অঙ্ক

প্রথম দর্শন

দিল্লী বাজাৰাসাদ

(সন্ধ্যাট ঔৎক্ৰীবে এখন মাচিয়াত বহি টুপি সী আছে ।

তেওঁ ভাবি ভাবি কৈ উঠিল ।)

ঔক । ছুনিয়াত কাকো বিশ্বাস কৰিব নোৱাৰি । নিজৰ আক্বাজান
মাজান, ভাই-ভনী, আত্মীয়-স্বজন কাকো কতো বিশ্বাস নাই ।
সকলো প্ৰৱৰ্ণনা, সকলো কাঁকি । এই ছুনিয়াই এটা ডাঙৰ
কাঁকিৰ ওপৰত খাড়া হৈ আছে । এই কাঁকিৰ ওপৰতেই
ঔৎক্ৰীবৰ নচিবত আজি দিল্লীৰ ময়ূৰ-সিংহাসন । কপটতা, প্ৰৱৰ্ণনা,
কাঁকি এইবোৰৰ সহায়তে আজি মই আলমগিৰি পাইছোঁ ।
দাঙিক কাকেব দাৰা ! সি কেনেকৈ এই কথা বুজিব ? মুৰ্খ
চুজা ! নাৰীৰ প্ৰেমত ডুব দি থাকি এই ছল-চক্ৰাস্তৰ তু সি
কিদৰে পাব ? হতভাগ্য মোৰাদ ! চিৰাজীৰ লাল নিহাত
মছগুল হৈ থাকিলে এই কৌশলৰ চক্ৰবেহুত কেনেকৈ
সোমাব ? আজি আকৌ মোৰ হৃদয় চমকি উঠিছে—দাক্ষিণাত্যৰ
সীমান্তত শিৱাজীৰ উপজয়ৰ কথা শুনি । খোদা ! তুমি কেৱল
প্ৰসন্ন থাকিবা । খোজা ! [এখন খোজাৰ প্ৰবেশ ।]

খোজা । বন্দেগি জাহাপনা ।

ঔক । মাৰাবাৰপতি যশোৱন্তসিংহ ।

খোজা । যোঁ ছকুম ।

[প্ৰস্থান]

ঔক । ছলৰ দ্বাৰা ছল । কাকেবৰ দ্বাৰা কাকেব । এয়ে বাট্টনীতি ।

খোজা । ঔৎক্ৰীব তোমাৰ অবিধানী নহয় ।

[যশোরতন প্রবেশ ।]

যশো আলমগীর !

ঔৎ । দিল্লীধবব ওচবলৈ অহাব পূৰ্বে মহাবাজে কিছু দিন ভজতা শিক্ষা কৰা উচিত আছিল ।

যশো । ভজতা আকৌ কি ?

ঔৎ । সেইদেখিয়েইতো কৈছো—ভজতা কি জানিবলৈ হলে যথেষ্ট শিক্ষাব দৰ্কাৰ ।

যশো । সেইদৰে আলমগীৰেও জনা উচিত যে মাৰাবাবপতি যশোৱন্ত-সিংহক অভিবাদন কৰিবলৈ অভিবাদনপ্ৰাৰ্থীয়েও ততোধিক শিক্ষা কৰা উচিত ।

ঔৎ । যশোৱন্তসিংহ ! তুমি কাৰ লগত কথা কৈছা জানা নে ?

যশো । জানো আলমগীৰ ! যাৰ লগত কথা কোৱাও মহাপাপ, বিকপটতা আৰু ভণ্ডামিৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি—সেই পিতৃহন্তা, ভ্ৰাতৃহন্তা ঔৎকীৰেও জনা উচিত—তেওঁ কাক এই কথা সুধিছে ।

ঔৎ । যশোৱন্তসিংহ !

যশো । আলমগীৰ !

ঔৎ । তোমাক যদি মই এই মুহূৰ্ত্তে বন্দী কৰোঁ কোনে তোমাক বন্ধা কৰিব ?

যশো । এই ভবোৱালে । এই ছই বাহুৱে ।

ঔৎ । ছাবাইছ্ । তুমি ৰাজপুত । ৰাজপুত-শোণিত তোমাৰ গাত আছে । তোমাৰ দ্বাৰা মোৰ কাম হাটিল হব । তোমাৰ গাত এটা গধুৰ দান্নিকৰ কাম দিব খোজা হৈছে মহাৰাজ !

যশো । কোৱা আলমগীৰ ! ৰাজপুত কৰ্ত্তব্যব দাস ।

ঔৎ । তুমি শীঘ্ৰে দাক্ষিণাত্যলৈ যাৰ লাগিব ।

যশো । দাক্ষিণাত্যলৈ—কিয় ?

ঔৎ । এদল ডকাইত দমন কৰিবলৈ ।

যশো । ক'ৰ ডকাইত ?

ঔক। মাৰাঠা ডকাইড।

কশো। বুজিছোঁ। সিহঁতৰ দলপতি শিৱাজী—নহয় নে বাক ?

ঔক। মহাৰাজৰ চালাক।

কশো। একো কথা নাই আলমগীৰ। যশোৱন্তৰ কামানে মাৰাঠা ডকাইড খুলিব লগত সমান কৰি থৈ আহিব।

ঔক। সেই কথা জানিব পাবিছে মহাৰাজৰ ওপৰত এই কামৰ ভাব অৰ্পণ কৰা হৈছে। মহাৰাজৰ বিক্রম আলমগীৰৰ অবিদিত নহয়। হিন্দুস্তানত মহাৰাজৰ সমকক্ষ বীৰ আক নাই।

কশো। তেওঁ আৰ্জিয়েই মই যাত্ৰা কৰোঁ ?

ঔক। যোৱা মহাৰাজ। মই ছকুম দি পঠিয়াইছোঁ চুবাৰাবেও ভোমাৰ লগত যোগ দিব।

কশো। চুবাৰাব ছায়েস্তা খাঁ ?

ঔক। ঠিক, তেৱেঁই।

[কশোৱন্তৰ প্ৰস্থান]

উদ্ধত কাকৰ যশোৱন্তসিংহ। তই কি বুজিবি এই ঔংজীবৰ মতলব। তোবো আক বেছি দিন নাই। কাল তোৰ চমু চাপি আহিছে। ইমান ফুটানি, ইমান পৰম কথা সহ কৰিব নোৱাৰি। এই অভিমান, এই কিতাহী, এই কৰমতা যদি ক্ৰমাৎ বাঢ়ি গৈ থাকে তেওঁ তই এদিন ময়ূৰ-সিংহাসনলৈকো ছাত মেলাবি। সোণকালে তোক এই ছনিয়াৰ পৰা নিকাল কৰিব লাগিব।

[প্ৰস্থান]

দ্বিতীয় দৰ্শন

ফুলনি

[দিলিপবাণৰ প্ৰবেশ ।]

দিলিপ। দাণ্ডিক বলদেৱসিংহ। তই এই দিলিপবাণক আশ্ৰয় দিছিলি। চেনেহ চকুৰে চাইছিলি। দিলিপেও সদায় তোৰ সেই ঋণ পৰিশোধ কৰিবলৈ যত্নবান আছিল। এদিন মই নিজৰ ভীৱনকো বিপন্ন কৰি তোক মৃত্যুৰ মুখৰ পৰা ঘূৰাই আনিছিলো। কিন্তু নবাধম। তই দিলিপবাণক তোৰ কস্তাক দিবলৈ অস্বীকাৰ কৰিলি আৰু অহঙ্কাৰৰ চৰম সীমাত উপস্থিত হৈ কৈছিলি—মাৰাঠা-দস্যু ৰাজপুত্ৰবাল্যৰ পাণি গ্ৰেহণ কৰিবলৈ অল্পপশুত। ইমান অহঙ্কাৰ। ইমান দৰ্প। বলদেৱসিংহৰ ঘৃণিত প্ৰেতাত্মা। আজি স্বৰ্গৰ পৰা এবাৰ তললৈ চা। তোৰ মৰমৰ গোলাপ আজি পথৰ ভিখাৰী। তোৰ সাধনাৰ ধন অমিয়া আজি দিলিপৰ অকলস্বী। আৰু আছে। প্ৰতিশোধৰ আৰু বহুত বাকী আছে। এতিয়াও একো হোৱা নাই। তই পৰ্ব্বভৰ বাল্যৰ মাৰাঠাৰ বিক্ৰম দেখিবি। সোৱা অমিয়া এই কাললৈকে আহিছে।

[স্তম্ভ গাই গাই অমিয়া সোমাই আহে। দিলিপবাণ গছৰ আঁৰ হৈ থাকে।]

অমিয়া।

—স্তুত—

মোহন মুকলী ৰাজিল বে।

বহুনা জলতে গোপী স্নান কৰে

দেখিলো, দেখিলো বে।

পাবতে বস্ত্ৰ থৈ জলতে নামি গৈ

গোপিনী আছে বিবস্ত্ৰা হৈ—

সেইটি ছেগতে কলীয়া কানায়

বস্ত্ৰ হৰি নিলে ঐ

কদম্বৰ ডালতে তুলিলে গৈ।

ইদবে কান্নয়ে মেমালি কবে
দেখিলে, দেখিলে বে ।

উলদিনী গোপী প্ৰহমবে, ধুপি
লাজতে মুকটি পবিল বে ।
লাজ-মান এবি ছই হাত জুবি
কুকাইকে ভক্তি কবিল বে,
দেখিলে, দেখিলে, দেখিলে বে ।

দিলিপ (গছব আবব পবা আহি) । ময়ে দেখিলে, দেখিলে বে—
অমিয়া । কি দেখিলা ?

দিলিপ । কি দেখিম আক—বিবস্ত্রা গোপীক । নহয়, নহয়, সবস্ত্রা
অমিয়া সন্দ্বীকহে ।

অমিয়া । তুমি বব ছষ্ট দেও । মনে মনে লুকাই থাকি মোব গীত
তুলিলা ।

দিলিপ । অমিয়া । তোমাব নামতো অমিয়া, গীততো অমিয়া ।

অমিয়া । পিছে কোরাচোন, মোব ককাইদেউ^১ কিবা বতবা
পালা নে ?

দিলি । নাই পোরা অমিয়া । বহুত ঠাইত বিচাব ককাইদেউ^১ কিন্তু
লাত হলে একো হোরা নাই ।

অমিয়া । ককাইদেউ কটল গ'ল ?

দিলিপ । বব বিহুলা হৈছা দেখোন অমিয়া ?

অমিয়া । সংসাবত অমিয়াব কেও নাই । ছহন তাই-তনী আছিলে,
তাবো এটি নাইকিয়া হ'ল । অমিয়া হতভাগিনী ।

দিলিপ । অমিয়া কেতিয়াও হতভাগিনী হব নোরাবে । মই কঠ—
অমিয়া ভাগ্যবতী ।

অমিয়া । মিছা কথা ।

দিলি। তোমাব আগত সিহ্না কথা কৈ মোব লাগ হব'কি ? বাৰি'

অমিৱা। তুমি মোক কেনে দেখিছা ?

অমিৱা। মানুহব নিচিনা।

দিলি। আজলী। মানুহে মানুহক মানুহব নিচিনা বেদেৰি কিহ'ব
নিচিনা দেখিছ ?

অমিৱা। জানাই যদি তেস্তে মোক সুৰিছা কিয় ?

দিলি। বাক, আক নেসোৰোঁ। কোৱাচোন অমিৱা ! তুমি মোক
ভালপোৱা নে ?

অমি। পাওঁতোন। নেপাম কলেই ? তোমাক ভাল নেপালে
তুমি জানো মোক ভালপাবা ? মই হলে কা'কো বেৱা নেপাওঁ
দেও। আকাশৰ জোনবাই, বতাহৰ চবাই-চিৰিকতি, পৃথিৱীৰ গছ-
লতা, ফুল মই সকলোকে সমানে ভালপাওঁ। বাজপুত, মাৰাঠা,
হিন্দু-মুছলমান কা'কো মই বেৱা নেপাওঁ। তেস্তে তোমাকলো
মই কি কাৰণে ভাল নেপাম ?

দিলি। তেস্তে তুমি বাক মোব হবা নে ?

অমিৱ। কিয় ?

দিলি। কাৰণ তুমি মোক ভালপোৱা।

অমিৱা। কি বব ওপৰ কথাটো হল ? ভালপাওঁ বুলিয়েই তোমাব
হব লাগিব নে ?

দিলি। ঐকৃতিব এনেকুৱাই নিয়ম।

অমিৱা। যদি ঐকৃতিব এনেকুৱাই নিয়ম হয় তেস্তে দেখোঁৰি মোব
ভালপোৱা পোটেই ক্ৰমাণ বিয়পি আছে। সেই 'বুলি' ইহঁ
সকলোৰে নিজৰ হব লাগিব নে ?

দিলি। নিশ্চয় হব লাগিব অমিৱা।

অমিৱা। যদি ভালপালেই বাবে তাৰে হব লাগে তেস্তে মই সকলোৰে
হব লাগিব।

দিলি। তেতিয়া মানুহে যে হাঁহিব ?

অমিয়া। প্রকৃতিৰ বোলে ভেনেকুৱাই নিয়ম।

বিলি। পিছে কোৱা, মোৰ হব নে ?

অমিয়া। কেইবাবনো একে কথাকে খুৱাইপকাই সোণা ? তোমাৰ-
সুখ হলেই মোৰ সুখ। তুমি মোৰ আশ্ৰয়দাতা।

বিলি। বেহ ! তোমাৰ ভালপোৱাৰ যি বৃহৎ বৃত্ত আছে তাৰ কেন্দ্ৰ-
স্থলৈ দিব লাগিব মোক। বৃজিহা অমিয়া ?

অমিয়া। তুমি বৰ আপোনপেটীয়া দেও।

বিলি। এনে স্বার্থপৰ হব পাবিলেই প্রকৃত সুখ। কেৱল ময়েই নহওঁ,
গোটেই জগৎ স্বার্থপৰ অমিয়া।

অমিয়া। আন হব পাৰে কিন্তু অমিয়া নহয়।

বিলি। আজি নহব পাৰে কিন্তু কালিলৈ অমিয়ায়ো স্বার্থৰ জালত
বান্ধ খাবই খাব।

অমিয়া। ভৱিষ্যতৰ কথা কব নোৱাৰোঁ।

বিলি। ই সংসাৰৰ বীতি।

অমিয়া। কিন্তু তুমি হলে মোৰ ককাইদেউক বিচাৰি আনি দিব
লাগিব ?

বিলি। চেষ্টা কৰি চাম বাক।

অমিয়া। কৃতকাৰ্য্যও হব লাগিব। বাক কোৱাচোন, মাজে মাজে-
তুমি কি ভাবি থাক ?

বিলি। কি ভাবোঁ জানা ? মই ভাবোঁ, এহাতে শোণিত, আনহাতে
অমৃত।

অমি। তাৰ অৰ্থ ?

বিলি। আন এদিন বৃজি পাবা। যাওঁ ব'লা।

[ছুৱাবো এহান ।]

তৃতীয় দর্শন

যশোরস্তব শিখি

[যশোরস্তবসিংহ বহি থাকে। ছয়বেশি শিরাঙ্গী সোমাই আছে।]

শিরা। অভিবাদন গ্রহণ কবক মহাবাজ !

যশো। তোমার নাম ?

শিরা। মহাবাজে শুনিবলগীয়া নহয়। মোব নিজৰ বস্তব্য একোণী নাই। মই শিরাঙ্গীৰ কটকী।

যশো। মই শিরাঙ্গীৰ পত্ৰ পাঠ কৰি সকলো কথা বুজিব পাৰিছোঁ।
আক কিবা নতুন বতৰা আছে নেকি ?

শিরা। একো নাই।

যশো। তেস্তে আহিছা কেলেই ?

শিরা। চকুলোবে বাজপুত-কুলগৌৰৰ যশোরস্তবসিংহৰ মজিয়া ডহাবলৈ।

যশো। কটকী ! তুমি কি কৈছা ? কান্দিহাও দেখোন ! কান্দিহা
কিয় ?

শিরা। মোব ঐতু শিরাঙ্গীয়ে কান্দিছে। ঐতোক মাৰাঠাই কান্দিছে।
ময়ো কান্দিছো। কান্দক মহাবাজ, আগুনিও কান্দক।

যশো। কাৰণ কি ? শিরাঙ্গীয়ে কান্দিছে কিয় ?

শিরা। কান্দিবৰ ঐয়োজন হৈছে সেই কাৰণে কান্দিছে। আগুনি
জনা নাই মহাবাজ ! আপোনাৰ অজ্ঞাতে আপোনাৰ স্বদয়েও
কান্দিছে।

যশো। বুজিছোঁ, বুজিছোঁ কটকী ! ভালদৰে বুজিছোঁ। পুনা আক
চাকণ ছুৰ্গ শক্ৰৰ হস্তগত হোৱা দেখি 'শিরাঙ্গীয়ে কান্দিছে'
'কী' নহয় নে বাক ?

শিরা। কেতিয়াও নহয় মহাবাজ ! ভেনেকুৱা ছুৰ্গ ডেওঁৰ আক
বহুত আছে।

শশো। যদি সেয়ে নহয়, তেহে এইবাৰ যশোৱন্তসিংহৰ হাতত নিতাব নাই বুলি—মাৰাঠা জাতিৰ বিবাস পাৰ্বত্য প্ৰদেশত মোগলৰ ৱিজয় পতাকা উৰিব বুলি মহাবিপদৰ কথা জানিব পাৰি—নহয় নে ?

শিৱা। কেতিয়াও নহয় মহাবাজ ! শিৱাজীয়ে বিপদক জয় কৰিছে।

শশো। তেহে কিয় ?

শিৱা। হিন্দুব অৱনতি দেখি।

শশো। হিন্দুব অৱনতি আজিব নহয়। ই নিয়তিৰ অভিশাপ।

শিৱা। স্বীকাৰ কৰোঁ মহাবাজ ! হিন্দুব অৱনতি আজিব নহয়।

কিন্তু যি সমগ্ৰ হিন্দুস্থানৰ গোবৰ, যাৰ মূৰৰ ওপৰত মাৰাবাবৰ ৰাজহুৱা, যাৰ ওপৰত সনাতন হিন্দুধৰ্মৰ আশা-ভবসা, যাৰ ভয়ত দিল্লীৰ মম্বু-সিহাসনৰ সৈতে ঔকাজীৰ পৰ্য্যন্ত কাম্পান, যি হিন্দু মহাশক্তিৰ, ৰাজপুত সাহসৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি, সেই যশোৱন্তসিংহৰ অৱনতি দেখি। ইও নিয়তিৰ অভিশাপ নেকি ?

শশো। ঠিক কথা।

শিৱা। শুনক মহাবাজ ! আক শুনক। ৰাজপুত জাতি জগতৰ আদৰ্শ। ৰাজপুতৰ নিচিনা যোদ্ধা নাই। ৰাজপুতৰ নিচিনা স্বদেশ-প্ৰেমিক নাই। সেই ৰাজপুত-শিবোমণি যশোৱন্তসিংহই আজি সকলো পাহৰিলে। নিজৰ নিজ পাহৰিলে, নিজৰ শক্তি পাহৰিলে, আত্মবিৰ্হাস পাহৰিলে। ইয়াতকৈ অৱনতি আক কি হব পাৰে মহাবাজ ? সেই কাৰণেই মোৰ প্ৰভু শিৱাজীয়ে কান্দিছে। যশোৱন্তসিংহ নাহি ঔকাজীৰ নিজে অহা হলে শিৱাজীয়ে এইদৰে কন্দাব কোনো আৱশ্যক নাছিল।

শশো। কটকী ! তোমাৰ প্ৰত্যেক কথাই মোৰ অন্তৰ বিদ্ধি গৈছে। কোৱা, বৰ ভাল লাগিছে। তাৰ পিছত ?

শিৱা। শুনক মহাবাজ ! মাৰাঠা জাতিৰ শিকাব আদৰ্শই হৈছে ৰাজপুত। ৰাজপুতৰ স্বদেশপ্ৰেমকে আদৰ্শ কৰি আজি মাৰাঠা

মাতৃমন্ত্রে বীজিত। প্রত্যেক মাৰাঠা-বন্দীৰ কঠন পূৰ্বা উচ্চাৰিত হোৱা বাজপুত্ৰ যশোগীতি প্ৰত্যেক মাৰাঠাৰ অজুৰত সদায় জাগৰিত। মাৰাঠা-বান্দকে বাজপুত্ৰ আদৰ্শত নিজৰ জীৱন গঢ়িবলৈ সদায় যত্নৱান। বাজপুত্ৰ আৰু মাৰাঠাৰ মাজত ভাই ভাই সৰহ। সেই বাবেই বাজপুত্ৰ-শৰীৰত অত্ৰাঘাত কৰি মাৰাঠাই নিজৰ নামত কলঙ্ক নানে। আদেশ কৰক মহাবাজ। বাজপুত্ৰ-শোণিতৰে মাৰাঠা-অসি বজিত হোৱাৰ আশেয়ে মাৰাঠাই যুদ্ধ বিজ্ঞা পাহৰি যাওক, অত্ৰ-শত্ৰু আবৰ সাগৰত বিসৰ্জন দিয়ক।

যশো। কটকী! তোমাৰ কথা সঁচা হলেও তাৰ একো বিকল্প নাই। যশোৱন্তসিংহ মোগলৰ সেনাপতি। মোগল বাদছাহৰ আদেশ পালন কৰিবলৈ মই বাধ্য। গতিকে মহাবাজ! মেশ জয় কৰিবই লাগিব।

শিব। তেজ্জে আৰু অৰণ্য বোদন কৰিলে কি হব? স্বভাৱিকৰূপে কৰিবলৈ, হিন্দুৰ তেজ্জেৰে বাঙলী স্ত্ৰীত বোৱাবলৈ, ব্ৰাহ্মণৰ বুকুত অত্ৰ বহুৱাবলৈ আৰু সনাতন হিন্দু ধৰ্মৰ অস্তিত্ব বিলুপ্ত কৰিবলৈ মহাবাজ আজি দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞ?

যশো। উপায় কি? সেই বুলি প্ৰত্যেক দম্ভ শিৱাজীক সহায়ত কৰিব নোৱাৰে। সিহে যশোৱন্তৰ লগত পৰ্ব্বতৰ বান্দৰ শিৱাজীৰ একো সন্দেহ হব নোৱাৰে।

শিব। মহাবাজ! শিৱাজীক প্ৰৱৰ্তক বোলাৰ আগতে এনে এজন হিন্দুৰ নাম কব পাৰে নে যাব আগত প্ৰতিজ্ঞা কৰি শিৱাজীয়ে পাহৰণিত পৰিও তাক পালন কৰিবলৈ পৰাম্ৰুণ হৈছে? এনে এজন ব্ৰাহ্মণৰ নাম জানে নে যাক শিৱাজীয়ে অত্ৰ দি পুনৰ তাকেই আঘাত কৰিছে? এই শ্ৰুতিশাল হিন্দুস্থানৰ মাজত এনে এটা শ্ৰেয়মন্দিৰ উলিয়াব পাৰে নে যি শিৱাজীৰ দ্বাৰা কেতিয়াবা আক্ৰান্ত হৈছে? এনে এগৰাকী ভিবোতাৰ নাম কব পাৰে নে যি খেমাণিৰ হলতো শিৱাজীৰ দ্বাৰা অপমানিত হৈছে?

যশো। নোৱাৰোঁ ?

শিৱ। ভেঙে শিৱাজীৰ নামৰ আগত প্ৰৱৰ্ত্তক, দন্য আদি কুবিবেচন প্ৰয়োগ কৰিছে কিয় ? আপোনাৰ প্ৰভু ঠিকজীবে হিন্দুৰ কি কৰিবলৈ বাকী এৰিছে ?

যশো। কটকী ! আনৰ লগত তুলনা কৰিলে কি হব ? কপটভা, শঠতা, চতুৰালি ৰাজপুত্ৰ কৰ্মনাৰো বাহিৰ।

শিৱ। ৰাজপুত্ৰৰ লগত মাৰাঠাৰ তুলনা হোৱা সম্ভৱ নে মহাৰাজ ? ৰাজপুত্ৰৰ পুৰণি গৌৰৱ আছে। বহু শতাব্দীৰ ৰণশিক্ষা আছে। অতুল সূৰ্য-সমৃদ্ধি, ধন-জন সকলো আছে। কিন্তু মাৰাঠাৰ আছে কি ? সেইবোৰৰ একোৱে একোটা নাই। তথাপি—যাৰ উদ্দেশ্যে ৰাজপুত্ৰ প্ৰমুখ্যে সকলো জাতিয়ে অনিচ্ছা সবেও মূৰ দোৱাবলৈ বাধ্য হৈছে, সেই প্ৰবল মোগল শক্তিৰ বিৰুদ্ধে কেৱল মাৰাঠাৰ নায়ক শিৱাজীয়েহে মূৰ দাঙি ধিয় হবলৈ সাহস কৰিছে। সেই বাবে শিৱাজী ধন্তবাদৰ পাত্ৰ নহয় নে ? শিৱাজীয়ে আপোনাৰ নিচিনা পুৰুষসিংহৰ পৰা একেবিঃ আশীৰ্ব্বাদ আৰু সহায়ত্বভূতি নেপাব নে মহাৰাজ ?

যশো। কটকী ! মই এতিয়াহে তোমাৰ কথা উপলব্ধি কৰিব পাৰিছোঁ। মই শিৱাজীৰ বিৰুদ্ধে অস্ত্ৰ ধাৰণ নকৰোঁ।

শিৱ। নহয় মহাৰাজ ! শিৱাজীয়ে মহাৰাজক দিল্লীখনৰ আদেশ অমান্ত কৰিবলৈ নকয় কিন্তু—

যশো। কিন্তু কি কটকী ? কোৱা, যশোৱন্তসিংহৰ ওচৰত শিৱাজীৰ অদেয় একো নাই।

শিৱ। পৰহিলৈ নিশা মহাৰাজ পুনাৰ পৰা আঁতৰি থাকিলে শিৱাজী আপোনাৰ ওচৰত চিৰকৃতজ্ঞ হৈ থাকিব।

যশো। এই সামান্ত কাম ? তাৰ নিমিত্তেই ইমান কৃতজ্ঞতা ? ধন্ত ধন্ত শিৱাজী ! কটকী ! যশোৱন্তসিংহ হিন্দুৰ গৌৰৱ নহয়।

হিন্দুৰ পৌৰৱ তোমাৰ প্ৰভু শিৱাজী। সেই মহাৰাক লগ পালে
এবাৰ প্ৰাণ ভৰি আলিঙ্গন কৰিলৌহেডেন।

শিৱ (হত্ৰবেশ ত্যাগ কৰি)। মহাৰাজ! অপৰাধ মাৰ্জনা কৰক।
ময়ে সেই দীনহীন শিৱাজী।

যশো। শিৱাজী! মহাৰাজ! ভাই! আজি পৰা তুমি এই
যশোৱন্তসিংহৰ প্ৰাণৰ বন্ধু হ'লা। আজি পৰা শিৱাজী আক
যশোৱন্তসিংহৰ এক লক্ষ্য আক এক উদ্দেশ্য। ধ্বংসৰ হাতৰ পৰা,
বিদেশী বিজেতাৰ হাতত পৰা আৰ্ব্যভূমিক ৰক্ষা কৰা হুয়ো জনৰ
জীৱনৰ মহাত্ৰত। (হুয়ো আলিঙ্গন কৰে।)

চতুৰ্থ দৰ্শন

কক

[অকণা আক গোলাপ কথা পাতি লোমাই আহে।]

গোলাপ। এনিশাৰ ভিত্তৰতে পাঁচোটা দুৰ্গ অধিকাৰ। ইমান সহজে
যে কাম হৈ উঠিব মই সপোনতো ভবা নাছিলোঁ।

অকণা (হাঁহি)। কম নহয় দেও তোমালোক। এনিশাৰ ভিত্তৰতে
ইমানখিনি কৰিলা। নিশানো এছাৰত বৃদ্ধ কৰা কেনেকৈহে ?

গোলা। বৃদ্ধ কৰা নহ'ল বুলিবই পাৰি। বিনাযুদ্ধে আমাৰ এটি
প্ৰাণীও হত কিম্বা আহত নোহোৱাকৈ কাম শেষ হৈ গৈছে।

অকণা। দৰাচলতে তেস্তে অসাধ্য সাধন কৰিছা গোলাপ।

গোলা। মইতো সিমানখিনি কৰিব পৰা হলে কথাই নাছিল।

ধন্তবাদৰ পাত্ৰ তোমাৰ দেউতাৰা হত্ৰপতি শিৱাজী।

অকণা। তুমি লগত গৈছিলো নে নাই ?

গোলা। যাওঁতে ময়ো লগত গৈছিলোঁ।

অকণা। তেজ্ঞে তুমিও সেই ধনুৰ্বাদ ভাগ নেপাবা কেলেই ? মই
হলে সকলোখিনি ধনুৰ্বাদ তোমাদেহে দিই ।

গোলা। তুমি কিলেই যে মই পায় তার একো অর্থ নাই ।

অকণা। নিশ্চয় আছে। মোৰ বিশ্বাস—তুমি সেই ধনুৰ্বাদ বহন
কবিলে অল্পপয়স্ক নোহোৱা ।

[দিগ্বিশবাণ্ডৰ প্ৰবেশ ।]

দিলি। হাবিলদাৰ। তুমি এই মুহূৰ্ত্ততে পুৰুষৰ হুৰ্গলৈ যাব লাগে।
হুৰ্গাধিকাৰ মোৰ এই চাঠি দি পাঁচ শ মাৰাঠা সৈন্ত ইয়ালৈ লৈ
আহিবা। নিয়া এই চিঠি।

গোলা। দিয়ক সেনাপতি। (চিঠি লয়)

অকণা। ইমান ল'ৰালি কিয় সেনাপতি ? অলপ পিছত গলেও
নহব নে ?

দিলি। নহয় বাজকুঁৱৰী ! এতিয়াই গোলাপসিংহ হাবিলদাৰ যাব
লাগিব। সৈনিক জীৱন এনেকুৱাই। যেতিয়াই হুকুম, তেতিয়াই
কাম। সৈনিকৰ জীৱনত বিকাশ নাই, আবাম নাই।

অকণা। যোৱা গোলাপ ! মই তোমাক কৰ্ত্তব্য অৱহেলা কবিলে
অল্পবোধ নকৰোঁ।

গোলা। থাক। তেজ্ঞে। আহিলোঁ সেনাপতি। [প্ৰস্থান ।]

অকণা। মোবো ইয়াত কাম নাই। ময়ো যাওঁ। (যাব খোজে।)

দিলি। নেযাবাচোন বাজকুঁৱৰী ! কষ্টেৰ বোৱা। মই আনো নাছো ?

অকণা। তোমাক লগত মোৰ সত্ৰ কি ?

দিলি। হাঃ হাঃ হাঃ। মোৰ লগত কি সত্ৰ ? গোলাপসিংহৰ লগত
একা ?

অকণা। গোলাপ আৰু তোমাৰ বিজনি নহয়। গোলাপ আৰু তোমাৰ
মাজত স্বৰ্গ-মৰ্ত্ত্যৰ ব্যৱধান।

দিলি। ইমানেই অপমান বাজকুমাৰী ? গোলাপ মোৰ শুভৰ গোলামকে
গোলাম। মই তাক দি কৰোঁ।

অৰুণা । 'গোলাপ তোমাৰ গোলাপ হ'ব পাকে।' মই সেই কথা স্বীকাৰ কৰোঁ। গোলাপক তুমি দিখ কৰিবও পাৰা। কিন্তু যি তোমাৰ প্ৰভু, বাৰ তুমি গোলাপ, গোলাপ তেওঁৰ পালিত পুত্ৰ।

দিলি । আৰু এটা কথা জানা নে বাজকুমারী ?
(চাৰিওকালে চাই লৈ) তুমি মোৰ।

অৰুণা । হাঁহি উঠা কথা। বাফুলৰ প্ৰলাপ মাখোন।

দিলি । দিলিপবাওৰ সুখেদি কেতিয়াও বাফুলৰ প্ৰলাপ নোলায়। ই সত্য কাহিনী অৰুণা ! তোমাৰ দেউতাই প্ৰকাৰান্তে এই কথা প্ৰকাশ কৰিছে। দৈবৰে কবিলে তুমি মোৰ অৰ্দ্ধাঙ্গিনী হ'বা।

অৰুণা । দ্বিতীয় বাৰ এনে কথা উচ্চাৰণ নকৰিব নবাৰম। মই তোৰ পূজনীয় প্ৰভুৰ কন্যা। তই মোক সেরা কবিব লাগে।

দিলি । ওলোটা বুজিছা অৰুণাবাঈ ! তুমিহে এদিন মোক সেরা কৰিবা

অৰুণা (খঙে) । মুখ চম্ভালি কথা কবি নবাৰম। (প্ৰহান)

দিলি । বাক বোৱা। আজি সেই ছ'বাত্মক লগ পাই মোক এনেদৰে কুকুৰ নিচিনা ব্যৱহাৰ কৰিছা। কিন্তু যিদিনা গোলাপৰ ভেজ্জেবে হাত বাঙলী কৰি তোমাৰ কাষত মই ভিৰ্কাৰ জুলি লৈ থিয় হ'মহি—সেই দিনা কৰিবা কি ? [প্ৰহান।]

পঞ্চম দৰ্শন

শিৱাজীৰ পন্নন-কৰ

শিৱাজী তই আছে। এটা কৰণ হ'ব বতাহত তাহি হুবিছে। শিৱাজীয়ে সপোন দেখে। তেওঁৰ আগত যেন জ্যোতিৰ্দ্ৰ'ৱী ভৱানীদেৱী মূৰ্ত্তিমতী হৈ উঠিল।

লাহে লাহে তেওঁ শিৱাজীৰ মূৰত হাত দি আশীৰ্বাদ কৰিলে। ভৱানী দেৱী অস্তৰ্হিতা হল। শিৱাজীয়ে হঠাৎ শব পাই "আই আই" বুলি চিঞৰি উঠিল। ভিজিৰাই সোমাই আহিল।

শিৱা । আই ! যিদিনাৰ পৰা পূনা-সুৰ্গ শত্ৰু হাতলৈ গৈছে সেই দিনাৰ পৰা মোৰ পেটলৈ ভাত বোৱা নাই। চকুত টোপনি

বোহোৱা হৈছে। পুনাৰ কথা ভাবি—মাতৃহৃদিৰ হৃৎকথাৰ কথা ভাবি কল্কত সময় জিবনি লৈছিলো। জিমিলটক টোপনি আহিব ধৰিছিল। এনে অৱস্থাত আধা সপোনত আধা-দিঠকত দেখা পালো—আই জগজ্ঞাননী ভৱানীক মোৰ। শিৱাজীৰ দীৰ্ঘ-কুটিৰ পোহৰাই—ভূৱনমোহিনী ৰূপেৰে ভূমণ্ডল উজ্জল কৰি, মোৰ বুৰত ধৰি আশীৰ্ব্বাদ কৰি পুনৰ অন্তৰ্ধান হ'ল। আক কিহৰ ভয় ? কিহৰ শঙ্কা ? আশীৰ্ব্বাদ কৰা জননী ! পুনাৰ বিৰুদ্ধে ততালিকে বিজয় অভিযান আৰম্ভ কৰোঁ।

জিভি। যোৱা বাছা ! নিৰ্ভীক অন্তৰেৰে বুদ্ধাবাজা কৰা। বিদিনা পুনা জয় কৰি পুনৰ নগৰত সোমাবাহি সেই দিনা ময়ো মোৰ অনশন ব্ৰত উল কৰিম।

শিৱা। অনশন ! অনশন কিয় আই ?

জিভি। কেৱল ময়েইতো তোমাৰ মাতৃ নহওঁ। আজি লক্ষ লক্ষ ভাৰত-সন্তানৰ মাতৃয়ে অনশন অৰ্দ্ধাশনত জীৱন বাপন কৰিবলৈ বাধ্য হৈছে। বিদেশী শাসনত অৰ্দ্ধাশিত, হুৰ্ভিক বানপানী মহামাৰীত প্ৰেৰিত, এই হতভাগ্য দেশৰ কেইজনে দুবেলা দুমুঠি পেট ভৰাই খাবলৈ পাইছে কোৱাচোন। বাছা শিৱাজী ! বশভূমিত যেতিয়া তোমাৰ মনলৈ সঙ্কোচৰ ভাব আহিব—নৈৰাজ্জই দিশ-বিদিশ আগুবি ধৰিব, তেতিয়াই মনত পেলাবা মোলৈ—অনশনক্ৰিষ্টা এই বুদ্ধাৰ শোক-পিড়িত এই মুখখনিলৈ। বিদিনাৰ পৰা পুনা শত্ৰুৰ পদদলিত হৈছে সেই দিনাৰ পৰাই মই অৰ্দ্ধাশনে আছোঁ। আজিৰ পৰা পূৰ্ণ অনশন আৰম্ভ কৰিলোঁ। যোৱা বাছা ! জয় তোমাৰ অনিবাৰ্য্য।

শিৱা। সঁচা আই ! জয় মোৰ অনিবাৰ্য্য। বিদিনা দুবস্ত বিধৱীয়ে তুলকাপুৰৰ ভৱানী-মন্দিৰ ধ্বংস কৰিছিল তাৰ পিছতেই আই ভৱানীয়ে মোক সোঁশৰীবে দেখা দি আকল্প ধৰা পৰাভৱৰ আগলি বতৰা দিছিল। এই বাৰো মাতৃমুৰ্ত্তি দৰ্শন কৰিলোঁ যেতিয়া

চারেস্তা খাঁৰ পৰাজয় অৱশ্যতাবী। তাৰ লগতে যোগ হৈছে
 তোমাৰ আশীৰ্ব্বাদৰ অক্ষয় কৱচ। জয় মোৰ অনিবাৰ্য্য। নই
 আহিলৌ। আই। পদধূলি দিৱা। (পদধূলি লয়)
 জিজি। যোৱা বাহা। ময়ো শুৱানী-মন্দিৰত তোমাৰ কল্যাণৰ অৰ্থে
 ভক্তি-পুষ্প নিবেদন কৰোঁগৈ।

[ছয়োৰে দুকালে শ্ৰেহান]

ষষ্ঠ দৰ্শন

পুমা শিবি

[নাচ-গান আৰু কটিকাত মলজাব ওমবাহবৰ্গ আৰু বাইজীবিলাক।]

১ম ওম। ফুটি! ফুটি! ফুটিকা ছুনিয়া ছায়।

২য় ওম। চেৰাপ—বাইজী—গান—নাচ—চালাও—চালাও। কেৱা
 মৌজ!

৩য় ওম। লাগাও, লাগাও। দিল-দবিয়ামে তুকান চালাও।

২য় ওম। সুন্দৰী বাইজীসকল।

জলবি লগাই দে।

নাচ—গান—চেৰাপ পান,

চোকা চোকা শ্ৰেমৰ বাণ

বিমানে পাৰ সিমানে হান।

মজক চাৱেস্তা, মজক ছুনিয়া,

মজক ওমবাহ ফুটিৰ শ্ৰেণ।

দে সোণকালে লগাই দে

বিলকুল—মছগুল

ফুটিকা পিছাৰি ইচ্ছামত কপেয়া লে।

বাইজী?

শব্দীকো ।

শ্লোক

আলুব বালাব গোলাপী নিছাব

তুলি দে তুকান,

মিলে মিলে-মিল্ হাঁহি বিল্ বিল্

নামি আহে আশ্বান ।

আকাশী পবীৰ তুলবুল নাও

কুলি বুলবুল অমিয়া বাও

মদিবা লুটি আমি উটি যাও

শোভে স্তল্বাগান ।

লাল চিৰাজী পিয়লা ঢালি

নাচত প্রেমব লহব তুলি

মাতোরাবা মন হালিজালি ছুলি

মহবৎ দে দান ॥

২য় ওম । ছাবাহ ! ছাবাহ !

বঢ়িয়া গান, বঢ়িয়া নাচ ।

বঢ়িয়া মুখ, বঢ়িয়া গাল

বঢ়িয়া 'ছুব্' বঢ়িয়া তাল ।

আঁকউ, আঁক তুলি দে প্রেমব তো ।।

বলি কিয় সুন্দৰী ! নাচি নাচি সুবি সুবি ।

[বাইজীহতে গান লগাব ধৰোতেই আশ্বিনব হাতত থকা

নীল নলীৰ গুৰুগুৰী ছপি চায়েতা খাব প্রবেশ ।]

৩য় ওম (বিয় হৈ চিৰি কম) । মহামাঙ্গ চুবাদাব চাহাব ! হছিয়াব ।

(সকলোৰে বিয় হৈ অভিযান জনাব । চায়েটা বাঁই আসন গ্রহণ কৰে ।

ওমবাহসকলে সিলাছ আদি লুকাই থাকে ।)

চায়েতা । ই জানো আমোদব সময় ওমবাহসকল ? ছয়ন শিৱাজীয়ে

প্রত্যেক মুহূৰ্ত্ততে আক্রমণৰ সুযোগ বিচাৰিব লাগিছে । বাদহাছে

চিঠিব পিছত চিঠি দি বিচাৰিছে শিৱাজীৰ পতন । এনে অৱস্থাত ?

১১ম ওম। হুশপতি চাহাবে শিৱাজীৰ হাওঁৰ পৰা সৰ্বলোবৌৰ হুশপতি
'গলেই।' আৰু কিল্লা বাঁত ?

২য় ওম। ঠিক কৈছ আলি ধী। পৰ্বতৰ নিগনি শিৱাজী দশু আৰু
আমাৰ চুৰাচাৰ চাহাব হৈছে পশুৰাজ সিংহ।

চায়েস্তা। তথাপি আমি হুচিয়াৰ থাকিব লাগিব। কোন ফালৰ পৰা
কি হয় একো মালুম নাই।

৩য় ওম। সেই বাবেইজে চুৰাচাৰ চাহাব। দিনটো ধেৱাই কবি,
মনটো পোতাৰ্থই বাধিবৰ বাবে বাতি অলপ নাচ-গান আৰু পান।

চায়েস্তা। মই সেইবোৰ মানা নকৰোঁ কিন্তু—

২য় ওম (এক ভাঁপে উঠি) তোকা। তোকা। বাইজী। বাইজী।
কেব লাগাও।

চায়েস্তা। হুপ কব। মাতলামি চলিব নোৱাৰে। মই কেৱল
নাচ চাম। হেই। (এজনী বাইজীক আঙুলিয়াই আমেদ কৰে।

বাইজীয়ে নাচিবলৈ আৰম্ভ কৰোঁতেই বাহিৰত বন্ধুৰ আৱাজ।)

বাইজী, ওম। ইয়ে আৱাজ।

চায়েস্তা। অতকিভে শিবিৰত সোৱাল কাবেব।

বাইজী, ওম। ইয়ে আৱাজ।

(ভিতৰত বন্ধুৰ আৱাজ। হত্যা হত্যা শব্দ।)

চায়েস্তা। চিপাহী। চিপাহী।—

[শিৱাজী তানোজী, সোলাপ আৰু মাৰ'ঠা গৈনিকবোৰৰ প্ৰবেশ।]

শিৱাজী। ভয় নাই চায়েস্তা ধী। চিপাহী-চক্ৰবী তোৰ সূচু-টোপনিত।

চায়েস্তা। দশু ছয়তান। এয়ে সে তোৰ বীৰৰ ধৰ্ম ?

শিৱাজী। 'মই' ইয়াটল 'তোক বীৰৰ ধৰ্ম শিকাৰলৈ অহা নাই।

আহিছো তোৰ বুকুৰ কেঁচা ডেজ নি হুশাসনৰ বক্তাপান
কৰিবলৈ।

চায়েস্তা। সূৰ চক্ৰাঙ্গি কথা 'কবি দশু।' তোৰ সখুৰত 'মোগল
চায়েস্তা ধী।

শিৱা। আৰু তেওঁৰ সন্মুখতো মই মাৰাঠা শিৱাজী। মোৰ এই খোলা
ভৰোৱালে তোকেই বিচাৰি ফুৰিছে। দে, বণ দে। পাব যদি
আনন্দবন্ধা কৰ।

(বণবাত্ত বাজি উঠে। দুয়ো পক্ষৰ হুড়। ওমবাহবিলাকৰ পতন।
চায়েস্তা খাঁৰ পলায়ন।)

তানো। পলাল, পলাল চায়েস্তা খাঁ।

শিৱা। পলাওক তানোজী। পলাবলৈ দিয়া। মোৰ ভৰোৱালৰ কোবত
ভাব হাতৰ আঙুলি সোৱা উকৰি পৰিছে। সোৱা চোৱা, পাহাৰৰ
ওপৰত হাজাৰ হাজাৰ জোৰ অলি উঠিল। মাৰাঠা সেনাই পুনা
অধিকাৰ কৰিবলৈ অহা বুলি সকলো মোগল সেনাই সিহঁতৰ পাছে
পাছে খেদি গৈছে। সিহঁত যেতিয়া গৈ ওচৰ পাব, জোৰবোৰ
আপোনাআপুনি মুমাই যাব। প্ৰকৃততে তাত এজনো মাৰাঠা
সেনা নাই। গৰু আৰু মহৰ শিঙত জোৰ বান্ধি দিয়া হৈছে।

তানো। অতি উত্তম হৈছে। শঠে শাঠ সমাচৰেং।

শিৱা। প্ৰত্যাহিত মোগল সৈন্তবাহিনী যেতিয়া গৈ দুৰ্গম গিৰিসঙ্কটত
উপস্থিত হব, তেতিয়া সিহঁতৰ ওপৰত পাহকালৰ পৰা জঁপিয়াই
পৰিব নেতাজী আৰু বহুনাথৰ পৰিচালিত মাৰাঠা সেনাদল।
মোগল সমূলি নিস্মূল হব।

মোলা। প্ৰাতঃসত দিনমণি উঠিব যেতিয়া
মাৰাঠাৰ ভাগ্যাকাশ গোহৰ দেখিলে
আপুনি উঠিব বাজি বিজয় হুন্দুতি।

শিৱা। বহুসকল। এয়ে পুনা। ইয়াৰ প্ৰতি ধূলি-ৰূপাই আমাৰ
মানত পৱিত্ৰ। শিৱাজীৰ সোণৰ শৈশৱ, শিৱাজীৰ পোনৰ বৌবন
এই পুনাতেই অতিবাহিত হৈছিল। মহাবাত্তৰ নৱ জীৱনৰ অৰুণ
বাগবজিত, মাৰাঠাৰ স্বৰাজ্য-সাধনাৰ মহাপীঠ এই পুনা আজিৰ
পৰা শত্ৰুগ্ৰাস মুক্ত হল। আজি আমাৰ বৰ আনন্দৰ দিন।

আজি মোব ছুপুনী আয়ে অনশন ব্রত ভঙ্গ কবিব । ব'লা, হর্ষব
চুড়াত মাথাটাৰ পেকরা নিহান উকয়াওঁগৈ ।

[বেগেৰে বায়নাস বাবীৰ সোমাই আহিল ।]

বাম ।

—গীত—

মাথাটা-সিহ ন-বাণান ।

খোজে খোজে উকা কুটে, মেদিনী হয় কম্পমান ।

উগ্র ধীৰ ক্ষত্র বীৰ উন্নত-শিব মুক্ত-প্রাণ—

উত্তীর্ণিত আগ্রত প্রাণ্য ববাণ নিবোধত

বীৰ্য্যধাবী ব্রতাচাবী পৰ্ব্বা ধীৰ শক্তিমান ।

বীৰভোগ্যা বসুন্ধৰা যোগ্যবলে শাসন কৰা

গৌকৰব নগু ধৰা শত্ৰব ভক্ত ভগৱান । (উদেশ চৌধাৰী)

বাম । বন্দে—

সকলোৱে । মাতবম ।

বাম । বন্দে—

সকলো । মাতবম—

: বিতীৰ অত ললাভ :

ভূতীন্দ্র অঙ্ক

প্রথম দর্শন

অকণার কক্ষ

[অকণা আৰু গোলাপৰ প্ৰবেশ ।]

- অকণা । আচৰিতে কিয়নো গোলাপ
বণসাজে দেখা দিলা নিশা সমস্ত ?
- গোলা । অকণা !
বাতি-দিন কেনেকুৱা—কিবা অৰ্থ তাৰ
কোনেও নেজানে এই মাৰাঠা দেশত ।
যেতিয়াই কাম হয় তেতিয়াই দিন,
যেতিয়া নেথাকে কাম তেতিয়াই বাতি ।
- অক । এই নিশা—কি কাম গোলাপ ?
- গোলাপ । আচৰিত নহবা অকণা,
বণযাত্ৰা—দুৰ্গজয় সমুখ কৰ্তব্য ।
আছিহোঁ বিদায় লব তোমাৰ কাষত
—হব পাৰে শেষ বাৰলই ।
- অকণা । নকবা তেহুৱা কথা হৃদয় বিদৰা,
পাবা তুমি আশীৰ্ব্বাদ আই ভৱানীৰ ।
- গোলা । যদিহে নেপাওঁ ?
- অকণা । নিশ্চয়, নিশ্চয় পাবা ।
যোগ আছে তাৰ সতে
প্ৰাণতবা স্তম ইচ্ছা দীনা অকণাৰ ।
- গোলা । সি যে মোৰ পৰম সৌভাগ্য ।

অকণা । পুৱাতে পুনৰ আহি
পাৰিবা জনাব মোক বিজয় বাতৰি ।

গোলা । কোনে জানে ?

অকণা । মই জানো,
জানে আক ওপৰৰ পৰম ঈশ্বৰে । (নেপথ্যত বৰদাঙ
গুনা, গুনা অকণা ।
বাজিছে বশৰ বাস্ত প্ৰাণ নচুৱাই ।
বিজয় সঙ্গীত গাই
আগবাঢ়ি যায় সৈন্তগণ ।
কৰিছে আহ্বান—
কোন আহা পাছ পৰি জাঁহা সোণকালে ।

নেপথ্যত সৈন্তবোৰ ।

—সীত—

ভাবতবৰ্ষ আমাৰ হৰ্ষ, আমাৰ গৰ্ব্ব, আমাৰ মান—
শক্তিদায়িনী মাতৃ আমাৰ, আমাৰ স্বৰ্গ তীৰ্থস্থান ।
বাগ্না, হামিব, ভীমসিংহ বীৰ—ধনু কবিলে আৰ্ধ্যবংশ,
সত্য পদ্মিনীৰ পুণ্য কীৰ্ত্তিৰ ত্ৰিদিব নিনাদি বাজিল শব্দ ।
আকাশে-বতাহে গুনো একেবাহে তোমাৰে মহিমা গৰিমা-গান,
মহাতাপসৰ সাদৰী ধাত্ৰী—আমাৰ মাতৃ হিন্দুস্থান !
ভাবতবৰ্ষ আমাৰ হৰ্ষ, আমাৰ গৰ্ব্ব, আমাৰ মান—
শক্তিদায়িনী মাতৃ আমাৰ, আমাৰ স্বৰ্গ তীৰ্থস্থান ।
বেদ-কোষণৰ আৰতি-আজ্ঞানে কৰা মুখবিত্ত মৰত-স্বৰ্গ ;
মন্দিৰ-মসজিদ কৰি কোলাকুলি ধৰক সান্নিধ্য তকতবৰ্গ ।
মিলিত শক্তি কৰাটো সৃষ্টি, কৰাটো বন্দনা কৰ্ম্মমান—
গোৱা সম্বৰে আমাৰ ভাবত, আমাৰ স্বৰ্গ হিন্দুস্থান ।
ভাবতবৰ্ষ আমাৰ হৰ্ষ, আমাৰ গৰ্ব্ব, আমাৰ মান,
শক্তিদায়িনী মাতৃ আমাৰ, আমাৰ স্বৰ্গ তীৰ্থস্থান । (গৰু চৰিত্ৰ)

শেওলা । বিদায়, বিদায় অৰুণা

অৰুণা । বৰাটো ক্ষত্ৰক দেও ।

নেপাহৰি অৰুণাক আহিছা যেতিয়া
হেঁপাহ পূবাই পাৰ্তোঁ কথা ছুআযাব ।
নহব নে যোৱা যদি অলপ পিছত ?

শেওলা (সুবি আহি) । অৰুণা । অৰুণা ।

বাজক বণব বাজ,
বাজক যি বাজে আক সকলো বাজক ।
কিন্তু হেৰা অমৃতভাবিণী ।

এটি মাৰ্খেঁ মউসনা কথাত তোমাৰ
বাজে যি স্বৰ্গীয় সুব অন্তবত মোৰ
ভাব মতে একোবেই নহয় তুলনা ।

অৰুণা । নকবা সি কথা শ্ৰিয় ।

হৱো যদি সমৱেত হাজাৰ অৰুণা
নোৱাৰিব সমকক্ষ হব স্বদেশৰ ।
স্বদেশেই ধৰ্ম ভব, স্বদেশেই কৰ্ম,
জীৱন কৰিছা পণ স্বদেশৰ হেতু ।
কোৱা হে গোলাপসিংহ ! সেই স্বদেশক

আছিলে আহ্বান তুমি কোন বৃত্তিমতে
দীনা এই অৰুণাৰ জাঁচলত ধৰি
স্বৰত সোমাই থকা ভাবিছা বিধেয় ?
সুপৰিত্ৰ স্তমজল স্বদেশ-বজত

নেলাপে যদিহে এই অৰুণা তোমাৰ
বুজিহেঁ পাইছা ভাল ম'দাবৰ ফুল ।

শেওলা । বুজিহেঁ নিশ্চিত আজি মাৰাঠাপতিৰ
উপযুক্ত জীৱাবী অৰুণা ।

অৰুণা । নকই সি কথা তুমি

কোৱা হলে এই দবে—

গোলাপৰ উপযুক্ত সঙ্গিনী অৰুণা

লভিলৌহেভেন মই অধিক আনন্দ ।

গোলা । কবলই সেইদৰে নাই অধিকাৰ ।

এতিয়াও পূৰ্বোহিতে

সাক্ষী কবি হোমৰ অগ্নিক

বাঞ্ছি দিয়া নাই হাত বেদৰ মন্ত্ৰেৰে ।

কটিকৰ জল তুমি

আকাশী গজাৰ দৰে পৰম পৱিত্ৰ,

চোৰৰ নিচিনা কৰি কিবা সাহে মই

অপৱিত্ৰ কৰিম ভোমাক ?

পৰীক্ষা কৰিলোঁ মাৰ্খে । ভোমাক অৰুণা,

হোৱা নে নোহোৱা তুমি স্বদেশপ্ৰেমিকা ।

অপৰাধ কৰিবা মাৰ্জনা ।

অৰুণা । যোৱা ত্ৰিয় । বহুত পৰিলা পাছ

পাব পায় ভালেখিনি লগৰ সকলে ।

উলটি আহিয়ে মোক দিবা সুসংবাদ ।

গোলা । দেখা যাব । থাকি ভেঙে লাহৰী ! (বাৰ খোজে)

অৰুণা । গোলাপ !

গোলা । (ঘূৰি আহি) । কিয় সুন্দৰী ?

অৰুণা । যোৱা, অনৰ্থক মাতিলোঁ পিছত ।

গোলা । নকৰিবা চিন্তা সেই বাবে ।

অমঙ্গল—আহুক বিমানে আছে,

তালৈ নকৰোঁ গুৱ । [গ্ৰন্থান]

দ্বিতীয় দর্শন

বক্তা-চৰা

[শিৱাজী আৰু তানোজী ।]

শিৱা। তানোজী! মাৰাঠা-শক্তিৰ আগত আজি ডাঙৰ অগ্নি-
পৰীক্ষা। এই পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হ'ব পাবিলে তাবতৰ ৰাজসন্ন্যাসীয়ে
মহাৰাষ্ট্ৰৰ মূৰত বিজয় মুকুট পিন্ধাই দিব।

তানো। ময়ো তাকেই ভাবেঁ। মহাৰাজ! ৰিণিকি ৰিণিকি দেখা
পাঠ অদূৰ ভৱিষ্যতৰ তাবতৰ মনচিত্ৰ। মাৰাঠাৰ মূৰত ৰাজমুকুট
পিন্ধাই দিবলৈ ৰাজসন্ন্যাসীয়ে আকুলভাবে অপেক্ষা কৰিছে।
কিন্তু—

শিৱা। কিন্তু কি তানোজী?

তানো। বোধকৰোঁ সি আৰু হৈ হুঠিব। তাবতৰ হিন্দু জাতি আজি-
ফুৰ্ৰল হৈ পৰিছে একতাৰ অভাৱত—জাতীয় সংহতিৰ অভাৱত।

শিৱা। দেশৰ এনে শোক লগা অৱস্থা দেখি মোৰ প্ৰাণে কান্দি উঠে।
তানোজী! এই শতাব্দীত হিন্দুশক্তিক একত্ৰিত কৰি আকৌ
এবাৰ তাবতৰ শত-শতাব্দীৰ শৃঙ্খলিত স্বাধীনতাক মুক্ত কৰিব
নোৱাৰিম নে? কাশ্মীৰৰ পৰা কুম্ভাৰিকাটলৈকে, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পৰা
গান্ধাৰ-কাৰ্ণাট্যলৈকে আকৌ এবাৰ জয়ধ্বজা বজাই স্বাধীনতাৰ
মহামন্ত্ৰেৰে সমগ্ৰ হিন্দুস্থানত ধ্বজাটো লগাই দিব নোৱাৰিম নে?
একোতেই হিন্দুস্থানৰ কুন্তকৰ্ণ টোপনি নেভাগিব নে তানোজী?

তানো। হিন্দুজাতি আজি মৃত মহাৰাজ। হিন্দু আজি বিদেশী মোগলৰ
পদলেহনকাৰী। পৰাধীনতাই মানুহৰ মনুষ্যত্ব নাশ কৰে, বিবেক
বিনষ্ট কৰে। পৰাধীনতাই মানুহক নৰক-কুণ্ডলৈ নমাই নিয়ে।
সাম্ৰাজ্য সন্ধানৰ কাৰণে, কেইটামান ৰাজপদৰ কাৰণে,
কেইটামান স্বৰ্ণমুদ্ৰাৰ কাৰণে, হিন্দুয়ে আজি সাতুক বন্দুৱাক

পাবে, জাঁড়ৰ বুকুত শানিত ভবোৱাল বহুৱাব পাবে। নোৱাৰে কেৱল জননী জন্মভূমিৰ কাষে। এক বিন্দু তপত ডেজ দান কৰিগৈ। যোগলব ভয়ত শুভ্ৰ-তুৰাব-কিবীটিধাৰিণী ভাবতমাতৃ জননী জন্মভূমিক আই বুলি মাতিলে সিহঁতৰ কঠবোধ হয় কিন্তু বিদেশী বিজাতি যোগলব সামান্ত কৰণৰ বাবে, কেইটামান ৰূপৰ মুজাৰ বিনিময়ত, সিহঁতে দেশৰ সৰ্বনাশ কৰিবলৈকো কুণ্ঠিত নহয়। বিত্তীৰণ, জয়চাঁদ, মানসিংহ আজিও আমাৰ মাজত বহু জন।

শিৱ। তানোজী! তোমাৰ অসম্ভব বেদনা ময়ো মৰ্মে মৰ্মে উপলব্ধি কৰি মৰ্মাহত হৈছোঁ। যেতিয়া বিশ্ব সকলো কোলাহল শুক হৈ ৰজনীৰ কোলাত নিতাল মাৰে, তেতিয়া মোৰ বিনিময় হৃদয়ৰ এটি চুকত আশাৰ বস্তু ধিমিকিধিমিকি জলি উঠে। থাকক জয়চাঁদ, থাকক মানসিংহ, সিহঁতে আমাৰ একো কৰিব নোৱাৰে। ৰংসৰ দণ্ডপনি, জ্বাসন্ধৰ আফালন, শকুনিৰ চক্ৰান্ত, হৰ্যোখনৰ সিংহনিলাদ, পাকজন্তু-গাণ্ডীৰ বিজয় হকাৰত বিলীন হৈ যোৱা নাছিল নে? আজিও সেই স্মৃষ্ণ অতীতৰ পুনৰাত্মনয় অসম্ভব জানো তানোজী?

তানোজী। অসম্ভব নহয় মহাবাজ! আপোনাৰ উদ্দীপনাত জাপি উঠিছে স্মৃষ্ণ সিংহ। মহাবাজেই এই বিৰাট যুক্তি-সাধনা আমি কেতিয়াও ব্যৰ্থ হবলৈ নিদিওঁ।

[গোলাপসিংহৰ প্ৰবেশ।]

শিৱ। কি সংবাদ গোলাপ?

গোলাপ। পটুগীজ বন্দী গেজেলাছ।

শিৱ। লৈ আহাঁপৈ ইয়ালৈ।

[গোলাপৰ প্ৰস্থান।]

মাবাঠাৰ নৌবাহিনীও শক্তিশালী হৈ উঠিছে তানোজী!

তানোজী। আপোনাৰ নেতৃত্বত অকল নৌবাহিনীয়ে নহয়, সকলো শিৱনায়ে মাবাঠা জাতি শক্তিশালী হৈ উঠিছে মহাবাজ!

শিৱ। তুমি জানা তানোজী। মোক লাগে শক্তি, মোক লাগে মাহুৰ
যুক্তি। সেই উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবেহে মোক লাগে বাজদণ্ড, মোক
লাগে বাজসিংহাসন।

তানো। মহাবাজ।

শিৱ। কিয় জানা নে তানোজী? শৈশৱ কালৰে পৰা দেখি আহিছোঁ,
হুজুৰুৰ প্ৰতি শুভে শুভে অহুজুৰু কবি আহিছোঁ, কেনেকৈ প্ৰবলৰ
অভ্যাচাৰত হুৰ্বল চিৰকাল নিম্পেষিত, নিৰ্ধ্যাতিত, লাহিত। চকুৰ
আগতে দেখিব লাগিছোঁ, শাসনৰ নামত দিনে-ৰাতি কি নিদাৰণ
অভ্যাচাৰ হব ধৰিছে। অভ্যাচাৰ, নিৰ্ধ্যাতন, শোষণৰ হেঁচাত
এটা সভ্য জাতিৰ প্ৰাণ-শক্তি ইমান হুৰ্বল হৈ গৈছে যে অভ্যাচাৰ,
নিৰ্ধ্যাতনকেই সিহঁতে ভাবে জীৱনৰ শ্ৰেষ্ঠ সম্পদ বুলি। হুৰ্বল
মহামাৰী বানপানীক সিহঁতে ভাবে, ঈশ্বৰৰ লালা বুলি। তাকেই
সিহঁতে বিধিলিপি বুলি নীৰৱে সহ কৰি থাকে। ইয়াতকৈ মানুহৰ
আক কি বেছি অধঃপতন হব পাৰে? অৰু তানোজী। পাবে,
সিহঁতেই পাবে—অসুখত স্তম্ভিত বিতৃষ্ণাক কেন্দ্ৰীভূত কৰি
বিপ্লৱৰ অগনি জ্বলাব পাৰে সিহঁতেই। এই সুপ্ত জাতিক জাগ্ৰত
কৰিবলৈ, তাৰতৰ এই লুপ্ত প্ৰাণ-শক্তিৰ পুনৰুদ্ধাৰ কৰিবলৈ আই
ভৱানীৰ চৰণত বক্ত-পুষ্পাঞ্জলি দিবলৈ—মোক লাগে শক্তি,
মোক লাগে বাজদণ্ড। তাকে লাভ কৰিব পাবিলেই মই দান্তিক
ঔষঃজীৱৰ অহমিকা চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ কৰি মোগল-সাম্ৰাজ্য ধানবান কৰি
দিব পাবিম। এইখন মহাদেশ ঔষঃজীৱৰ নহয়, শিৱাজীৰো নহয়।
এই দেশৰ অধিকাৰী কোটি কোটি ভাৰতীয় জনতা। এই জনতাৰ
অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱী মাতৃ ভৱানী—তেৱেই আত্মশক্তি, তেৱেই
অৰ্গাদপি গৰীয়সী ভাৰতবৰ্ষ।

[সোণাপ আৰু বন্দী গেল্লাছ।]

গোলা (অভিবাদন কৰি)। মহাবাজ। পটুগীজ বন্দী গেল্লাছ।

শিৱ। পটুগীজ সেনাপতি। তোমাৰ নৌবাহিনী মাৰাঠাৰ দ্বাৰা সম্পূৰ্ণ

বিবন্ধ হৈছে। এতিয়া তুমি আমাৰ হাতত বন্দী। গোলাপ।
শিকলি খুলি দিয়া।

গোলা (শিকলি খুলি দিয়ে।)।

শিব। চাহাব। তোমাৰ কিবা বক্তব্য থাকিলে কব পাৰা।

চাহাব। 'আই এন্মিট্, মাই ডিক্টিট্। হামি পৰাজিত আছে। বাজা।
গিত্, মি এ' গিষ্টল্। হামি জবাব ডিবে।'

শিব। বন্দী তুমি। নিস্তল কিয়? চাহাব। আত্মহত্যা কৰিবলৈ
তোমাক সুযোগ দিয়া নহব।

চাহাব। বাজা। টুমি কি জানিবে? এত ভাৰি অপমান আছে। অ'
আই কেন-নট্ টলাবেট্ দিছ্ ইনছাপ্ট্।

শিবা। সত্যতাৰ গৰ্ব্ব বুকুত বান্ধি লৈ তলে তলে দশ্যতা কৰি
ভাৰতবাসীৰ ধন-বস্তু লুট কৰা, অমানুষিক অত্যাচাৰ কৰা এই-
বোৰত লাজ নেলাগে নে চাহাব? অহিংসাৰ প্ৰতিস্মৃতি যিচুপ্তীষ্টই
তোমালোকক হিংসা-বৃত্তিৰে ধন বস্তু অশহৰণ কৰিবলৈ শিকালে
কেতিয়া?

চাহাব। বাজা। হামি টুমাৰ বন্দী। হামি টুমাৰ কোনো জবাব নাট
ডিবে—নাই ডিবে—নাই ডিবে। টুমি যি ইচ্ছা কৰিব ফাবে।
হামি টুবাতি 'কেয়াব্' নাহি কৰিবে।

শিৱা। সাৱধান চাহাব। মনত ৰাখিবা তুমি মহাবাহুপতি শিৱাজীৰ
বন্দী।

চাহাব। 'আই ন' ইট্, ভেৰি ৱেল্ বাজা। টুমিতি মনত ৰাখিবে—
গেজেলাহ পট্টগীজ হেনাপতি আছে। টুমি হামাকে কাচি দিব
কাৰে। হামি পবোৱা নাহি কৰিবে।

শিৱা। গেজেলাহ। তুমি ভাবিছিলি মোগল-প্ৰপীড়িত ভাৰতবৰ্ষত
অবাধে লুটপাটৰ বাজ্য চলাব পাৰিবা। বাধা দিওঁতা কোনো
নোলাব। আজি তোমাৰ সেই ভুল জাতিৰ। হীন পট্টগীজ

সেনাপতিক আজি শিৱাজীয়ে সমুচিত শাস্তি দিব। তানোজী শাস্তিব ব্যৱস্থা কৰা।

তানো। শাস্তিব বাবে প্ৰস্তুত হোৱা চাহাব।

চাহাব। বাজা। বাজা। কিল্ মি এট্, ৱাক্। দন্ট্, এৰিউজ্, মাই নেহন্। দন্ট্, এৰিউজ্, মাই কাষ্টি। পৰ্ট্ গাল্ দি ফাট্, নেভেল্ পাৱাব্, ইন্ সুবোপ হেজ্, বিন্ জাহ্ দ্ দাউন্। গেঞ্জেলাছ্, দা বেট্, এদ্মিবেল্—এ' কেপ্টিভ্। অ' হেব্। কাই। বাজা। হামি ট্ৰমাকে 'মিকুৱেট্' কবিছে—হামাকে গুলী কৰ। হামাকে কাচি দিও।

শিৱা। গেঞ্জেলাছ্। শিৱাজীয়ে দেশপ্ৰেৰক মৰ্যাদা বাখিব জানে। তোমাব অজ্ঞাভিপ্ৰেম দেখি মই সন্তুষ্ট। গোলাপ। গেঞ্জেলাছ সুক্ত।

গোলাপ (চাহাবক শিকনি থুলি দি)। চাহাব। তুমি খালাছ।

চাহাব (আনন্দত)। গেঞ্জেলাছ ক্ৰী। অ' কিং। ক্ৰম্ দিছ দে গেঞ্জেলাছ ইজ্, ৱব্, বেট্, ক্ৰেণ্। থি, ছিয়াছ্, কব্, নবল্ ছিবাছি। হিপ্ হিপ্ হবে।

তৃতীয় দৰ্শন

ফুলমি

[অমিৱাব প্ৰবেশ।]

অমি। ফুল ফুলিছে। গোকত চাৰিওকালে আমোলমোল হৈছে। আজি ফুলকুঁৱৰীহঁতৰ গা আনন্দতে সাতখন আঠখন। সকলোকে মনত আনন্দৰ ষৌকিবাখৌ। এনেয়ে বুঢ়ী নাচনী, তাতে হ'ল নাতিনীয়েকৰ বিয়া। এনেয়ে উলাহৰ মাদলী, তাতে পাইছে

স্বৰূপৰ বসন্তৰ পৰম। চাৰিওকালে জাতিকাৰ। চাৰিওকালে চমৎকাৰ। প্ৰকৃতিদেৱী। কেউকালে তোমাৰ সৌন্দৰ্য্যৰ জ্বলমিলনি, বপন ভিৰবিৰণি। কোন কালে এৰি কোন কালে চাম? সোৱা আকাশৰ কালে চালে সেই কালেই চকু বয়। পুখুৰীৰ কালে চালে সেই কালেই গুৱয় হব লাগে। সৌ গোলপজোপাই, সৌ অপবাজিতা লতাডালিয়ে মোকেই কাৰলৈ মাতিব লাগিছে। সকলোৱেই যে মোৰ বৰ হেঁপাহৰ। সকলোকে যে মই বৰ ভালপাওঁ। এই আনন্দৰ—এই স্বৰ্গীয় সুখৰ শেষ নাই। যিমানেই চাওঁ, সিমানেই তৃপ্তি বাঢ়ি যায়। মোৰ মৰমৰ ফুলনি। তোমাৰ মধুৰ হাঁহি চায়েই মই মোৰ অন্তৰৰ পিতৃশোক, মাতৃশোক, ভ্ৰাতৃশোক সকলো পাহৰিছোঁ। তোমাৰ সমান মোক কোনে মৰম কৰিব? ফুলনি নোহোৱা তুমি। বেজাৰ নিচুকনি, শাস্তনাৰ চেনেহী জননী মোৰ।

[গোলপ ফুল এজোপালৈ গুৱয় হৈ চাই থাকে। দিলিপবাণ্ডৰ প্ৰবেশ।]

দিলি। অমিয়া! অমিয়া!

অমি। আহাঁ, আজি মোৰ ফুলনিৰ নতুন বেহৰুপ চোৱাছি।

দিলি। ফুলনিৰ কি বেহৰুপ চাব লাগে অমিয়া? ফুলনি জানো তোমাতকৈয়ো বেছি ধুনীয়া?

অমি। থৈ দিয়া ধেমালিখন। আকাশৰ অপেক্ষাবাৰ লগত জানো মৰ্জ্বৰ মানৱীৰ বিজনি হব পাৰে? সঁচাকৈয়ে চোৱাচোন, মোৰ ফুলনিখন আজি কেনে ধুনীয়া।

দিলি। স্বীকাৰ কৰিলো বাক, তোমাৰ এই ফুলনি বৰ ধুনীয়া। কিন্তু এই ফুলনিৰ বাণী—দিলিপবাণ্ডৰ স্তম্ভৰবাণী অমিয়া যে তাতকৈও কিমান ধুনীয়া।

অমিয়া। মিহা কথাবোৰ জানো কলেই কোৱা? মই হলে তেনেকৈ থাকিলে নেমাতিম।

দিলি। বাক ঠেহ পাঠিব নেলাগে। গীত এটিকে গোৱা। কস্তেবলৈ
হলেও এই দিলিপবাওৰ হৃদয়-চাহাবা আকাশী-অমিৱাৰ নৌতত
ভাহি যাওক।

অমিৱা। বাক গাওঁ। শুনা।—

—গীত—

অ' নুকবমুখী ! পুৱাতে উঠি
সপোন দেখিলা কাৰ—
বাঙলী বেলিয়ে পিছালে ভোমাক
কিবণমালাৰ হাব।
জাগিল ভোমাব প্ৰাণত পুলক
লভিলা প্ৰেমৰ বিজয় ভিলক
বমকজমক লাগিল চমক
বাগবে অমিৱা ধাব।
নৌলিমাৰ পাই বেলি গুচি গ'ল
আধা খোৱা চুমা গালতেই ব'ল
সঁচি কথা কথা কোৱা যে নহ'ল
নামি আহে অন্ধকাৰ।

দিলি। স্মন্দৰ! অতি স্মন্দৰ! এনে গীতে মানুহক জীৱন-মৰণ
পাহৰাই স্বৰ্গৰাজ্যলৈ লৈ যায়। শুনিছিলো এই পুণ্যমগী ভাবতবৰ্ষৰ
মেঘমল্লাৰ বাগিনী শুনি আকাশৰ মেঘে বৰষুণ ঢালিছিল। আজি
ভোমাব এই মধুৰ সঙ্গীত শুনি সঁচাকৈয়ে সেই কথাৰ নাৰ্থকজ
অল্পজ্ঞ কৰিছোঁ। অমিৱা! প্ৰাণৰ অমিৱা!

অমিৱা। কোৱা।

দিলি। অমিৱা! তুমি যে মোক সংসাৰ পাহৰাই দিলা। সংসাৰত
মোৰ ভাঙৰ কৰ্ত্তব্য আছে। পিৱাহত তিভিব জীত শুকাই
আছে। কিন্তু ভোমাব পৰা অমিৱা! কেৱল ভোমাব পৰা—

অমিয়া। মোৰ পৰা আকৌ কি হ'ল? হঠাতে তুমি দেখোন বেলেগ মানুহ হৈ প'লা? বুজিছোঁ, মোৰ পৰাই তোমাৰ সকলো অনৰ্থ হৈছে। হতভাগিনী মই। বাটৰ কাঁইট বুটলি আনি কিয় তুমি বুকুত লৈছিলি?

দিলি। সম্পূৰ্ণ ভুল বুজিছা অমিয়া। তুমি বাটৰ কাঁইট নোহোৱা, তুমি বোকাৰ পছম ফুল। সন্দানন্দ মনে ফুলি থাকি, হাঁহি থাকি। তাকে চাই মই আনন্দত আপোনপাহু হৈ থাকোঁ।

অমিয়া। তুমি মোৰ পৰা যেন কিবা কথা লুকুটাই ৰাখিছা, মাজে মাজে এনে ভাব হয়।

দিলি। একো কথা লুকুটা নাই। সঁচা কথা কৈছোঁ। ব'লা, বৰ ভোক লাগিছে। ঘৰলৈ বাওঁ। [ছয়োবো এহান।]

চতুৰ্থ দৰ্শন

আশ্ৰম—পঁতা-ঘৰ

[বাঘৰ ছালত পৰা ওখ বেগীত বামদাস বাঘী। ওচৰতে পোতা আছে ত্ৰিশূল। তাৰ অলপ আঁতৰত ভৈৰৱী।]

বাম। বোধকৰোঁ তোমাৰ মনত আছে ভৈৰৱী। বহু দিন আগতে তুমি মোক প্ৰশ্ন কৰিছিলি—মুক্তিৰ বাট কোন পিনে? আন এদিন মই সেই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিম বুলি কৈছিলোঁ। আজি ক'ওঁ শুনা—ভৈৰৱী। কওক শুকদেৱ! অধীনাৰ পৰম সৌভাগ্য।

বাম। শুনা ভৈৰৱী। জ্ঞান, কৰ্ম, ভক্তি ক'তো মুক্তি নাই। মুক্তি আছে তিনিওৰে সন্মিলনত। ভাৰতৰ মুক্তি-সাধনাৰ বাবে আজি প্ৰয়োজন—কৰ্মৰ, আত্মশুদ্ধিৰ আৰু স্বাৰ্থত্যাগৰ। যদি নিজৰ মুক্তি বিচাৰিছা, যদি দেশৰ মুক্তি বিচাৰিছা, তেন্তে জাঁপ দিয়া বিৰাট কৰ্ম-সাগৰত।

ভৈবরী। ঘেহ! অতি কুজা নাৰী মই। দেশৰ মূক্তি সাধনা
কবিবৰ শক্তি মোৰ ক'ত ?

বাম। কুজ তুমি ? মিহা কথা ভৈবরী ! আত্মশক্তিত অটল বিশ্বাস
নেখাকিলে সাগাবত তোমাৰ পৰা একো কাম নহব।

ভৈবরী। শুকদেৱ। নিৰ্দেশ কৰক মই কি কবিব লাগিব ?

বাম। নাৰী তুমি—আত্মশক্তি উৎপন্নকৰি অংশ তুমি। তোমাৰ অসাধ্য
একো নাই। একমুহূৰ্ত্তক ধিয় হোৱা হাতত ত্ৰিশূল লৈ—মই
চাই লওঁ তোমাৰ বিশ্ববিজয়িনী ৰূপ। তুমি নাৰী—মহিব-
মৰ্দিনী। তুমি জগৎজননী। পাহৰি নেযাবা নিজৰ শক্তি।
তুমি কেতিয়াও দুৰ্ব্বলা নোহোৱা। সম্প্ৰতি দেশৰ স্বাধীনতা-
যুদ্ধত তুমিও শ্ৰাঘ্য অংশ গ্ৰহণ কবিব লাগিব।
মহাৰাষ্ট্ৰৰ যবে যবে, বমণী-সমাজত স্বদেশৰ কল্যাণৰ
কথা তুমি প্ৰচাৰ কৰাটো বজ্জ নিনাদেবে। য'তে ৰাক
লগ পাবা তাকেই কবা—দেশৰ হিউব বাবে প্ৰাণদান সকলো
কৰ্মতকৈ শ্ৰেষ্ঠ। শিকাবা সতীক—যাব স্বামীয়ে যুদ্ধত প্ৰাণ
আছতি দিয়ে, তেওঁৰ সমান ভাগ্যৱতী আৰু দ্বিতীয় জনা নাই।
মাতৃক শুনাবা ৰাণী—পুত্ৰই বাৰ দেহত্যাগ কৰে ৰণৰ তুমিত
স্বদেশৰ স্বাধীনতাৰ বাবে, একেলগে হয় তাৰ সাতপুৰুষ উদ্ধাৰ।
'মবিলে দেশ, ভবিলে স্বৰ্গ।' পাবিবা নে ভৈবরী ?

ভৈবরী। চেট্টা কবি চাম শুকদেৱ।

বাম। তুমি কল্যাণময়ী নাৰী—সংগঠন কবিব লাগিব মাৰাঠাৰ
বমণীৰ যবে যবে গৈ বেছাসেৱিকাৰ দল, শুক্ৰবাকাবিণীৰ দল।

ভৈবরী। আপোনাৰ আদেশ শিবোৰাৰ্য্য শুকদেৱ।

বাম। শুনা ভৈবরী। এই মহাৰাষ্ট্ৰতুমি আজি স্তম্ভ। নব-নাৰী
সকলোবিলাক অচেতন—স্পন্দনহীন। কোনেও অস্তবত অহুত্ব
নকৰে—অজাতিৰ কি লাহনা হব ধৰিছে পদে পদে। আত্মস্বৰ
লৈ সকলো ব্যস্ত। দেশ বসাতলৈ বাওক, ব্যক্তি থাকক।

কিন্তু সিহঁতে ভাবি নেচায়—শেষ নেখাকিলে, ব্যক্তিও নেথাকে। সেই কাৰণে তুমি লোৱা ব্ৰত, বজ্জ নিনাদে দিয়া মন্ত্ৰ যবে যবে গৈ—জননী জয়ভূমিষ্ঠ স্বৰ্গাদপি গবীৰসী।

ভৈৰৱ। আপোনাৰ বাণী আখৰে আখৰে পালন কৰাটোকে মই জীৱনৰ ধৰ্ম হিচাপে গ্ৰহণ কৰিছোঁ। গুৰুদেৱ।

বাম। জানো ভৈৰবী, মই সকলো কথা জানো। তুমি বিজ্ঞানক অন্তৰ ভৰি ভাল পাইছিল, তেওঁ তোমাক গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰিলে—মাতৃআজ্ঞা আৰু গুৰুআজ্ঞা মণ্ডন কৰি। বাজলগু হাতত লৈ, স্বদেশমন্ত্ৰত দীক্ষা লৈ তেওঁ হ'ল সংসাৰী। তুমি কিন্তু হ'ল চি-ব্ৰহ্মচাৰিণী - ভৰুণী সন্ত্ৰাসিনী। সেয়ে হলেও ত্বখন অন্তৰত অলি থাকিল ত্বকুৰা জুই—নিৰ্মল, পবিত্ৰ।

ভৈৰবী। পৃথিৱীৰ অপ্ৰকাশ্য হৈ থাকক সেই কাহিনী গুৰুদেৱ।

বাম। সেয়ে হওক কল্যাণী! আশীৰ্ব্বাদ কৰোঁ তুমি কৃতকাৰ্য হোৱা। বাক ভৈৰবী কোৱাচোন, দিলিপবাও উলটি আহিছে নে?

ভৈৰৱ। আহিছে গুৰুদেৱ! কিন্তু এক কুসংবাদ শুনি চিন্তা যোব বৰ চকল হৈছে।

বাম। কুসংবাদ? দিলিপবাও ভেঙ্গে পৰাৰ্জিত হৈ উলটি আহিছে?

ভৈৰৱ। (নিমাত)।

বাম। কোৱা, কোৱা শীঘ্ৰে। নেমাতা কিয় ভৈৰবী?

ভৈৰৱ। গুৰুদেৱ! কুসংবাদ শ্ৰীচৰণত নিবেদন কৰিবলৈ মই ভাৰা হেৰুৱাইছোঁ। দিলিপবাৰে সমৰত জয় লাভ কৰি কিলাদাৰ হোসেমানে খাঁক ধন-বস্তু সহ বন্দী কৰি আনিছে। লগতে আনিছে খাঁ চাহাবৰ অপূৰ্ব্ব সুলদৰী বোড়শী বস্ত্ৰা-বস্ত্ৰ এটা।

বাম। বুজিব নোৱাৰোঁ মই—কিবা হেতু নাবী আজি বন্দিনী হ'ল মাৰাঠাৰ হাতত।

ভৈব। দিলিপৱারে হেনো সেই নাৰী বয় মাৰাঠাপতি শিৱাজীক উপহাৰ দিব।

ৰাম। মোৰ শিষ্য শিৱাজীৰ এনে অধঃপতন সম্ভৱ হ'ল কেনেকৈ ?

ভৈব। কেৱল সিমানেই নহয়। শুনিছো, ছত্রপতিৱে হেনো তাইক দিবলৈ বহুত আ-অলঙ্কাৰ গঢ়াইছে।

ৰাম। শিৱাজীৱে অলঙ্কাৰ গঢ়াইছে সেই ভিৰোতাক উপহাৰ দিবলৈ ? ভেনেহলে মোৰ শিকা-দীকা সকলো নিফল হল ? শিৱাজীৱে আজি স্বদেশপ্ৰেম পাহৰি, মতঙ্গীৱা হ'ল নাৰীৰ প্ৰেমত ? ইমান দিনৰ শিকা-দীকা, গুজা-পাতল, ব্ৰত সকলোকে বিসৰ্জন দিব নাৰীৰ সৌন্দৰ্য্যৰ পদমূলত ? যদি সেৱে হয়—ভেঙে—ভেঙে ভৈবনী। এই ৰামদাস আৰু জীয়াই নেথাকে। তুমি যোৱা ভৈবনী। ৰাজসভাত থাকিবা। স্নান-তৰ্পণ, গুজা-আহ্নিক কৰি ময়ো গৈছোঁ।

[ছমোৰো ছকলে প্ৰস্থান]

পঞ্চম দৰ্শন

ৰাজসভা

[বিচাৰ-আশ্ৰিত শিৱাজী, ভানোজী, দিলিপ, নেতাৰী। মাৰাঠা ছৰ্গাবলকল। শৃংখলিত বৃত্ত কিল্লাদাৰ হোলোমান ঠা।]

দিলিপ। মহাৰাজ। সমগ্ৰ ৰছন প্ৰদেশ আজি মাৰাঠাৰ পদানত। শৃংখলিত বন্দী এই সূৰ্য্যমণ্ডল ছৰ্গব কিল্লাদাৰ হোলোমান ঠা। এই সমৰত আমি জয় লাভ কৰি অগণিত মণি-মুক্তা, ৰজত-কাবন লাভ কৰিছোঁহক। কিন্তু সকলোতকৈ শ্ৰেষ্ঠ বয় হৈছে এটা নাৰী-বয়—অগূৰ্ব নুন্দনী। ঠা চাহাবৰ ষোড়শী কস্তা হুখিনা বিবি। আপোনাক উপহাৰ দিবলৈ অনা হৈছে। গ্ৰহণ কৰি কৃতার্থ কৰক মহাৰাজ।

শিৱা। কিজামাৰ হোলেমান খাঁ।

হোলে। কোনো কথা সুধিব দৰ্কাৰ নাই। দণ্ডৰ ব্যৱ দিয়া।
শাস্তিৰ হুকুম দিয়া।

শিৱা। ব্যাকুল নহবা খাঁ চাহাব। সোণকালেই তোমাৰ বিচাৰ হব।
হোলে। সোণকালতকৈয়ো সোণকাল কথা শিৱাজী। এক মুহূৰ্ত্ত
বাছি থাকিবৰ মোৰ ইচ্ছা নাই। মৃত্যু—মৃত্যু লাগে মোক।

শিৱা। এতিয়াও সাবিবৰ উপায় আছে।

হোলে। যথেষ্ট হৈছে। আক লাজ নিদিবা। মই তোমাৰ শত্ৰু।
তথাপি মোক অধুগত আৰামত বাসিছিল। কিয় ? শৰীৰৰ কত
স্থানত মলমৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। কিয় ? দৰ্কাৰ নাই। মই মুহলমান।
মই পাঠান। মৰিবলৈ মোৰ ভয় নাই। দিয়া, মৃত্যুৰ হুকুম দিয়া।
খুছি মনেৰে মূৰ পাতি লম।

শিৱা। খাঁ চাহাব।

হোলে। বি কৈছোঁ মিহা কোৱা নাই। সঁচা কথা কৈছোঁ।
পাঠান হোলেমান খাঁই মৃত্যুলৈ ভয় নকৰে।

শিৱা। উপযুক্ত বিচাৰৰ পিছতহে দণ্ডৰ আদেশ হব। কোৱা খাঁ
চাহাব। তুমি নিজকে দোষী বুলি স্বীকাৰ কৰা নে ?

হোলে। দহ্ম্যপতি শিৱাজীৰ ওচৰত দোষী হব পাৰোঁ। কিন্তু মোৰ প্ৰভু
বিজাপুৰৰ চুলতানৰ ওচৰত নহওঁ। ওপৰৰ খোদাৰ ওচৰত নহওঁ।

শিৱা। তুমি মাৰাঠাৰ শত্ৰু ?

হোলে। হব পাৰোঁ। মাৰাঠাৰ শত্ৰু, কিন্তু ত্যায় আৰু বিবেকৰ শত্ৰু
নহওঁ। হোলেমানৰে মাৰাঠাই কথা বেইমানী বুদ্ধৰ নাম নেজানে।
হোলেমানৰ ঘৰ, হোলেমানৰ কুকোশল, কুচক্ৰান্তৰ ঘাৰা পাঠানৰ
নামত কলঙ্ক-কালিমা পৰা নাই।

শিৱা। তুমি বীৰ।

হোলে। সেই কথা কব নোৱাৰোঁ। কিন্তু এই কথা হলে জানো,
হোলেমান খাঁ মাৰাঠাৰ দৰে চোৰ আৰু দহ্ম্যবীৰ নহয়।

শিরা। ঝা চাহাব! তুমি যদি মাথাটাৰ এজন সৈন্যৰক্ষা হবলৈ মুক্তি
হোৱা ভেঙ্গে মুক্তি পাব পাৰা।

হোলে। সেই মুক্তি সন্তুষ্টি দন্থ্যপতিৰ হাততেই জমা থাকক।

শিব। কিয় ঝা চাহাব?

হোলে। তুমি নেজানা দন্থ্যপতি। স্বাধীনতাই ইছলাম, ইছলামেই
স্বাধীনতা। সেই স্বাধীনতা কাৰোৰ পদতলত সমৰ্পণ কৰি—
ইছলামক অসন্মান কৰি, মই তুমি দিয়া মুক্তি গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰোঁ।
—নোৱাৰোঁ—নোৱাৰোঁ।

শিৱা। ভয় নাই ঝা চাহাব! তোমাৰ স্বাধীনতা সুবাই পাৰা।
শিৱাজীয়ে তোমাৰ ইছলামবো কেতিয়াও অসন্মান নকৰে। তেনে
আস্পৰ্দ্ধা আই ভৱানীয়ে মোক দিয়া নাই। কোৱা—মুক্তিৰ বাবে,
তুমি শ্ৰান্ত? নিমাত কিয়? উত্তৰ দিয়া।

হোলে। উত্তৰ আগেয়েই দিছোঁ। বৃদ্ধ হোলেমান ঝাই ভায় আক
বিবেকৰ বিকঙ্কচৰণ কেতিয়াও নকৰে। হোলেমান ঝা বেইমান হব
নোৱাৰে। সি হাবামৰ নাম নেজানে। মই বিজাপূৰৰ নিমখ
খাইছোঁ। তুমি ভাবা নে দন্থ্যপতি। মই যুত্বৰ ভয়ত—এটি সামান্য
চাকৰি বদলি সেই নিমখৰ গুণ ইমান সোণ হালে পাহৰি যাম?
শ্ৰেষ্ঠতত হোলেমান ঝাৰ ভাবা তেনে নিমখহাৰামি এই জীৱনত
কেতিয়াও সম্ভব হব নোৱাৰে।

শিৱা। ঝা চাহাব! মনত ৰাখিবা তুমি মোৰ বন্দী। মোৰ আদেশ
পালন কৰিবলৈ তুমি বাধ্য।

হোলে। হব পাৰোঁ মই বন্দী। কিন্তু মোৰ মনুস্তৰ লুপ্ত হোৱা নাই।
কোনো বৃদ্ধতে হোলেমান ঝাই তোমাৰ সেনাপতিৰ দৰে নাৰীক
বন্দিনী কৰি অনা নাই—বজাৰ কামনা চৰিতাৰ্থ কৰিবৰ বাবে
উপহাৰ দিবলৈ। ভাবিছিলো শিৱাজী বীৰ। কিন্তু এতিয়া দেখিছোঁ,
শিৱাজী কাপুৰ, শিৱাজী ভণ্ড, শিৱাজী লম্পট। শিৱাজী বাহু
নহয়—সৰপত।

শিৱাজী। আক মৰি কিবা বক্তব্য আছে সোণকালে কৈ শেষ কৰা
ৰাঁ চাহাব।

হোলে। মোৰ জবানবন্দী শেষ হৈছে। যুদ্ধ কৰি কৰী হৈছে।
তোমাৰ মজি মতে কাম কৰিব পাৰা।

শিৱাজী। দিলিপবাও! ক'ত তোমাৰ সেই নাবী-বন্দু?

দিলি। ভিতৰত আছে মহাবাজ।

শিৱাজী। শীঘ্ৰে মোৰ আগলৈ আনা।

দিলি। যিবা আদেশ।

[প্রস্থান।]

হোলে (উত্তেজিত ভাবে)। বিচাৰ—বিচাৰ শিৱাজী! দয়া কৰা—মোক
মুহূৰ্ত্ত দিয়া। মাৰাঠাৰ নীচ কামানৰ জ্বলিত এটা পাঠান-বালিকা
জলিপুৰি মৰাৰ আগতে মোক মুক্ত্য লাগে। মুক্ত্য দিয়া। মোক
হত্যা কৰা মন্যুপতি।

শিৱাজী। ক্ষত্ৰক ধৈৰ্য্য ধৰা ৰাঁ চাহাব! মুক্ত্যকেই তোমাক দিয়া হব
দান। কিন্তু তাৰ আগতে তুমি নিজ চকুৰে চাই লব লাগিব—
তোমাৰ বোড়নী কত্ৰা ছথিনা বিবিৰ কিনো মৰে গ্ৰহণ কৰে এই
লম্পট শিৱাজীয়ে। সেই দৃশ্য চাব পাবিবা নে ৰাঁ চাহাব?

হোলে। হায় খোণা! শত্ৰুৰ হাতত—কাকৰব হাতত মোৰ আই
ছথিনাক লাঞ্ছিতা দেখা পোৱাৰ আগতে মোৰ মৃত্যু বহুপাত নহ'ল
কিয়?

[১৪০টিভা ছথিনা বিবিৰ লৈ দিলিপবাওৰ প্ৰবেশ।]

শিৱাজী। বন্দিনীৰ অৱগুৰ্ঠন মুক্ত কৰা দিলিপবাও।

হোলে (পদলাব মৰে শিৱাজীৰ কাৰলৈ আহি)। মোক মুক্ত্য দিয়া শিৱাজী।

দয়া কৰা। মুক্ত্য—মুক্তি দিয়া মোক।

শিৱাজী। মুক্তি—মুক্তি লাগে ৰাঁ চাহাব? বেহ সেয়ে হব। শিকলিৰ
বন্ধনৰ পৰা ৰাঁ চাহাবক মুক্তি দিয়া দিলিপবাও। (দিলিপবাওয়ে শিকলি
খুলি দিয়ে) ৰাঁ চাহাব! তুমি মুক্ত। কিন্তু তোমাৰ মুক্তিৰত আছে
চৰ্ত্ত। সেই চৰ্ত্তমতে এই নাবী—এই অপূৰ্ব্ব সুন্দৰী কত্ৰাক তোমাৰ

দিব জাগিব তুমি এই শিৱাজীক— এই মন্থ্যপতি শিৱাজীক । তাৰ
কামনা— বাসনা— লাগলো চৰিতাৰ্থ কৰিবলৈ—

হোলো। শিৱাজী! শিৱাজী!

শিৱা। মাতৃৰূপে— মাতৃৰূপে— মাতৃৰূপে।

[হৰিণিৰ আগ ঝাঁটু ললে। বেগেৰে বাহনাস খামীৰ প্ৰবেশন।]

বাম। জয়োহিনী বৎস শিৱাজী!

(শিৱাজীক আশীৰ্বাদ কৰে। শিৱাজী লাহে লাহে উঠি আহে।)

বাম। মই অহা নাই বৎস, তোমাৰ ৰাজকাৰ্য্যত বিধিনি জন্মাবলৈ।

উপযুক্ত সময়তে আহি মই আশীৰ্বাদ কৰিলো। মাতৃভক্ত শিৱাজী
শিত্ৰ ৰাব, ধন্ত সেই বামদাস। মই আহিলো। [প্ৰস্থান।]

হোলো। শিৱাজী! আজিহে তোমাক মই চিনি পালো। আজিহে
তোমাৰ অক্ষয়ৰ ভিতৰখন দেখা পালো। তুমি দম্ভা হলেও বীৰ,
প্ৰৱৰ্ত্তক হলেও মহৎ, কপট হলেও উঁদাৰ আৰু মানুহ হলেও দেৱতা।

শিৱা। বন্ধু! মই তোমাক আৰু অলপ সামান্য পূৰ্বকাৰ দিম।
ভানোজী! ইছলাম-ৰ যি ধৰ্ম্মগ্ৰন্থবোৰ আমাৰ হাতত জন্ম আছে
খী চাহাবক দি দিয়া।

ভানোজী। (খী চাহাবক এটা পুথি টোপোলা দিবে)

শিৱা। লোৱা ভাই! সেই টোপোলাত খনচেবেক ধৰ্ম্মগ্ৰন্থ আছে।
মই কেতিয়াও তাৰ অৱমাননা কৰা নাই। তুৰ্গ জয় কৰোঁতে
সেইবোৰ লাভ কৰিছিলো। উপযুক্ত পাত্ৰ তুমি। গ্ৰহণ কৰি
মোক কৃতার্থ কৰা।

হোলো। হত্ৰপতি! তুমি কিমান ওপৰত? তুমি মোগলৰ শত্ৰু হব
পাবা, তুমি পাঠানৰ শত্ৰু হব পাবা, কিন্তু তুমি পৱিত্ৰ ইছলামৰ শত্ৰু
নোহোৱা। আমাক এতিয়া বিদায় দিয়া স্বাৰ্থাৰ্থপতি!

শিৱা। অতি আনন্দেৰে দিছো। পেছোৱা! এই খী চাহাব আৰু
তেওঁৰ ৰক্তাৰ বাবে উপযুক্ত পাকী-মানুহৰ ব্যৱস্থা কৰি দিয়াগৈ।
লগত পুলিছক গ্ৰহণীও জনচেবেক দিবা।

পেচো । বি আদেশ মহাবাজ !

শিৱা ॥ আক শুনা বাঁচাহাৰ । তোমাৰ এই কৰ্মা—যাক মই আজি
মাতৃৰূপে গ্ৰহণ কৰিলো, তেওঁৰ সকলো দায়িত্ব তাৰ আশ্ৰিত পৰা
গ্ৰহণ কৰি লগোঁ মই । তেওঁৰ বাবে এমাজ অলঙ্কাৰ প্ৰস্তুত কৰি
বধা হৈছে—এতিয়া লগত লৈ যাব পাবিবা । আক যেতিয়া তেওঁৰ
বিন্ধাৰ স্থিৰ হয় অক্ষুগ্ৰহ কৰি মোক জামিবলৈ দিবা । মহা
আড়ম্ববেৰে পুত্ৰই পাতি দিব মাতৃৰ পৰিণয় । এতিয়া আঁহা ধোহলেম
বন্ধু । এবাৰ ছয়ো প্ৰাণ ভবি আলিঙ্গন কৰোঁ । (হুমোবে আশিঙ্গন ।)
হোলে । বোৱাৰ আগতে আক এবাৰ কথা কৈ যাওঁ হুত্ৰপতি । তোমাৰ
প্ৰতিজন মাৰাঠা সৈন্তই প্ৰকৃতভক্ত নহয় । তাৰ মাজত দুখনো
আছে । আমি তেনে এজন দুখন মাৰাঠাৰ পৰাই আগতে
দুৰ্গ আক্ৰমণৰ বাতৰি পাই তৈয়াৰ হই আছিলোঁ । নহলে তোমাৰ
জয় আক সহজ হুলহেঁতেন । বেছি কবলৈ নাই । আমি এতিয়া
বিদায় হলোঁ । আহ মাজান ! [ছোমোমান আক ছবিনাৰ প্ৰস্থান ।]

শিৱা । দিগিপবাও । কোন মাৰাঠা সৈনিক বিখাসঘাতক ?

দিলি । মই একো বুজিব পৰা নাই মহাবাজ ।

শিৱা । নিশা প্ৰথম প্ৰহৰৰ আগতে আমি সেই দিনা সূৰ্যমণ্ডল দুৰ্গ
আক্ৰমণ কৰাৰ বাতৰি প্ৰচাৰ কৰা হৈছিল নেকি ?

দিলি । নাই হোৱা ।

শিৱা । তেন্তে ?

দিলি । সেই কম সময়তো বাতৰি দিয়া একো আচৰিত নহয় ।

শিৱা । তুমি সৈন্ত পৰিৱৰ্তন কৰিবৰ সময়ত সকলো সৈন্ত উপস্থিত
আছিল নে ?

দিলি । সকলো আছিল কিন্তু নাছিল এজন—

শিৱা । কোন সেই পাবও ?

দিলি । সন্দেহৰ ওপৰত সিদ্ধান্ত কৰা অসম্ভৱ ।

শিৱা । শিৱাজীয়ে তোমাৰ পৰামৰ্শ নিবিচাৰে । কথাৰ উত্তৰ দিবা ।

দিলি। গোলাপসিহে হাবিলদাৰ।

তানো। বিশ্বাস নহয়। ছৰ্গ জয় কবিবৰ সন্মত মই নিজ চকুকে
ভাব সাহস আৰু বিক্রম দেখি ভবধ মানিছো।

দিলি। পৰ্ব্বতৰ নামনিভ আহি সি আমাৰ লগত যোগ দিছিল।

শিৱা। হু, গোলাপসিহ। হবও পাবে। যোৱা, পাবওক লৈ
আহাঁগৈ।

দিলিপ। আদেশ শিবোধৰ্য্য। [শ্ৰৱণ]।

শিৱা। উঃ মাহুহ চিনা বৰ টান। যি গোলাপসিহই সূৰ্য্যমণ্ডলত
বীৰত্বৰ চূড়ান্ত আদৰ্শ দেখুৱাইছিল, সেই গোলাপৰ এই কাম ?
হবও পাবে, একো অসম্ভৱ নহয়। বিশ্বাসঘাতকবিলাকৰ কামেই
এনেকুৱা।

তানো। সঁচাকৈয়ে মানৱ চৰিত্ৰ বৰ জটিল মহাবাজ। মাহুহ চিনা
বৰ টান। মাহুহ বহুকণী। বনবীয়া জন্তুতকৈও মাহুহ ভয়ঙ্কৰ।

[দিলিপ আৰু গোলাপৰ শ্ৰৱণ ।]

গোলা। অসম্ভৱত কি কাৰণে আহ্বান কৰিলে শ্ৰেতু ?

শিৱা। গোলাপ। শিৱাজীৰ দৰবাৰত সময় অসময় নাই।

গোলা। সেইটো সঁচা।

শিৱা। গোলাপ। মই তোমাক বৰ ভাল পাইছিলো। পুত্ৰক
দৰে স্নেহ কৰিছিলো।

গোলা। সেই বাবে গোলাপ মাৰাঠাপতিৰ ওচৰত আজীৱন স্বামী।

শিৱা। যোৱা বৰ ডাঙৰ ভুল হৈছিল। আজি সেই ভুল সংশোধন
কৰিব লাগিব।

গোলা। মই যে একোকে বুজিব পৰা নাই।

শিৱা। তুমি সূৰ্য্যমণ্ডল ছৰ্গ অধিকাৰ কৰিবলৈ যাওঁতে মাৰাঠা-
বাহিনীৰ লগত কোন ঠাইত যোগ দিছিলো ? তুমি সকলোতকৈ
পাহ পৰিছিলো নে নাই ? সঁচা কথা কবা।

গোলা। মিছা কোৱা মোৰ অভ্যাস নাই। কিন্তু আজি আপোনাৰ এই ভয়জন মৃত্তি কিয়?

শিৱা। উত্তৰ দিয়া—উত্তৰ?

গোলা। মোৰ সকলোতকৈ পলম হোৱা সঁচা। যোগ দিছিলো হুৰ্গৰ নামনিড।

শিৱা। হৈছে, আৰু প্ৰয়োজন নাই। বিশ্বাসঘাতক।

গোলা। প্ৰভুভক্ত গোলাপ কেতিয়াও বিশ্বাসঘাতক হব নোৱাৰে।

শিৱা। বিশ্বাসঘাতকৰ শাস্তি কি জান?

গোলা। মৃত্যু।

শিৱা। মৃত্যু বিশ্বাসঘাতকৰ লঘু শাস্তি। শিৱাজীৰ মাৰাঠাৰাহিনীত বিশ্বাসঘাতকৰ স্থান নাই। দিলিপবাও! তুমতে গোলাপক নিৰস্ত্ৰ কৰা।

গোলা। একমাত্ৰ প্ৰভুৰ বাহিৰে মাৰাঠাৰাহিনীত এনে এজন দ্বিতীয় পুৰুষ নাই, যি জনে গোলাপৰ কঁকালৰ পৰা বলৰে এই ভৱানীৰ মন্ত্ৰপুত্ৰ অসি কাঢ়ি নিব পাৰে (অস্ত্ৰ সমৰ্পন কৰি) মাৰাঠাপতি। গোলাপে এই মন্ত্ৰপুত্ৰ অসিৰ কোনো দিনে কলঙ্ক জনা নাই। বেছহাৰে মই এই অসি আপোনাৰ পদত অৰ্পণ কৰিলো। গ্ৰহণ কৰক। (অসি থয়)

শিৱা। মৃত্যুৰ কাৰণে প্ৰস্তুত হ, বিশ্বাসঘাতক।

গোলা। গোলাপসিংহ কেতিয়াও বিশ্বাসঘাতক নহয়। সি মৃত্যুক ভয় কৰিবলৈকো আপোনাৰ ওচৰত শিক্ষা পোৱা নাই। কুৰু পাতি দিছো— নিজ হাতে আপুনি মোক হত্যা কৰক।

শিৱা। মিছা অভিনয় দেখি শিৱাজী ভোল নেযায়। সৰ্টাকৈয়ে আজি ভোক - দিম মই মৃত্যুদণ্ড দান। (তৰোৱাল খোলে)

[হাতত ত্ৰিশূল লৈ বেগেৰে তৈববীৰ প্ৰবেশ।]

তৈববী। ধীৰে—শিৱাজী। ধীৰে। এতিয়াও মাৰাঠা-দেশত ৰাক্ষসৰ জন্ম হোৱা নাই।

শিৱ। বজ্জাক কৰ্ত্তব্যত বাধা দিলে হয় বাজজোহ ।

ভৈৰৱী। সেই বাজজোহত অপবাধিনী এই নাৰী। আগেয়ে কবা
নাৰীহত্যা। তাৰ পিছত হাত দিব পাৰিবা মোৰ পুত্ৰৰ গাত।

শিৱ। অসম্ভৱ।

ভৈৰৱী। বান্ধস শিৱাজীৰ দ্বাৰা আজি সকলো সম্ভৱ। যি শিৱ জীয়ে
নিবিহ আঞ্জিত প্ৰাণীক হত্যা কৰিব পাৰে, যি শিৱাজীয়ে
লোকৰ বন্ধতো হাত দিব পাৰে—তাৰ অসম্ভৱ একো নাই।

শিৱ। যা, আঁতৰ হ নাৰী

ভৈৰৱী। আঁতৰ হোৱাৰ আগেয়ে মোৰ বস্ত্ৰ মোক ঘূৰাই দিয়া।
পাগলীৰ বুকুৰ ধন ওলোটাই দিব লাগিব।

শিৱ। তোৰ বস্ত্ৰ মোৰ হাতত কি আছে পাগলী ?

ভৈৰৱী। হাঃ হাঃ হাঃ। ইমান সোণকালেই পাহৰি গ'লা নে ?
সংসাৰ বৰ অকৃতজ্ঞ। তুমি ভাবিছা, মাৰাঠাৰ অধীশ্বৰ হাতত
বাটৰ ভিখাৰিণী এই পাগলীৰ কি বস্ত্ৰ থাকিব পাৰে। কিন্তু
আছে—যি বস্ত্ৰ তোমাৰেই নাই।

শিৱ। যা তোৰ যি বস্ত্ৰ আছে লৈ যা। সোণকালে আঁতৰ হ।

ভৈৰৱী। মোৰ বস্ত্ৰ এই গোলাপ। সি মোৰ সম্ভান। এদিন মই থাক
তোমাৰ হাতত সপি দিছিলো। কিন্তু আজি বুজিব পাৰিছোঁ—
তুমি তাৰ উপযুক্ত নোহোৱা। তুমি মামুহ চিনি নোপোৱা
ছত্ৰপতি। আহ বাছা গোলাপ! পাগলী আয়েবৰ বুকুতৈ ঘূৰি
আহ। বজ্জাৰ কাৰেঙত পাগলীৰ পুতেকৰ স্থান নাই।

গোলাপ। প্ৰভু!

শিৱ। যাব পাৰা।

গোলাপ। মোক ভুল বুজিব প্ৰভু, গোলাপ কেতিয়াও অকৃতজ্ঞ
নহয়।

ভৈৰৱী। যোৱাৰ আগতে এবাৰ মাৰাঠাপতিৰ জংঘনি দে বাছা।

গোলাপ। জয় মাৰাঠাপতিৰ জয়। জয় হুত্ৰপতি শিৱাজীৰ জয়।

[ভৈৰৱী আৰু গোলাপৰ প্ৰস্থান।]

শিৱা। কি কৰোঁতে কি হ'ল, একোকে বুজিব পৰা নাই। মোৰ মূৰ
ঘূৰাইছে তানোজী। আমিও যাওঁহক ব'লা।

[দিলীপবাওৰ বা'হৰে সৰুগোৰে প্ৰস্থান।]

দিলি। দাস্তিফ বলদেৱসিংহৰ প্ৰেৰণা। আজি এবাৰ ওললৈ চা।
তোৰ পুত্ৰ গোলাপসিংহ পুনৰ অ'ভ্ৰমুহীন বাটৰ ভিকছ হ'ল।
আনন্দ কৰ দিলিপবাও। আনন্দ কৰ। তোৰ প্ৰতিশোধৰ
জুইকুৰা ভালদৰেই জলি উঠিছে

ষষ্ঠ দৰ্শন

প'জাঘৰ

[ভৈৰৱী আৰু গোলাপসিংহ]

গোলাপ। দুৰ্ভাগীণী গোলাপক মৃত্যুৰ মুখৰ পৰা কাঢ়ি আনিলা কিয়
আই। এই নিৰ্দোষ কলঙ্কিত জীৱনত আৰু প্ৰয়োজন কি ?

ভৈৰৱী। প্ৰয়োজন আছে গোলাপ। লোৰী মাছহেও এই সন্সোৰত
জীৱন ধাপন কৰে। তুমিহে সম্পূৰ্ণ নিৰ্দোষ। আপোন ভালেই
জগৎ ভাল। গুৰুপত্নীক অপহৰণ কৰাৰ কলঙ্কৰ দাগ আকাশৰ

চক্ষুৰ পাতে আছে। সেই বুলি জানো চক্ৰই নিৰ্ভৰ কৰিবলৈ
কৰিবলৈ পাহৰিছে ?

গোলা। গোলাপে সপোনতো মাৰাঠাপতিৰ—মাৰাঠা জাতিৰ অমঙ্গল
কামনা কৰা নাই, ভৱিষ্যতেও নকৰে। সেই গোলাপ আজি
বড়বয়স কৰাৰ অপৰাধত বিনা বিচাৰে অপৰাধী। এই কলহতকৈ
যে মোৰ মৃত্যুৱেই ভাল আছিল।

ভৈৰবী। গোলাপ! তোমাৰ কোমল বয়স। সেই বাবে ভালকৈ
বুলিব পৰা নাই। মই হলে ভালদৰে জানিছো। অতিশয়তাই
মোক শিকাইছে—এয়েই মানুহ, এয়েই সংসাৰ।

গোলাপ। সংসাৰ বৰ উন্নয়নক আই।

ভৈৰবী। সেই বুলি হতাশ নহবা, নৈবাশ্ৰম সমাজিক নেদেখিবা।
ঈশ্বৰৰ ওপৰত দৃঢ় বিশ্বাস স্থাপন কৰা। কলহ এদিন আঁতৰি
যাব। অকালতে—অসংগতৰে মৃত্যুক আহ্বান নকৰিবা।
শিৱাজীৰ মাৰাঠা সৈন্তৰ ওপৰত হাবিলদাৰ আছিল, স্বদেশবৈৰীক
লগত বুকু কৰিছিল। আজি ধৈৰ্য আৰু পুৰুষৰ ওপৰত
হাবিলদাৰ হোৱা। গোলাপ! তোমাৰ মৃত্যু ঘাণকৰ অস্ত্ৰৰ আঘাতত
হব নোৱাৰে।

গোলা। আই! তোমাৰ উদ্বেজন বাণীৰ বিজুলী সোঁতত মোৰ গাৰ
প্ৰতিভাল সিৰ চকল হৈ উঠিছে। তুমি সঁচা কথা কৈছা আই।
গোলাপ বাৰপুত। তাৰ মৃত্যু হব এবাবহে, দুবাৰ নহয়। কোৱা
এতিয়া, মোৰ ওপৰত তোমাৰ কি আদেশ ?

ভৈৰ। এয়েহে বাৰপুত গোলাপসিংহৰ মুখৰ উপযুক্ত কথা। নিশ্চয়কৈ
জানিবা, মানুহ মাত্ৰবে ভুল হয়। যি প্ৰকৃত মানুহ, তেওঁ সেই ভুল
চকুত পৰিলে শুধৰাই লয়। মই তোমাক কৈছিলো গোলাপ,
মাৰাঠাপতিয়েও এদিন অমৃতপু হৈ তেওঁৰ ভুল শুধৰাই লব।
সোণ জুইত পুৰিলে যেনেকৈ অধিক উজ্জ্বল হয়, তুমিও যেনেকৈ
এই অগ্নিপৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈ জিলিকি উঠিব লাগিব।

গোলাপ । পাবিৰ জানো আই ?

ভৈব । পাবিবা, পাবিবা গোলাপ ! মোৰ আশীৰ্বাদ—পিতৃ পিতামহৰ
আশীৰ্বাদ—শুক বামদাসস্বামীৰ আশীৰ্বাদ তোমাৰ শিষ্যত বৰ্ধিত
হওক । সোৱা বাজকুঁৱৰী অৰুণা আইদেউ, এই কালে আহিছে ।
তুমি তেওঁৰ লগত কথা পাতা । মই শুকজীৱ আজন্মলৈ বাওঁ ।
আকৌ লগ পাম ।

গোলা । ভাল আই !

[ভৈববীৰ প্ৰস্থান । অৰুণাৰ প্ৰবেশ ।]

অৰুণা । গোলাপ ! আজি তুমি মোক দেখা নিদিয়াটোক চোবৰ দৰে
পলাই কুৰিছা কিয় ?

গোলাপ । মইহে চোব হলো নেকি ? তুমি দেখোন, মোৰ মন-প্ৰাণ
কাহানিটাই চুব কৰি নিছা অৰুণমণি !

অৰুণা । আজি মই এথাৰ বকুল ফুলৰ মালা পাৰিছোঁ—চাবা নে ?

গোলাপ । ক'তা, চ'ওঁ ?

অৰুণা (মালা দেখুৱাই) । চোৱা এইধাৰ ।

গোলাপ । চালো বাক, তাৰ পিছত ?

অৰুণা । লোৱা, তোমাক উপহাৰ দিলো । (মালা পিন্ধাই দিব)

গোলাপ । তুমি মোক এইদৰে ভালপোৱা উচিত হোৱা নাই অৰুণা ।

অৰুণা । উচিত অসুচিত মই নেজানো । এবাৰ বাক ভাল পাইছোঁ,
তাক কেতিয়াও বেয়া নেপাওঁ ।

গোলা । কুটিল জগতে সহিব নোৱাৰিব । অৰুণমণি । তুমি আক
মোক ভাল নেপাৰা ।

অৰুণা । অসম্ভৱ । হাজৰ চেটা কবিলেও তোমাৰ পৱিত্ৰ ছবিত্তি
মনৰ পৰা মচিবৰ সাধ্য মোৰ নাই ।

গোলাপ (খোকাধুকি মাতেৰে) । অৰুণমণি !

অৰুণা । ' তুমি কান্দিছা নেকি গোলাপ ?

গোলাপ । তুমি মোক হাঁহি মুখেৰে বিদায় দিয়া লাগিব । বিদায় দিয়া

অকণা। বোতা। যদি মন বেয়া লাগিছে, তেন্তে এপাক শুকদেৱৰ
আজ্ঞামৰ পৰা ফুৰি আহাঁগৈ। আকৌ আহিবা হলে।

গোলা। দীঘলীয়া বিদায় অকণমাণ। দীঘলীয়া বিদায়। এয়ে আমাৰ
শেৰ দেখা।

অকণা। তুমি কি কৈছা গোলাপ ?

গোলা। অকণমণি। আজি নিশা মই দিল্লীলৈ যাম। তাৰ পৰা
উলটি অহাৰ আশা খুব কম।

অকণা। দেউতা দিনদিয়েক পিছতহে যাব। তোমাৰনো ইমান
ততায়েয়া কিয় ?

গোলা। দেউতাৰ কামে মোৰ কামে একে নহয়। মই আগেয়ে
যাবলৈ বিশেষ প্ৰয়োজন হৈছে।

অকণা। কাহানি উলটিবা ?

গোলা। কব নোৱাৰোঁ। বোধকৰোঁ উলটি অহা আক নহব।

অকণা। তুমি কাগনিৰ পৰা এনে নিষ্ঠুৰ হলা গোলাপ ? মোলৈ
মনত পৰি তোমাৰ বেয়া নেলাগিব নে ? তুমি নেজানা গোলাপ।
তোমাৰ অবিহনে ৰাজঅস্ত্ৰসমূহ মোৰ মানত কাৰাগাৰ।

গোলা। মই উপায়হীন অকণা দেৱী। ঈশ্বৰ কোপদৃষ্টি পৰিলে
মানুহৰ ৰক্ষা নাই। মোক যদি তুমি ভালপোৱা অকণমণি। তেন্তে
মই মিনতি কৰি কৈছোঁ, মোক পাহৰি যোৱা। আশীৰ্ব্বাদ
কৰিছোঁ—তোমাৰ ভৱিষ্যৎ মধুময় হওক।

অকণা। তাৰ আগেয়ে যেন অকণাৰ মৃত্যু হয়।

গোলা। অকণমণি। এই গোলাপ কোন জানা ?

অক। জানো। দেউতাৰ এজন অতি বিশ্বাসী সেনানায়ক।

গোলা। ভুল। গোলাপ আজি বাটৰ ভিখাৰী। তুমি ৰাজকুঁৱৰী
অকণমণি। এতিয়াও কুচৰ নিচিনা পবিত্ৰ হৈ আছা।
মিছাতে হৃদয়ত গোলাপৰ পাপ ছবি আঁকি নিজৰ বিপদ
চপাই নলবা।

অক। তুমি তেনে নিসাকণ কথা নকবা।

গোলা। মোৰ লগত গোটেই জীৱন কান্দিব লাগিব।

অক। কান্দিব লাগে কান্দিম। সেই কান্দোনতো মই সুখ পাম।

গোলা। মই এতিয়া যাওঁ। ভাগ্যব লগত যুঁজিবলৈ যাওঁ।

অক। তুমি তোমাৰ কাম এবিলা নেকি ?

গোলা। সেই কথা মুসুখিবা অৰুণমণ। পিছত নিজেই জানিবা।
এতিয়া বিদায় দিয়া। আহাঁ।

অকণা। (আলিঙ্গন)

গোলা (আলিঙ্গন কৰি চুমা খাই)। কি স্বৰ্গীয়! কি মধুৰ! একালে
জীৱন, একালে মৰণ। একালে পোহৰ আৰু একালে এন্ধাৰ।
তাৰ সন্ধিহীনত এই আলিঙ্গন।

: আগত দৃশ্য শট :

সপ্তম দর্শন

মন্ত্ৰণা-ভঙ্গ

[গিৰাজী, ডানোজী পেছোৰা, মিলিপৰাও, মাৰালী ছৰ্দাব, জিজিৎসই।]

ছৰ্দাব। বাৰা! আজি আমাক কিয় মাতি আনিলি? ক'ত লড়াই
কৰিব বাৰি ?

শিৱা। শুভা বহুসকল! মোগল বাদছাহ ঔৰাজীৱ কিমান চকুৰ।
বাৰে বাৰে হিন্দুৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ কৰিবলৈ পঠিয়াইছে হিন্দু সেনাপতি।

শিবাৰ মাৰাৰাৰপতি যশোৱন্তসিংহ। এইবাৰ আহিছে অহুত্ৰপতি জয়সিংহ।

ভানো। যশোৱন্তসিংহৰ দৰে জয়সিংহকো কৌশলেৰে বশীকৃত কৰিব
পৰা নেযাব নে ?

শিবা। নেযায়। যশোৱন্তও এক, জয়সিংহও এক। জয়সিংহ এজন
জাভৰ কূটনীতিবিদ। হিন্দুস্থানত ডেওঁৰ সমৰক্ষণ বাৰ বিতীৰ্জন
নাই। হয়তো এই বাৰ মাৰাঠাৰ পৰাজয় হ'ব পাৰে।

হৰ্দাৰ। আমি সকলোৱে জান কবুল কৰি লড়াই কৰিম ৰাজা। তাৰ
পিছতহে ছিব হ'বে জয়-পৰাজয়।

ভানো। হৰ্দাৰে সঁচা কথা কৈছে। হওক জয়সিংহ মহাবীৰ, থাকক
ডেওঁৰ বিপুল বাহিনী। মাৰাঠা শক্তিওতো আজি উপেক্ষাৰ পাত্ৰ
নহয়। আহক যিমনে আহে দিনীৰ পৰা প্ৰত্যাহ্বান।
সেই প্ৰত্যাহ্বান হুত্ৰপতি শিৱাজীয়ে ওকৰাই দিব পাৰিব।
সকলোৱে। নিশ্চয়। নিশ্চয়।

পেছোৱা। আলোচনাৰ সময় আক বেছি নাই মহাৰাজ।
জয়সিংহই পঠোৱা সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱৰ উত্তৰ দিয়াৰ সময় আছিল তিনি
দিন। দুদিন উকলি গৈছে। আজিয়েই শেষ দিন।

ভানোজী। আমাৰ ভাবি চাবলগীয়া কথা হৈছে কিমান দিন এই সন্ধি
স্থায়ী হ'ব সেইটোহে। ঠংজীৱৰ উত্তৰভাৱত জয় সম্পূৰ্ণ হৈছে।
বাকী আছে দাক্ষিণাত্য-বিজয়। হেগ মিলিলেই যে মোগল
বাহিনী আমাৰ ওপৰত জঁপিয়াই নপৰিব সেই বিষয়ে সন্দেহৰ ধল
নাই। মোৰ ইচ্ছা—হয় মোগলক চূৰ্ণ-বিচূৰ্ণ কৰিম, নোৱাৰিলে
শিক্কে ধ্বংস হ'ম।

শিবা। ৰাজনীতিৰ কালৰ পৰা এই কথা সমৰ্থনযোগ্য নহয়। প্ৰবল
প্ৰতিপক্ষক সুখামুখিতক আক্ৰমণ কৰাতকৈ শল্যকৃত পেল্লাই
লয়। পৰাটোহে জয়লাভত সহায়ক হয়। কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধত এনে
দৃষ্টান্ত আছে।

দিলিপ। মোৰ বিবেচনামতে যোগলৰ লগত সন্ধিৰ প্ৰস্তাৱ আমি দিল্লীলৈ পেলাব নোৱাৰোঁ। আমাৰ ৰাজত্বালৰ তলি উল। সৈনিকসকলৰ বাবে পৰিষ্কৃত অস্ত্ৰশস্ত্ৰৰ নাটনি।

জিজি। জয়লাভৰ বাবে তেখেত কোনো আশাই নাই নেকি দিলিপ-
বাও ? সৈন্তবিলাকে যুদ্ধ কৰিবলৈ অনিচ্ছা প্ৰকাশ কৰিছে নেকি ?
দিলি। অনিচ্ছা প্ৰকাশ কৰা নাই মাতৃ। মাৰ্গাঠাপতিৰ আদেশ
পালে প্ৰতিজন মাৰ্গাঠা সৈনিকে যুদ্ধৰ মুখতো জঁপিয়াই পৰিওঁলৈ
প্ৰস্তুত।

হৰ্দাব। ঠিক হেনাপতি ঠিক। ৰাজ্যৰ বাবে আমি মূৰ দিম, লড়াই
দিম।

দিলিপ। কিন্তু অস্ত্ৰ বিনে, ষাণ্ডসামগ্ৰী বিনে সৈন্তবিলাকে কৰিব কি ?
কেৱল সাহস আৰু বিক্রম দিয়েইতো জয়লাভ কৰিব নোৱাৰি।

জিজি। শূন্ত নেকি ৰাজভাণ্ডাৰ ? যুদ্ধ পৰিচালনা কৰিবলৈ কিমান
অৰ্ঘ্য প্ৰয়োজন পেছোৱা ?

পেছোৱা। মাতৃ। মোগলৰ অগ্ৰাৰিত অৰ্ঘ্য-সম্পদ আছে। সৈন্ত-সামন্ত
অপৰ্ধ্যাপ্ত। কামান গোলা-বাকন্দো আছে যথেষ্ট। মোগলক সৰ্বক্ষ
হবলৈ আমাক অস্ত্ৰ অৰ্ঘ্য লাগিব।

স্তানো। মহাৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজভাণ্ডাৰ শূন্ত নহয়। সৈন্তসকলে। আমি
পাহৰণ নহওঁ। কিন্তু যোগলৰ অপৰিষ্কৃত ধন-দৌলতৰ তুলনাত,
বিপুল সৈন্ত-বাহিনীৰ তুলনাত, সঁচাকৈয়ে আমি হুথীয়া।

জিজি। শুনা মহাৰাষ্ট্ৰৰ বীৰকুল। মোৰ বিখিনি হ্যামা-মুক্ততা সোণ-ৰূপৰ
আ-অলকাৰ আছে, সেই সকলোখিনিকে উহৰ্গা কৰিলো ৰাজত্বালত।
পেছোৱা। সেইবোৰ বেচি সোণকালে অৰ্ঘ্য-সংগ্ৰহ আয়োজন কৰা।
কমেও তাৰ মূল্য লক্ষাধিক হব। আজিৰ পৰা মই নিৰাত্মক।

শিৱা। ই কি আকৌ নতুন সংকল্প ল'লা আই। জোৰাৰ নিৰাত্মকতা
ৰূপ মই চাই থাকিম কেনেকৈ ?

জিজি। স্বাধীনতাই জাতিৰ সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ অলকাৰ। সেই অলকাৰ

হেৰুয়াই ভাৰত-মাতা আজি কাঙালিনী। বৎস শিৱাজী! সৌক
কথা ভাবিব মেলাপে। ভাৰত-মাতাক ত্ৰিসালক্ৰম ককি
সজাবলৈ যত্ন কৰা।

শিৱা। সেয়ে হব মাতৃ। তোমাৰ ইচ্ছা কেতিয়াও অৰ্পণ হৈ নেথাকে।
দিলি। মাতৃদত্ত বিপুল অৰ্থ যেতিয়া বাজকোবলৈ আহিব আজাক
আক কিহৰ অভাব? অধিক সৈন্যৰ যদিও প্ৰয়োজন, অধিক
মারালী সৈন্য গোটোৱাৰ তাৰ এই দিলিপৰকৈ। মোৰ দক্ষিণহস্ত
হৈছে এই বীৰ হৰ্দাব।

তানো। শুনা দিলিপবাও! মারালী সৈন্যই জানে প্ৰাণ দিবলৈ, কিন্তু
মোগলৰ সমকক্ষ হৈ যুদ্ধত জয়লাভ কৰিবলৈ সিহঁতৰ শিক্ষা ক'ত?
শিৱা। সকলো আলোচনা শুনা গ'ল। এতিয়া কোৱাচোন আই,
তোমাৰ পৰামৰ্শ কি—আদেশ কি?

দিলি। আজি মই বেছ বুজিব পাৰিছোঁ—মোৰ পুত্ৰ কেৱল এজন
শিৱাই নহয়। শিৱাৰ পৰা দীক্ষা-মন্ত্ৰ লৈ দেশত বহুজন শিৱাক
জন্ম হৈছে। সম্প্ৰতি যুদ্ধজয়ৰ আশা ছৰাশা বুলি ময়ো ভাবোঁ।
সেই কাৰণে সিহঁতে প্ৰাণক্ষয় কৰাৰ, শক্তিক্ষয় কৰাৰ কোনো
আৱশ্যক নাই। অনাহকত কালিব বিধবা হৈ বহু নাৰীয়ে,
পিতৃহীন অনাথ হব বহু শিশু, লুপ্ত হব দেশৰ বণিক সমাজ,
সৰ্বস্বান্ত হব দেশৰ বাজহাড় স্বৰূপ খেতিয়কৰ দল। মই বেছ
বুজিছোঁ, অৰ্থৰ অভাব আৰু অশিক্ষিত সেনা লৈ যুদ্ধ জয়ৰ আশা
নিৰুৎসাহ। সন্তুষ্ট হৈ সন্ধি কৰা যাওক। পূৰ্ণ কৰা বাজকোব, বিপুল
সৈন্যবাহিনী কৰা অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰে সুসজ্জিত। বন্দুক-কামান গোলা-
বাকল কৰা সংগঠিত। পদাতিক বাহিনী, অৰ্থাৰ্থবাহী বাহিনী আৰু
নৌবাহিনী, কৰা সমানে সুশিক্ষিত। সম্পূৰ্ণ হওক সকলো
আয়োজন—বৰ্ণৰ পূৰ্ণপ্ৰস্তুতি। ওৰ পিছত দেখা যাব—ক'ক
পানী কলৈ যায়।

তানো। সন্ধি কৰাত আমাৰ একো আপত্তি নাই। কিন্তু প্ৰায়কক্ষ

ঔৰঞ্জীৱৰ লগত দেখা কৰিলে কি কাৰণে হত্ৰপতি যাব দিল্লীলৈ ? দিল্লীৰ এই নিমন্ত্ৰণ সহজভাৱে লব নোৱাৰি। সহোদৰ জাতুক যি হত্যা কৰিব পাৰে, নিজৰ ৰুগ্ন বৃদ্ধ পিতৃক যি কাৰাকছ কৰিব পাৰে, সেই চতুৰশিবোমণি ঔৰঞ্জীৱত বিশ্বাস কি ? ঈশ্বৰে নকৰক, বদি দিল্লীত মাৰাঠাপতিৰ কিবা অঘটনেই ঘটে তেন্তে তাৰ প্ৰতিকাৰ কৰিব কোনে জননী ?

জিজি। কোৱা শিৱা ! তোমাৰ বক্তব্য কি ?

শিৱা। তেন্তে সকলোৱে শুনাহক শিৱাজীৰ সিদ্ধান্ত। মাতৃৰ আদেশ শিবত লৈ সন্ধি আমি অৱশ্যে কৰিম। খ্ৰীকৃষ্ণই কংসৰ নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰাৰ নিচিনাকৈ ঔৰঞ্জীৱৰ নিমন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰি শিৱাজীও দিল্লীলৈ নিশ্চয় যাব। মোবো এটা বহুদিনীয়া অভিলাষ আছে, এবাৰ দিল্লীত মোগল বাদছাহক সাক্ষাৎ কৰিবলৈ। পৃথিৱীৰ নানা দেশৰ পৰা বহুত জ্ঞানৱান, গুণৱান মানুহৰ সমাৱেশ হয় মোগল ৰাজদৰবাৰত। সেইসকলৰ পৰা শিকিবলগীয়া নিশ্চয় বহু কথা আছে। তত্পৰি নিজ চকুৰে চাই আহিম, উন্ন তন্ন কৰি বুজি আহিম, মোগলৰ ৰাজ্যশাসন পদ্ধতি। দিল্লীত দেখা পাম— মোগলৰ সৈন্তাৰাস, দুৰ্গৰ গঠন, সমৰৰ শৃঙ্খলা। মোক ঔৰঞ্জীৱে বন্দী কৰি ৰাখিব নোৱাৰে, হত্যা কৰিবও নোৱাৰে। তাত মোক নিৰাপদে ৰাখিবলৈ বজা ভয়সিংহই কথা দিছে, ৰাজপুতৰ কথা শিলৰ বেধ। তত্পৰি আছে আই শুৱানী, মাতৃ জিজিবাঈ আৰু গুৰুদেৱ ৰামদাস স্বামীৰ আশীৰ্ব্বাদ। পেছোৱা, অশ্বৰপতিলৈ লিপি পঠোৱা, সন্ধিৰ স্বৰ মানি লবলৈ আমি প্ৰস্তুত।

পেছোৱা। যিবা আদেশ মহাৰাজ !

জিজি। সোৱা হাজাৰ হাজাৰ মাৰাঠা ডেকা-গাভৰুক বদেশপ্ৰেমৰ দীক্ষা মন্ত্ৰ দি উপস্থিত হ'লহি গুৰুদেৱ।

শিৱা। এইমতে গুৰুদেৱৰ আবিৰ্ভাব হলেই নিলে শিৱাজীৰ জয়যাত্ৰাৰ শুভলাগ।

[একল তেজ-পাতকব লগত গীত গাই গাই বাবদাস বাবীৰ ব্ৰহ্মেণ ।
পাতক-বাহিনীৰ নেত্রী তৈবতী । বাবাজী নোবোৱা হাজকে সকলো
বিয় হয় । বাবাজীৰ পৰিচালনাত সকলোৱে গীতত অংশ গ্ৰহণ কৰে ।]

— গীত —

গৈবিক নিচান চিৰজ্যোতিমান
ভাবত মাতাব জয়গান গা,
কঁপাই ধৰা, নমাই ভৰা
কদম্ কদম্ আগবাঢ়ি যা ॥
বিধিনি-দৈন্ত দানৱ-সৈন্ত
ভৰিবে গচকি মৃত্যু ঝাড়া বা,
দাণ্ডা হুঁবাই, ঝাণ্ডা উবাই
কদম্ কদম্ আগবাঢ়ি যা ॥
হব লগভণ্ড হুঁট দশমুণ্ড
গোড়ামি, ভণ্ডামি চলি পৰে চা,
নকৰি শঙ্কা, বজাই ডকা
কদম্ কদম্ আগবাঢ়ি যা ॥
থাকিলে ভক্তি, মিলিব মুক্তি
বলে মন্দ মন্দ মলয়া বা,
জয় অগছাত্ৰী ভাবতী মাতৃ
আই ভৱানীক নয়ন ভৰি চা ।
কদম্ কদম্ আগবাঢ়ি যা ॥

: কৃতীৰ অঙ্ক সমাপ্ত :

চতুৰ্থ অঙ্ক

প্ৰথম দৰ্শন

দিলীপ দেৱান-ই-আম

[অগ্ৰজিত ময়ূব-সিংহাসনৰ চৌপাশে নিৰ্দিষ্ট স্থানত ভাগে ভাগে উজ্বল
ওমবাহ, কশোৰজসিংহ প্ৰভৃতি । এধাতিত শিৱাজী আৰু বামসিংহ ।]

বাম । মহাৰাজ শিৱাজী ! চাই লওক—এয়ে বিশ্ববিখ্যাৎ মোগল
ৰাজদৰবাৰ । ইয়াৰ নাম দেৱান-ই-আম । সোৱা চাওক ময়ূব-
সিংহাসন—সম্ৰাট চাজাহান বাদছাহৰ অগ্ৰতম অমৰ কীৰ্ত্তি ।
আগ্ৰাৰ তাজমহলৰ নিহতে ইও লেখত লবলগীয়া । পৃথিৱীৰ
দেশ-বিদেশৰ পৰা নানা স্থানৰ দলে দলে যাত্ৰী আহি এইবোৰ
দেখি চমক খাই যায় ।

শিৱা । সঁচাকৈয়ে চমক খাবৰ কথাই কুমাৰ ! পিছে এইবোৰ
মোগল-শাসনৰ কীৰ্ত্তি নে অকীৰ্ত্তি সেই কথাহে মই বুজিব পৰা
নাই । ইয়াৰ অস্ত্ৰবালৰ মোগলৰ শোষণযন্ত্ৰই কেনেভাবে কাম
কৰিছিল, হাজাৰবিজাৰ দৰিদ্ৰ বুকুফু জনতাই কেনেভাবে কুকুৰ
তেজ ঢালি দিছিল, তাৰ সঠিক হিচাপ ৰাখিছে কোনে ? মই
ভাবোঁ, শোষণ-যন্ত্ৰৰ কৃতকাৰ্য্যতাৰ চানেকী হিচাপে এই ৰাজদৰবাৰ,
এই ময়ূব-সিংহাসন পৃথিৱীত অদ্বিতীয় হব ।

বাম । আমি এনেবোৰ কথা ইয়াত আলোচনা নকৰিলেই ভাল ।
সোৱা বাদছাহ আহি পালেই । থিয় হওক । তেওঁক সন্মান জনাব
লাগে ।

[ভেৰী ৰাজি উঠিল । লগে লগে প্ৰহৰীবেষ্টিত হৈ ঠাংঠাংৰ প্ৰবেশ ।

সকলোৱে তেওঁ নবহালৈকে বিয় হৈ সন্মান দেখুৱায় ।]

ঠাংঠাং । কুমাৰ বামসিংহ ! এইজনেই হবলা আমাৰ অতিথি
দম্ভাৰ্ছৰাৰ শিৱাজী ?

বাম। সঁচা জাহাপনা! এৱেঁই আমাৰ সন্মানিত অতিথি মাৰাঠাপতি শিৱাজী।

ঔৎ। মহাবাজ যশোৱন্তসিংহ! উজিৰ ওমবাহসবল! অম্বাধিপতি জয়সিংহ বাস্তবিকতে আমাৰ ধন্যবাদৰ পাত্ৰ। তেওঁৰ বুদ্ধি-চাতুৰ্য আৰু বণকৌশল তেওঁৰ বাৰ্দ্ধক্য আৰু অভিজ্ঞতাৰ সম্পূৰ্ণ উপযুক্ত। যশো। ঠিক কথা জাহাপনা!

ঔৎ। মহাবাজ জয়সিংহ ৰাজস্থানৰ গৌৱৰ। তেওঁ শিৱাজীৰ দ্বাৰা বিৰজিত হুৰ্গৰাজিৰ উদ্ধাৰ সাধন কৰিছে। দস্যুহৰ্দাৰ শিৱাজীৰ দ্বাৰা তেওঁ মোগল-শাসন স্বীকাৰ কৰাইছে। ৰাজা শিৱাজী আজি নিজে আহি মোগল দৰবাৰত হাজিৰ হৈছে। সেই বাবে মই বৰ খুছি হৈছোঁ। এই ঘটনাৰ পৰা বুজা যায় যে মাৰাঠাৰ ভাগ্যাকাশ লাহে লাহে পৰিস্কাৰ হৈ আহিছে। আৰু এই কাৰণে সমস্ত মাৰাঠা জাতি জয়সিংহৰ ওচৰত কৃতজ্ঞ থাকিব লাগে।

উজিৰ। জাহাপনাৰ কথা ঠিক। ৰাজা শিৱাজীৰ মেজাজ ভাল হোৱাৰ বাবে মাৰাঠাৰ ভৱিষ্যৎ জৰুৰ পৰিস্কাৰ হব।

শিৱা। কুমাৰ ৰামসিংহ! তোমাৰ বাদছাহক কৈ দিয়া যে ছত্ৰপতি শিৱাজীয়ে নীতিশিক্ষাৰ বক্তৃতা শুনিবৰ বাবে দিল্লীলৈ অহা নাই।

বাম। অধৈৰ্য্য নহব মহাবাজ! ৰাজদৰবাৰত নীতিবিকল্প কথা নোকোৱাই ভাল।

ঔৎ। বেহ! আজি আমাৰ আলোচ্য ৰাজকাৰ্য্যত কেবাটাও জৰুৰী বিষয় আছিল। সম্প্ৰতি সেইবোৰ শ্লগিত থাকক। পহিলতে ৰাজা শিৱাজীক বিদায় দিয়া হব। উজিৰ চাহাব! এতিয়া তোমাৰ কাম হাচিল কৰা।

উজিৰ। যি হুকুম জাহাপনা! কুমাৰ ৰামসিংহ! (ইন্দ্ৰিত দিয়ে)

বাম (উজিৰৰ ইন্দ্ৰিত বুজি পাই)। যাওক ছত্ৰপতি। দিল্লীখনৰ বশ্ততা স্বীকাৰ কৰক।

শিৱা। বশুভা আকৌ কিহৰ কুমাৰ? মই বশুভা স্বীকাৰ কৰিবৰ বাবে ইয়াটো অহা নাই। আহিছে। মোগল আৰু মাৰাঠাৰ মাজত বন্ধুত্ব প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈহে। মই বাৰুপুত্ৰৰ দৰে মোগলৰ পদলেহনকাৰী নহওঁ। স্বাধীন মহাৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠাতা মই হুত্ৰপতি শিৱাজী।

উজ্বিৰ। কুমাৰ বামসিংহ! বাজা শিৱাজীক সংযত কৰক।

বাম। আৰু পলম নকৰিব মহাৰাজ! মই যেনেকৈ শিকাইছিলো তেনেকৈ সত্ৰাটক অভিবাদন কৰক। ই একো অগোঁবৰৰ কাম নহয়।

শিৱা। আই ভৱানী, জননী জিজিয়াই আৰু গুৰুদেৱ বামদাস স্বামীৰ বাহিৰে কাৰো আগত শিৱাজীৰ ওখ মূৰ নত হোৱা নাই। তথাপি আহিছে। যেতিয়া আজি দৰবাৰৰ নীতিবিকল্প কাম কৰাৰ ইচ্ছা সম্প্ৰতি যোব নাই। ধৈৰ্য্য ধৰি শেষ পৰ্য্যন্ত মই নিজে কৰ্তব্য কৰি যাম।

বাম। কওক, জয় দিল্লীশ্বৰ জগদীশ্বৰৰ জয়।

শিৱ। জয় দিল্লীশ্বৰৰ জয়।

[শিৱাজীয়ে সিংহাসনৰ আগলৈ গৈ নজৰ আগবঢ়াই কুৰ্ণিত কৰি
সত্ৰাটৰ আগত থিয় হৈ ব'ল।]

ঔৰ। বাজা শিৱাজী। তুমি আমাক সন্মান জনাই বাজদৰবাৰলৈ নজৰ আগবঢ়োৱাৰ বাবে সম্প্ৰতি তোমাৰ পূৰ্বত সকলো বেইমানি পাহৰি তোমাক পাঁচহাজাৰী সেনাৰ নায়ক নিযুক্ত কৰিলোঁ।

শিৱা (একগীৰাটক)। ই শিৱাজীৰ প্ৰতি অহুত্ৰহ নহয়, দুৰ্বোধ অপমানৰ কথা। আই ভৱানীৰ কৃপাত এই শিৱাজীৰ তলত বহু সংখ্যক পাঁচহাজাৰী সেনানায়ক আছে। দেশৰ কলঙ্ক, জাতিৰ কলঙ্ক, ঘৃণিত পৰাধীন এই দাস-সমাজৰ মাজত সোমাই যোব উপাহ-নিপাহ বন্ধ হৈ যাবৰ উপক্ৰম হৈছে। মই যেন নিজেকে পাহৰি গৈছোঁ। পাহৰি গৈছোঁ। যে মই স্বাধীন মহাৰাষ্ট্ৰ

জয়দাতা হত্ৰপতি শিৱাজী। সিৰাই সিৰাই মোৰ বব লাগিছে
 স্বাধীনতাৰ ডগ্ৰ বক্ত। মই দাস নহওঁ। মই ভিক্ষুক নহওঁ।
 মোগল-দৰবাৰলৈ মই অহা নাই আত্মবিক্ৰম কৰিবলৈ, অহা নাই
 স্বদেশৰ স্বাধীনতা বিদেশীৰ পদতলত সমৰ্পণ কৰিবলৈ। মই অহা
 নাই বাদছাহৰ পদলেহন কৰি কোনো উচ্চ পদ লৈ নিজকে কৃতার্থ
 কৰিবলৈ। মই মোগলৰ ক্ৰীতদাস মানসিংহ-টোডৰমল নহওঁ,
 জয়সিংহ-যশোৱন্তসিংহ নহওঁ। মই নৱভাৰতৰ স্বাধীন জাতিৰ
 প্ৰতিভূ হত্ৰপতি শিৱাজী।

ঔৎ। কুমাৰ বামসিংহ! ৰাজা শিৱাজীৰ মগজ গোলমাল হোৱাৰ
 লক্ষণ দেখা গৈছে। সোণকালে চিকিৎসাৰ ব্যৱস্থা কৰা হব।
 এতিয়া তেওঁক ঠাণ্ডা হৈ নিজৰ আসনত বহিবলৈ কোৱা।

বাম। হত্ৰপতিৰ নিমিত্তে পাঁচহাজাৰী সেনানায়কৰ পদ সন্মানজনক
 হোৱা নাই জাহাপনা!

ঔৎ। দক্ষুৰ্দাঁবজনে এই কথা বিবেচনা কৰি চোৱা উচিত যে পাঁচ-
 হাজাৰ মাৰাঠা সৈন্ত মিলিও এজন মোগল সৈন্তৰ সমকক্ষ হোৱা
 টান।

যশো। সম্পূৰ্ণ মিছা কথা জাহাপনা! এই কথাৰ মই প্ৰতিবাদ
 কৰোঁ। জাহাপনাই বোধকৰোঁ পাহৰি যোৱা নাই যে এমুঠি
 মাৰাঠা সৈনিকে চুগাৰাৰ ছায়েস্তা ৰাঁৰ বিপুল বাহিনী পৰাস্ত
 কৰিছে।

ঔৎ। সঁচা হওক, মিছা হওক সেই কথাৰ বিচাৰৰ ভাৰ মাৰাৰাপতি
 যশোবন্তসিংহৰ গাত নাই। কথাটো ভালকৈ তাৰিক কৰি চালে
 বীৰ ৰাজপুত্ৰৰ গাতো কলঙ্কৰ ছাঁ পৰে আৰু মহাৰাজ যশোৱন্তয়ো
 তাৰ পৰা বেহাই পাব নোৱাৰে। যাওক সেই কথা। সম্প্ৰতি
 আমাৰ আলোচনাৰ বিষয় বেলেগ।

বাম। জাহাপনা! এই মাৰাঠাপতিক মোৰ পিতা—আপোনাৰ বিশ্বস্ত
 সেনাপতি জয়সিংহৰ দ্বাৰা নিৰাপত্তাৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিয়া হৈছিল।

আশা কৰোঁ, মোগল দৰবাৰৰ দাবা সেই প্ৰতিশ্ৰুতি বন্ধা কৰা হব ।
এয়ে সম্ভাৱ্য ওচৰত যোৱা আজি ।

ঔৎ । বামসিংহ ! মোগলসম্ভাট ঔৎজীৱৰ স্মৃতিশক্তি ইমান দুৰ্বল
হোৱা নাই যে তুমি তেওঁক কৰ্তব্য সৌৱৰ্ণ্যই দিবৰ দৰ্কাৰ হৈছে ।
শিৱাজীৰ প্ৰতি মোৰ কি কৰ্তব্য সেইটো মই ভালদৰে বুজোঁ ।
শিৱাজী অলপ চঞ্চল হৈ উঠিছে কিয়নো চিৰকাল পশ্চিমঘাট
পৰ্ব্বতৰ গহবত সোমাই থাকি হঠাৎ আজি তেওঁ দিল্লী-দৰবাৰ
প্ৰথৰ সূৰ্য্যৰ তাপ সহ কৰিবলৈ টান পোৱাটো অতি স্বভাৱিক ।

শিৱা । বাদছাহ ! মই অনুহু । মোক যাবলৈ দিয়ক ।

ঔৎ । এতিয়াও দৰবাৰ শেষ হোৱা নাই শিৱাজী !

বাম । জাহাপনা । পুনৰ্কাৰ মই অনুবোধ জনাও—মাৰাঠাপতিৰ
লগত যেন একো বেয়া ব্যবহাৰ কৰা নহয় ।

ঔৎ । মই যদি শিৱাজীৰ প্ৰতি ধাৰাপ ব্যবহাৰ কৰোঁ তেন্তে তুমি
কি কৰিবা কুমাৰ বামসিংহ ?

বাম । বেছি একো কৰিব নোৱাৰিলেও বাজপুতে বাজপুতৰ কৰ্তব্য
কৰিবলৈ পৰামুখ নহব । মোৰ পিতা জয়সিংহ প্ৰতিজ্ঞাবদ্ধ ।
বাজপুত বামসিংহই বাজপুতৰ সত্য ভঙ্গ হবলৈ নিদিয়ে ।

ঔৎ । বাজপুত—কি ক'লা, তুমি বাজপুত ? হাঁহা, এইবাৰ সকলোৱে
হাঁহা । কুমাৰ বামসিংহই অসমলৈ গৈ শৰাইঘাটৰ যুদ্ধত যি
বাজপুত-কীৰ্ত্তি এৰি আহিছে, দিল্লীত তাৰ পুনৰাভিনয় হব ।
এইবাৰ সকলোৱে দেখা পাবা হাঁক ।

বাম । জাহাপনা ! ইতিকি নকৰিব । বামসিংহ অসমত পৰাস্ত
হৈ আহিছে সঁচা কিন্তু মই তাত বাজপুতৰ কোনো কলক এৰি থৈ
অহা নাই । বাজপুতে বীৰপূজা জানে । গুণীৰ গুণ কীৰ্ত্তন কৰিব
পৰা শক্তি সকলোৰে নাই । অসমীয়াৰ গাত শৌৰ্য্য-বীৰ্য্য পূৰ্বা
মাত্ৰাই আছে । প্ৰতিজন অসমীয়া সেনাৰ গাত মল্লক্সুলভ গুণ
সকলোৰে আছে । এনে নিপুণ আৰু কাজুৱা সেনা মই

হিন্দুস্থানৰ আন কোনো ঠাইত দেখা নাই। অসম নামে-কামে
অসম। ধন্য অসমীয়া প্ৰজা! ধন্য অসমীয়া সেনাপতি!

ঔৎ। স্কান্ত হোৱা বামসিংহ! তোমাৰ বাহুবলৰ বেছ নখুনা পোৱা
গৈছে। আক দৰ্কাৰ নাই।

শিৱা। সত্ৰাট! আক যে অপেক্ষা কৰিবৰ শক্তি মোৰ নাই।
মোক যাবলৈ অনুমতি দিয়ক।

ঔৎ। বামসিংহ! শিৱাজী অনুহু। তেওঁৰ তদ্বিহীন খাবাপ আছে।
তেওঁলৈ যথাযোগ্য স্থান নিৰ্দ্ধিষ্ট কৰি ৰখা হৈছে। তুমি তেওঁক
তালৈকে লৈ যোৱা।

শিৱা। যোৱাৰ আগতে কৈ যাওঁ—

বাম। আক একো কবৰ আৱশ্যক নাই। বলক ছত্ৰপতি! আপুনি
অনুহু।

[বামসিংহ আৰু শিৱাজীৰ প্ৰস্থান।]

ঔৎ। আজিলৈ দৰবাৰ ভঙ্গ। (বিয় হৈ দিলিৰ খঁ ক ববলৈ ইচ্ছিত কৰে)
যশো (বাওঁতে বাওঁতে কৈ ব'য়)। কি শুনিলো? পাজ্জাব, বাজস্থান
আদি হিন্দুস্থানৰ কোনো ঠাইতে যি স্বাধীনতা নাই, সেই স্বাধীনতা
শ্ৰমন্তক মনি এতিয়াও শোভা কৰি আছে গিৰিজুৰ্গবাণী অসম
দেশৰ শিৱত। সোণৰ অসমতুমি! ইয়াৰে পৰাই বাজপুত
যশোৱন্তসিংহৰ শতসহস্ৰ প্ৰণাম গ্ৰহণ কৰা। [প্ৰস্থান।]

ঔৎ। দিলিৰ খঁ!

দিলিৰ। জাহাপনা!

ঔৎ। শিৱাজী আজিৰ পৰা আমাৰ নজৰবন্দী।

দিলি। তাৰ অৰ্থ জাহাপনা?

ঔৎ। তাৰ অৰ্থ হৈছে এয়ে যে যিটো দালানত শিৱাজীক থাকিবলৈ
দিয়া হৈছে সেয়েই হব কয়েনখানা। বাস্তিয়ে-দিনে সশস্ত্ৰ প্ৰেছবী
নিযুক্ত থাকিব তাত কাৰাপহৰাত—যাতে আমাৰ বিনা হুকুমত
কোনেও তাৰ পৰা বাহিব ওলাই যাব নোৱাৰে। এই অভিনব

ব্যবহাৰে জংঘলী মাৰাঠা বান্ধবক কাবু কবিব লাগিব। তুমি
কি কোৱা দিগিৰ ?

দিগিৰ। শিৱাজী যে আমাৰ অতিথি জাহাপনা ?

ঔৱ। জবব। শিৱাজী আমাৰ ৰাজঅতিথি। প্ৰথম শ্ৰেণী ৰাজবন্দীৰ
যি প্ৰাপ্য, শিৱাজীকে। তাকেই দিয়া হব। চমৎকাৰ মোগল-
ৰাজনীতি ! আহী।

[ছুৱে'বে' প্ৰস্থান।]

দ্বিতীয় দৰ্শন

দিনী:—লালকিল্লাৰ সন্মুখ

[কথা পাতি পাতি গোলাপসিংহ আৰু কুমাৰ ৰামসিংহৰ প্ৰবেশ।]

ৰাম। চাজাহান বাদছাহৰ অন্ততম কীৰ্ত্তি লালকিল্লা দেখিলা নহয়
ভাইজী ! চাই কেনে লাগিল বাক ?

গোলাপ। বাহিবৰ পৰা চাওঁতেই চকু চাট মাৰি গৈছে, ভিতৰ লোমাই
চাব পৰা হলে কিজানি চকু বগা হৈ গ'লহেঁতেন। মোৰ মনত
কি ভাব হৈছে শুনিবা নে ?

ৰাম। শুনিম, কোৱা।

গোলাপ। অচিবতে এই লালকিল্লাতে জলিব মোগল সাম্ৰাজ্যৰ
লাল চাকি ?

ৰাম। কেনেকৈ ?

গোলাপ। লোভে পাপ, পাপে মৃত্যু। মোগলে কিমান পাপ কৰিছে
ভাবি চোৱাচোন। বিলাসী, লালসী বাদছাহ চাজাহান তেওঁ নিজে
সজা লালকিল্লাতে নিঃশেষ হৈ নগ'ল জানো ? শুভ ঔংজীববো
হব একে পৰিণাম। মই কি ভাবোঁ জানা ? ডাক্তৰহল প্ৰেমৰ
কবৰ, লালকিল্লা ভেমৰ কবৰ।

বাম। সেইবোৰ লোকৰ আমি সম্প্ৰতি আলোচনা নকৰাই ভাল।
কাৰতে ধিয় হৈ ধৰ্ম সৌ লালকিল্লাবো চকু-কাণ আছে।
এতিয়া তোমাৰ জৰুৰী কথাটো কোৱা।

গোলাপ। কথাটো বৰ গোপনীয়। কবলৈকে ভয় লাগিছে। এই
দিল্লী বৰ বিচিহ্ন ঠাই। তোমালোকৰ মোগল বান্ধনীতিৰ
ভঙ্গানলা পোৱা টান।

বাম। একো ভয় নাই, নিৰ্ভয়ে কোৱা।

গোলাপ। তেন্তে ক'ও শুনা। বাক ভাইজী, তাৰ আগতে কোৱাচোন,
তোমাৰ কঁক লত সেইখন কি ওলোমাই লৈছ। ?

বাম। কিয় ? তবোৱাল।

গোলা। অ' তবোৱাল ! তাৰে সৈতে কি কৰা ?

বাম। তাকো হবলা নেজানা ?

গোলা। জানো ! সুন্দৰ শেখনিয়াৰ ডেকাটি সজি কোনোব কৰাহী
গাভৰুক শ্ৰেয়ত পেলাবলৈ নহয় নে ?

বাম। তুমি আকৌ মোৰ লগত কি খেমালিখন আৰম্ভ কৰিলা ?

গোলা। খেমালি নহয় ভাইজী ! ঋ নকৰিবা। মই তোমাক
ভেনে কথা কোৱাৰ অৰ্থ আছে। বাক, তোমাৰ তৰোৱালখনৰ
ধাৰ আছে নে ?

বাম। কেলেই ধাৰ নেখাকিব ? ধাৰ নোহোৱা তবোৱাল মই
কেলেই ল'ম ?

গোলা। মই কোৱা কাৰণটোৰ বাবে অৰ্থাৎ গাভৰুৰ আগত ধাৰ
নোহোৱা তবোৱাল লৈয়ে' বীৰৰ ভাও দিব পাৰি। আমাক
মাৰাঠা দেশৰ বীৰসকলে তবোৱাল লৈ ফুৰা নিয়ম আছে।
দেখুৱাবলৈ নহয়, কামত খটাবলৈ। সু.বাগ পালেই তেওঁলোকে
তাৰ সদায়হাৰ কৰে। আজি কিন্তু বাজপুত ডেকাই তেনে
কৰে বুলি শুনা নাই—অৱশ্যে ছই এজন ব্যক্তিকম ধাকিবও
পাৰে। শক্ৰৰ কেঁচা তেজৰ অভ'ৱত বাজপুত বীৰসকলক

তবোৱালত হেনো মামবে ধৰিছে। সেই কাৰণেই হবলা ডাহানি
বাণা প্ৰতাপসিংহৰ ৰাজহান আৰু আজি জয়সিংহৰ ৰাজহানৰ
তফাৎ।

বাম। মোৰ পিতাৰ নাম ল'লা কিয় ভাইজী ? একো বুজি নেপালোঁ।
গোলা। সেই বাবে মোক কমা কবিবা কুমাৰ বাহাদুৰ। তুমি
ছত্ৰপতি শিৱাজীক চিনি পোৱা নে ?

বাম। খুব পাঠ। বোধকৰোঁ তেওঁৰ লগত তোমাতকৈয়ো মোৰ
বেছি চিনাকি।

গোলা। তেওঁ যে দিনলৈ আহিছিল সেই কথাও বোধকৰোঁ
জানা ?

বাম। জানো।

গোলা। বৰ্ত্তমানে যে তেওঁ ঔৰাজীবৰ বন্দী সেই কথাও বোধকৰোঁ
জানা ?

বাম। নজনাৰ কোনো কাৰণ নাই।

গোলা। আৰু তেওঁক যে মহাৰাজ জয়সিংহই নিৰ্ভয়ৰ প্ৰতিশ্ৰুতি
দিছিল, বোধকৰোঁ কুমাৰ বামসিংহই সেই কথাও নজনা নহয় ?

বাম। এৰা, জানো। কিন্তু—

গোলা। কিন্তুৰ প্ৰয়োজন নাই ভাই। এতিয়াও জয়সিংহৰ
যোগ্যবান পুত্ৰ কুমাৰ বামসিংহৰ তবোৱাল নীৰৱ হৈ আছে।
সেই কাৰণেহে মই তোমাক ইমানবোৰ কটু কথা শুনাবলৈ
বাধ্য হৈছিলোঁ। বেয়া নেপাবা ভাই ! আশা কৰোঁ তুমি তোমাৰ
কথা কৰ্য্যত পৰিণত কৰি দেখুৱাবা।

বাম। ভাইজী ! বামসিংহই পিতৃসত্য প্ৰাণান্তেও ভুল হবলৈ নিদিয়ে।
কি উপায়ে ছত্ৰপতিক মুক্ত কৰিব পাৰোঁ দিনে-ৰাতি মই
তাকেই ভাবিছোঁ। কিন্তু কি কৰিম ভাই ? মোগল প্ৰবল,
এই বামসিংহ দুৰ্বল। শিৱাজীৰ মজলৰ বাবে ধন-জন, মান-
সম্ৰম আনকি প্ৰাণ পৰ্য্যন্ত বলি দিবলৈকো বামসিংহ প্ৰস্তুত।

সৌ বুৰঞ্জীবিখ্যাত! লালকিল্লাৰ সদুখত তবোৱাল ছুই শপত খাই
এই কথা কৈছোঁ—তুমি মোক বিশ্বাস কৰা ভাই।

গোলা। মোক ঠিক তাকেইহে লাগে। অতি সহজতে কাম
হাছিল হব। তুমি মোক সহায় কৰিবা নে?

বাম। অতি আনন্দেৰে কৰিম। কোৱা ভাইজী! তোমাক কি
লাগে। ধন-সোণ মোৰ একোৰে অভাৱ নাই। মাৰাঠাপতিয়ে
মুক্তি পোৱা শুনিলে বামসিংহতকৈ আন কাৰো বোধকৰে। বেছি
আনন্দ নহব।

গোলা। ধন-সোণ একো নেলাগে ভাইজী! কেৱল মাৰাঠাপতিক
তেওঁৰ বোগমুক্তিৰ বাবে মিঠাই বিলাব দিবলৈ হুকুম আনি
দিব লাগে। তেনে হুকুম আনি দিব পাৰিবা জানো?

বাম। চেষ্টা কৰি চাম।

গোলা। তেন্তে ব'লা।

[ছয়োৰো প্ৰস্থান।]

তৃতীয় দৰ্শন

দিল্লী-চুৰ্গ

[শৰাৰ ওপৰত শিৱাজী।]

শিৱ। বেছতে ঔংজীব! চহুৰশিবোমণি শিৱাজীৰ চকুত আজি
ধূলি দিলি। ঠিক বুজিছোঁ—তই ময়ূৰ-সিংহাসনত বহিবলৈ
অল্পপৰ্যুত নহৱ। প্ৰলোভন দেখুৱাই মাতি আনি ভাবিছ—
এইবাৰ জালত পহ পবিল। কিন্তু তই বুজা নাই আলমগীৰ।
এই বাৰ দাবা, চুৰ্গা কিম্বা মোৰামৰ লগত খেল নহয়। এইবাৰ
তোৰ প্ৰতিদ্বন্দী হত্ৰপতি শিৱাজী। ইয়াৰ পৰা উলটি গৈ

মই এনে এটা ধুমুহাব সৃষ্টি কৰিম—যি ধুমুহাত ভোব এই বিশাল
মোগল সাম্ৰাজ্য চুকুমাৰ হৈ যাব।

[কাব্যবকীৰ প্ৰবেশ।]

কাব্য। ৰাজা শিৱাজী! আপোনাৰ বেমাৰৰ খবৰ পাই বাদছাহ অত্যন্ত
দুঃখিত হৈছে। আপোনাৰ শুশ্ৰূষাৰ বাবে আমি কোনো বকম
চেষ্টাৰ গাফিলি নকৰো। কালিৰ নিচিনাকৈ আজিও কেইবাটাও
মিঠাইৰ পাচি বাহিবলৈ পঠাবলৈ বাদছাহৰ হুকুম হৈছে।

শিব। সেই বাবে দয়ালু বাদছাহৰ ওচৰত মই চিৰকৃতজ্ঞ।

কাব্য। এজন নতুন হাকিম আহি বেমাৰৰ পৰীক্ষাৰ বাবে বৈ আছে।

শিৱা। যোৱা, আহিবলৈ দিয়াগৈ।

[কাব্যবকীৰ প্ৰস্থান। শিৱাজীয়ে বেমাৰীৰ ভাও ধৰি শূন্যত পোবে।

হাকিমবেশী ভৈৰবীৰ প্ৰবেশ।]

ভৈৰ। আদাব, আদাব ৰাজাজী!

শিৱা। আদাব জোনাব চাহেব।

ভৈৰ। মোৰ নাম গাজি মহম্মদ ইন্দ্ৰাইল খাঁ। দিল্লীত সকলোৱে
মোৰ নাম জানে। কুমাৰ ৰামসিংহৰ অসুৰোধমতে মই আপোনাক
দেখা কৰিবলৈ আহিছোঁ। সত্ৰাটেও পৰিদৰ্শন মঞ্জুৰ কৰিছে।
এতিয়া মোক মোৰ কাম কৰিবলৈ অসুমতি দিয়ক।

শিৱা। ধন্যবাদ। চাওক, কি চাব খোজে।

ভৈৰবী (নৰিয়া পৰীক্ষা কৰি)। বেমাৰ গুৰুতৰ।

শিব। নহলে জানো এই শিৱাজী এডাল গুৰুকান কাঠৰ দৰে পৰি
থাকে? উঃ! হাকিম চাহেব! মোক এই বাৰ এই বেমাৰে
সৰ্ব্বনাশ কৰিলে। আজি এসপ্তাহ এই একেখন চাৰিপাটাতে
পৰি আছোঁ। যি শিৱাজীৰ ভাত খাবলৈ সময় নাই, ঘোঁৰাৰ
পিঠিত খোৱা-বস্তু গলিয়াই খাওঁতেই যাব দিন-ৰাতি অভিবাহিত
হয়, সেই শিৱাজীয়ে আজি এনেদৰে এলেছৱাভাবে জীৱন যাপন
কৰিছে। বৰ হতুণা, হাকিম চাহেব। বৰ যত্নগা।

ভৈৰবী । সকলো কথাবে মই গম ধৰিছোঁ । মোৰ হাতত তাব উপযুক্ত দেৱাই আছে । খোদাব মৰ্জি হলে অলপ পিছতেই সম্পূৰ্ণ আৰোগ্য লাভ কৰিব পাৰিব ।

শিৱ । মই ঔষধ খাব লাগিব নেকি ?

ভৈৰ । নিশ্চয় খাব লাগিব । ব'ব, মই ভাল দেৱাই তৈয়াৰ কৰি দিওঁ । (এবাটি পানীত মিচিবিধ জ্বৰি মিহলাই দি) নিয়ক, এইপালি দেৱাই খাই দিয়কচোন ।

শিৱ । খাম বাক, অলপ পিছত । এতিয়া মোৰ গাটো বৰ বেয়া লাগিছে ।

ভৈৰ । নহয়, এতিয়াই মোৰ আগতে খাওক ।

শিৱ । মোক মাক কবক হাকিম চাহেব ! পিছত খাম ।

ভৈৰ । নহয়, এতিয়াই । এই মুহূৰ্ত্তে মোৰ আগতে খাব লাগিব ।

শিৱ । যদি নেখাওঁ ?

ভৈৰ । খাবলৈ বাধ্য কৰিম । জোৰ কৰি খুৱাম ।

[শিৱাজীয়ে উঠি ভৈৰবীক টেটুত ধৰি মুখত বাটিৰ চৰবত চালি দিয়ে ।

ভৈৰবীয়ে যিনা প্ৰতিবাদে খায় ।]

শিৱ । বাধ্য কৰিব ? কাক বাধ্য কৰিব দেখা যাওক । শিৱাজীক চিনি পোৱা নাই হোঁ ? শিৱাজীক যি বিহ খুৱাই মাৰিবলৈ খুজিছ, সেই বিহ তোৰ পেটতেই সোমাইওক । খা, চয়তান খা ।

ভৈৰবী । আপত্তি নাই । যিমান দিব পাৰে সিমান খাম ।

শিৱ । আচৰিত ! তেন্তে বিহ নহয় নেকি ?

ভৈৰ । মই জানো বিহ বুলি কৈছিলোঁ ? যদি মাৰাঠা দেশত দৰবক বিহ বোলে, কব নোৱাৰোঁ । সি যি নহওক এতিয়া দৰবৰ গোন্ধত বেমাৰ ভালেখিনি উপশম হোৱাৰ প্ৰমাণ পোৱা গৈছে । আশা কৰোঁ, এতিয়া বেমাৰৰ নাম কব পাৰিম ।

শিৱ । কি বেমাৰ ?

ভৈৰ । তাৰ আগেয়ে বেমাৰ লক্ষণবোৰ নিৰাকৰণ কৰা যাওক ।

শিৱ। উত্তম।

ভৈৰ। প্ৰথম—পেটত ভোক নোহোৱা। তাৰ কাৰণ হৈছে—
মোগলৰ ক্ৰেবিত ধ্বংস-সামগ্ৰীত বিযাক্ত উপাদানৰ সন্দেহ। দ্বিতীয়
—চকুত টোপনি নোহোৱা। তাৰ কাৰণ হৈছে— প্ৰতি মুহূৰ্ত্ততে
বিপদৰ আশঙ্কা কৰি নিজকে সতৰ্ক কৰি ৰখা। তৃতীয়— লবিদ-
চৰিব শক্তি নোহোৱা। তাৰ কাৰণ হৈছে—মোগল-কাৰাগাৰত
বন্দী হৈ ইচ্ছামতে য'তে ত'তে ফুৰিব নোৱাৰা। চতুৰ্থ— মূৰ দাঙিব
নোৱাৰা। তাৰ কাৰণ— ইয়াৰ পৰা মুক্তি হৈ স্বদেশৰ উদ্ধাৰ-
সাধন কৰা চিন্তাই তাক গ্ৰন্থ কৰি ৰখা। মোৰ কথাবোৰ ঠিক
হৈছে নে? নিৰুত্তৰ কিয় মাৰাঠাপতি?

শিৱ। বাক নৰিয়া কি?

ভৈৰ। স্বদেশ যাৰ কৰ্ম, স্বদেশ যাৰ ধৰ্ম, স্বদেশ যাৰ শৰাবৰ
ধৰ্ম— সেই স্বদেশভক্ত শিৱাজীৰ গাত যি নৰিয়া হোৱাৰ
সম্ভৱ, ই ঠিক সেই নৰিয়াই। এই নৰিয়াৰ নাম স্বদেশ-
চিন্তা। যি এবাৰ এই নৰিয়াত ডুগিছে, তাক সহজতে ভাল
কৰাটো টান।

শিৱ। কোন তুমি ধনুবেশী? মোক ছলনা কৰিবৰ হেতু হাকিমৰ
ভেশচন কৰি আহিছা বিয়? কোৱা, কোন তুমি নিৰ্ভয়ে কোৱা।

ভৈৰ। মই কোন সেই কথা শুনিবলৈ আজিলৈ থাককচোন বাক।
মুঠতে বৰ্ত্ত—মই এজন ধনুবেশী মাৰাঠা। নেতাজী, হীৰাজী,
বঘুন, খ আদিৰ সগত একযোগ হৈ আমি কাম কৰিছোঁ। মই
এতিয়া বৰ্ত্ত। নেতাজী এতিয়াই আহিব।

শিৱ। মোক কমা কৰিবা অৰ্চনা কি হুক! তোমাক অযথা উল্লিঙণ
কৰিলোঁ। লোৱা এই আঙঠীটো। মাৰাঠা দেশত ইয়াৰ সহায়তে
আকৌ পৰিচয় ল'ম।

ভৈৰ। তেন্তে মই এতিয়া য'ওঁ। মোৱা নেতাজী আহিছেই।

[ভৈৰবীৰ প্ৰস্থান। নেতাজীৰ প্ৰবেশ।]

নেতা। মহাৰাজ ! সোণালী স্ময়োগ। সিটো খোঁটালিত ছুটা ডাঙক পাচি যতনাই ৰাখিছোঁ। এটা আপোনাৰ বাবে আৰু আনটো বুবৰাজ শম্ভুজীৰ কাৰণে। তাতে সোমাই নিৰ্ব্বিদ্ভিয়ে বাহিৰ ওলাই যাব পাৰিব। চিপাহীবিলাকে ঠিঠাইৰ পাচি পৰীক্ষা কৰিবলৈ এৰি দিছে।

শিৱা। সন্ধ্যাসীৰ সাজ ?

নেতা। তাকো তাতে যুগুত কৰি ৰখা হৈছে। যাওক, পলম নকৰিব। মই আপোনাৰ শয্যাতে শয়ন কৰোঁ।

শিৱা। বেহু পাৰিবাতে ? ইয়াৰ পৰিণাম কি ভাবি চাইছা সে ?

নেতা। কোনো মাৰ'ঠাই পৰিণাম চিন্তা কৰি কৰ্ত্তব্যভ্ৰষ্ট নহয়। যি গুৰে জীৱনে জুইৰ খেল খেলি আহিছে, সি মোগলৰ লগত এই খেল খেলিবলৈকো প্ৰস্তুত। দিয়ক, আপোনাৰ হাতত থাক ছুপাত মোক শিক্ৰো দিয়ক। হাত ছুখন বাহিৰ উলিয়াই থব লাগিব।

শিৱা। এয়া লোৱা।

[থাক ছুপাত হাতৰ পৰা সেলোকাই মি শিৱাজীয়ে প্ৰস্থান কৰে।

নেতাজীয়ে শিৱাজীৰ শয্যাতে বুব-গাই কাপোৰ লৈ
শোৱে কাৰাবন্দী আৰু হাকিমবেদী তৈববীৰ পুনৰ প্ৰবেশ।]

কাৰা। এতিয়া বোগীৰ অৱস্থা কেনে হাকিম চাহাব ?

ভৈব। সিমান বেয়া নহয়। সৌৱা চোৱা, নিশ্চিন্তমনে শুব পৰিছে।
তুমি ইয়াত কাকো গোলমাল কৰিবলৈ নিদিবা। খুব ছটিয়াবে
পহৰা দিবা।

কাৰা। বেমাৰী মৰিব লাগিলে আমাৰ বৰ ছুৰ্নাম হব হাকিম চাহাব !

ভৈব। সেই বিষয়ে চিন্তা নাই। অজিৰ দিনটো পাৰ হৈ গলেই
খেল খতম্।

কাৰা। ভেস্টে মই বাহিৰতে থাকোঁগৈ। আপুনি আৰু এবাৰ ভালদৰে
পৰীক্ষা কৰি চাওক।

[কাৰাবন্দীৰ প্ৰস্থান।]

ভৈৰ। উঠা, নেতাৰী উঠা। জাল ফালি বাঘ ওলাই ভালেখিনি
পালেগৈ। নিজৰ জীৱন বিপন্ন কৰিও এডুৰ মুক্তিৰ উপায় তুমি
সহজ কৰি দিলা। ধন্ত তোমাৰ স্বদেশপ্ৰেম।

নেতা। নিজৰ কৰ্তব্য কৰিছোঁ। তাতকৈ বেছি একো কৰা নাই।
বাঁসা। [ভৈৰবীৰ গ্ৰন্থান।]

চতুৰ্থ দৰ্শন

অন্ধবয়হল

[কথা পাতি পাতি ঔৰ্ধজীৱ আৰু দিলিপ খাঁৰ প্ৰবেশ।]

ঔৰ্ধ। দিলিপ খাঁ। শিৱাজী পলাল কেনেকৈ ?

দিলিপ। জাহাপনা। শিৱাজীয়ে মিঠাই বিলোৱা এটা ফাকি মাত্ৰ।
এজন এজনকৈ আটাই কেউজন মাৰাঠা মিঠাইৰ পাচিত সোমাই
পলাই গৈছে। ই ভীষণ প্ৰতাবণা।

ঔৰ্ধ। শত্ৰু হলেও মই শিৱাজীৰ বুদ্ধি-চাতুৰ্য্যৰ তাৰিক কৰোঁ। আৰু
মোৰ অকৰ্মণ্য কৰ্মচাৰীৰ দল—সিহঁতে তাত কৰিছিল কি ?
সকলোৰে উপযুক্ত শাস্তিৰ ব্যৱস্থা পিছত হব—কোনেও বেছাই
পাব নোৱাৰে। এতিয়া তুবন্তে চাৰিওফালে ক্ৰন্তগামী অৰ্থ
পঠোৱা। সমগ্ৰ ভাৰতত তন্ন তন্ন কৰি শিৱাজীক ভাল্লাচ কৰা।
সকলোতে প্ৰচাৰ কৰি দিয়া—যি জীৱিত কিম্বা মৃত শিৱাজীৰ সন্ধান
দিব পাবিব, তাৰ পুৰস্কাৰ সহস্ৰ স্বৰ্ণমুদ্ৰা।

দিলিপ। ইতিমধ্যে তেনে ব্যৱস্থা কৰা হৈছে জাহাপনা।

ঔৰ্ধ। আজি শিৱাজীয়ে যি অপমান দি গ'ল, ঔৰ্ধজীৱে জীৱনত এনে
অপমান পোৱা নাছিল। আজি মোৰ দৰ্প চূৰ্ণ হ'ল। আজি মোৰ
ইমানদিনীয়া পৰিকল্পনা বৰ্বাদ হৈ হ'ল।

[ঔবংজীবে অলপ সময় বিড়িকীর হুত্লে গৈ বাহিবলৈ চাই থাকে ।
উলটি আহি কয় ।]

ঔবং । দিলিব ধাঁ ।

দিলিব । জাহাপনা ।

ঔবং । বিড়িকীবে চাই পঠিয়াচোন । সৌরা দুবৈত কি দেখিছা ?

দিলিব । নীলা আকাশ ।

ঔবং । আক কি দেখিছা ?

দিলিব । তাৰ কোলাত অন্তগামী সূৰ্য্যই লাল হৈ পৃথিবীৰ পৰা
মেলানি মাগিছে ।

ঔবং । আক চোৱা । কি দেখিছা ?

দিলিব । একো দেখা নাই জাহাপনা !

ঔবং । ভালকৈ চোৱা দিলিব ।

দিলিব । বান্দাৰ দৃষ্টিশক্তি এতিয়াও সিমান দুৰ্বল হোৱা নাই
জাহাপনা !

ঔবং । ওহোঁ, বিশ্বাস নহয় । সৌ অন্তগামী সূৰ্য্যৰ ওচৰত সেই
চপৰা কি ?

দিলিব । এচপৰা সক ডাৱৰ জাহাপনা !

ঔবং । দিলিব !

দিলিব । জ'হাপনা !

ঔবং । তুমি এজন প্রধান মোগল সেনাপতি ।

দিলিব । জাহাপনাৰ মজি । বান্দাৰ নচিব ।

ঔবং । চাবাহ্ ! বাক দিলিব ! তুমি কব পাৰা নে—সেই ডাৱৰ-
চপৰাৰ পৰা তুফান হব নে নহয় ?

দিলিব । বৰ্ত্তমানে সেই আশঙ্কা নাই জাহাপনা ।

ঔবং । বৰুক—চকু মেলি চোৱা । দেখিবা—সেই সক ডাৱৰ চপৰাই
লাহে লাহে ক'লা আক ক'লা হৈ তোমাৰ অন্তগামী লাল
সূৰ্য্যক কালদৃষ্টি ধৰি গ্ৰাস কৰি পেলাব খুজিছে । তুমি কৈছা

তুফানৰ সন্ভাৱনা নাই। কিন্তু মই দিল্লীৰ বাঘছাহ ঔংজীবে
কণ্ঠ—তুফান আহিব, জৰুৰ আহিব। এনে এটা তুফান
আহিব ধৰিছে দিলিৰ ! যি তোমাক—মোক—সকলোকে
গিলি ধৰ।

দিলিৰ। জাহাপনাৰ কথা বান্দাই বুদ্ধি পোৱা নাই।

ঔং। বুদ্ধিবা, বুদ্ধিবা, জৰুৰ বুদ্ধিবা। এনে এদিন আহিব দিলিৰ।
যিদিনা তুমি কিয়—সকলোৱে—এই বিস্তৃত মোগল সাম্ৰাজ্যৰ সক
কীট এটাও তাৰ অন্তৰতম প্ৰদেশত অন্তৰ্ভব কৰিব—মোৰ কথাৰ
মানে কি ! দিলিৰ ধা !

দিলিৰ। জাহাপনা !

ঔং। মোক গ্ৰেপ্তাৰ কৰা দিলিৰ !

দিলিৰ। জাহাপনা !

ঔং। বিশ্ববিজয়ী ঔংজীবৰ হুকুম। কামত গাৰিলি কৰিলে
শাস্তি পাবা। হুকুম ডামিল কৰা।

দিলিৰ। মোক মাফ কৰিব সত্ৰাট।

ঔং। অ' মাফ কৰিব লাগে ? মাফ ! তুমি জানা নে দিলিৰ ! মই
কোন ?

দিলিৰ। সমগ্ৰ হিন্দুস্তানৰ মালিক—ছ'নিয়াৰ মালিক—বিশ্ববিজেতা
আলমগীৰ।

ঔং। তোমামোদ কৰি মোক খুছি কৰিব খুঁজছা নহয় নে ?

দিলিৰ। (নিমাত)

ঔং। মোৰ বেটা ছাহাজাদী জেৰউল্লিছাই কৰায়াং লিখে—বেহ সুল্কৰ
কৰায়াং। মোৰ বেটা ছাহাজাদা আকবৰে মোক বৰখাস্ত কৰি
মহুব-সিংহাসনত বহিবলৈ বিচাবে। মোৰ সেনাপতি চায়েস্তা ধাঁই
শিৱাজীক কুৰ্ণিছ কৰি পুণা নগৰ এৰি কি গুচি আছে। মোৰ
উক্ৰিৰ ওমবাহবিলাকে গুল-বাগানত মহঙল হৈ ইবাণৰ মদিৰা পান
কৰে। আক হতভাগ্য ঔংজীৱ সি কবে কি ? টুপী চিলাই কৰি

জীৱিকা উচিত্যাই দিবাট দুহুতিম-বাষ্ট্ৰব সপোন দেখে। ইমানতো
মই বিশ্ববিজেতা আলমগীৰ নহ'ম কিয় ?

দিলিব। জাহাপনা অনুস্থ হৈছে।

ঔৎ। ভয় নকৰিবা দিলিব। মোৰ মেজাজ এতিয়াও ঠাণ্ডা আছে।
তুমি অৱশ্যে মিছা কোৱা নাই। সঁচাকৈয়ে এনে এদিন আছিল
যিদিনা মোৰ অস্তবে মোক বিজয়-গৌৰৱত অতিবিক্ত কৰিছিল।
যিদিনা মই অমুত্তৰ কৰিছিলো—মই দিল্লীশ্বৰ—মই জগদীশ্বৰ—
মই সৰ্ব্বশক্তিমান আলমগীৰ। সেই দিনা মই ভাবিছিলো—মোৰ
পৰিকল্পনা দিঠকত পৰিণত হব। ভাবিছিলো—সমগ্ৰ হিন্দুস্তানত
এখন দিবাট ধৰ্মৰাজ্য তৈয়াৰ কৰিম। আৰু কি ভাবিছিলো
জানা দিলিব। বহু ধৰ্ম, বহু জাতিত বিভক্ত এই হিন্দুস্তানক এক
মহাশক্তিশালী ৰাষ্ট্ৰত একত্ৰিত কৰিম। কিন্তু চোৱা, মোৰ
অভিলাষ ব্যৰ্থ হৈ গ'ল। সো ডাৱৰটুকুৰাই বহলি গৈ সমগ্ৰ
আকাশ ছানি পেলাবলৈ আৰু কিমান দিন ? শিৱাজী—এটা
জংঘলী নিগনি। সিও আহে মোগলৰ সৈতে ফেৰ মাৰিবলৈ।
শিৱাজীৰ হাতত আজি মই লাঞ্চিত—অপমানিত। শিৱাজী আজি
ছত্ৰপতি বজা। ইচ্ছাতকৈ আৰু ধাৰাপ নচিব কি হব পাৰে ?
দিলিব।

দিলিব। জাহাপনা।

ঔৎ। ইয়াৰ বাবে দায়ী কোন ?

দিলিব। (নিমাত)

ঔৎ। নেমাতা বিশ্ব—কোৱা। কোন—কোন দায়ী ? খোদ-
আলমগীৰ—নহয় জানো ?

দিলিব। জাহাপনা। এতিয়াও সময় আছে। এতিয়াও মোগলৰ
বিজয়লক্ষী সূৰ্যসৱা আছে।

ঔৎ। কিন্তু আৰু নেথাকে। এই দুটাৰ ৰাজহাড়ডাল যদি আৰু
পোন হৈ থাকিলহেঁতেন। আৰু তোমালোক ?

দিলিব। আমি তৈয়াৰ আছোঁ জাহাপনা।

উক (হঠাৎ চিঞৰি)। বেইমান — তফাৎ।

[দিলিব খাঁৰ প্ৰস্থান।]

উক। এহাতে মদৰ পাত্ৰ আৰু আন আনহাতে বাৰাজনা নাৰীৰ
স্পৰ্শ। সমুখত বিশ'ল স'ত্ৰ জ্য। বাঃ—সুন্দৰ দৃশ্য! [প্ৰস্থান।]

পঞ্চম দৰ্শন

গভীৰ অবণ্য

[দিলিপবাওৰ প্ৰবেশ।]

দিলিপ। হৃদয়ৰ মাজত প্ৰতিহিংসাৰ অগ্নিশিখা দপ দপ কৰি জ্বলি
উঠিছে। আজি তাক সুমাব লাগিব। গোলাপ আৰু দিলিপবাও
—চুটী ঢেকীয়াপতীয়া বাঘ। একেখন হাবিত একেলগে পৃথিৱীত
জীয়াই থাকিব নোৱাৰে। হয় গোলাপ, নহয় দিলিপবাওৰ মুঠা
অৱশ্যস্তাবী। দি ৰাজপুত্ৰ, মই মাৰাঠী! ৰাজপুত্ৰ আৰু মাৰাঠীৰ
কি সম্বন্ধ? সছিছে!—মাজলী অমিয়াৰ মুখলৈ চাই কহত
সছিছে। আৰু নোৱাৰে, আৰু সছি নোৱাৰে। বুদ্ধি-
কৌশল কৰি তাক মাৰাঠাপতিৰ হতুৱাই পৰিত্যাগ কৰালোঁ।
পুনৰ আহি মিলিত হ'ল। শেষত আজি মোৰ হেঁপাহৰ অকণাও
তাৰ হবৰ উপক্ৰম হ'ল। উস্ ইমান সছি নোৱাৰি। এই
পিন্তনৰ সহায়ত আজি সেই দুৰাত্মক হত্যা কৰিম। বলদেৱসিংহৰ
প্ৰেতাৰ্থ। পুনৰ আজি তললৈ চা আজি তোৰ গোলাপৰ
পৃথিৱীত শেষ দিন। সোৱা পাৰও আহিছেই। অসপ আঁতৰ
হওঁ। এয়ে সোণালী সুযোগ।

[লুকাই। গোলাপৰ প্ৰবেশ।]

গোলা। তেনেই অকলশৰীয়া হৈ এই গভীৰ হাবিত সোমালোঁ।

মাৰাঠাপতি আৰু সৈন্তবিলাক চিকাৰ বিচাৰি কোন কেনি গৈছে-
একো হিচাপ নোহোৱা হ'ল। মোক আজি পকুৱাই পালে।
সিমানেই বাট বিচাৰোঁ। সিমানেই অটব্য হাবিব ওৰ নপৰে।
চাৰিওকালে অন্ধকাৰ, ক'ত কি আছে একো নেদেখি। কোন-
ফালে যাওঁ।

দিলি (আগবাঢ়ি আহি)। মই তোকে বাট দেখুৱাই দিম। গোলাপ-
সিংহ! গম্ভব্য পথ তোৰ সৌ ওপৰৰ ফালে।

গোলা। অ' আপুনিও এই হাবিৰ মাজত সেনাপতি ?

দিলি (খঙেৰে)। মই আজি তোৰ সেনাপতি নহওঁ। মই
তোৰ জীয়া যম। তোৰ আগমন প্ৰতীকা কৰি ইয়াতে বৈ
আহোঁ।

গোলাপ। সেনাপতি! আজি দেখোন মোৰ লগত আপোনাৰ
নতুন ব্যৱহাৰ ?

দিলি। আজি তোৰ মৃত্যু। আজি মোৰ ঋণ-পৰিশোধ।

গোলাপ। মোক বাজপুত বুলি নেজানি বোধকৰোঁ। আপুনি মোক
মৃত্যুৰ ভয় দেখুৱাইছে ?

দিলি (স্বগৰে)। বাজপুত! বাজপুত! বাজপুতৰ মূৰত শত পদাঘাত।

গোলাপ। মাৰাঠাৰ কলঙ্ক দিলিপবাও। তই বাজপুতক ঘিণ
কৰিছ? কিন্তু কোনো বাজপুতে কেতিয়াও মাৰাঠাক ঘিণ
নকৰে।

দিলি। তেন্তে তোৰ পিতাৰ বলদেৱসিংহই মোক মাৰাঠা বুলি
ঘিণ কৰিছিল কিয় ?

গোলাপ। বলদেৱসিংহৰ পুত্ৰ গোলাপসিংহয়ো তোকে ঘিণ কৰে।
নিজকে মাৰাঠা বুলি চিনাকি দিবলৈ তোৰ লাজ নেলাগে নে ?

দিলি। সেই কথাৰ বিচাৰক তই নহৱ। জানি ল, কোনো উপায়ে
আজি তোৰ নিস্তাৰ নাই।

গোলাপ। তাৰ আগেয়ে তয়ো এই কথাও জানি ল- বাজপুত

গোলাপসিংহেরো ছৰ্কল হাতেবে অস্ত্র ধৰা নাই। তয়ে যুত্বাব নি'মন্তে প্রস্তুত হ।

দিলিপ। শুন, আক কথা আছে। ময়েই তোব পিতৃ বলদেৱসিংহক গুপ্ত ঘাতকৰ হতুৱাই হত্যা কৰাইছোঁ।

গোলাপ। উস ইমান দূৰ। পাৰগু। নবকৰ কীট। গোলাপসিংহই তোক কেতিয়াও ক্ষমা নকৰে। (অস্ত্র তোলে)

দিলিপ। শুন, কেৱল সিমানেই নহয়। মই তোব ভগ্নীপতি। মই তোব ভগিনী অমিয়াৰ স্বামী। হাঃ হাঃ হাঃ!

গোলাপ। মোৰ প্ৰাণৰ ভনীটী—মোৰ চেনেহৰ অমিয়া তোৰ হাতত ? থাক পাৰগু। তই জীয়াই থাক। তোক হত্যা কৰি মোৰ ভনীটীক বিধবা নকৰোঁ। ময়ে মৰিম। এয়া, বুকু পাতি ধিয় দিছে! গুলী কব।

দিলিপ। সুন্দৰ! পূৰ্ণ আজি প্ৰতিহিংসা মোৰ।

[গিলত তোলে। বেগেবে শিৱাজীৰ প্ৰবেশ। দিলীপ অগ্ৰস্তুত।]

শিৱাজী (খঙেবে)। দিলিপবাও।

দিলিপ। (নিমাত

শিৱ। দিলিপবাও। ইমান দূৰ পাশৱিকতা ? জান, এইখন কাৰ ৰাজ্য ?

গোলাপ। মহাৰাজ। দিলিপবাওক ক্ষমা কবক।

শিৱ। অসম্ভৱ। নবকৰ কীট বিশ্বাসঘাতক দিলিপবাওক মই কেতিয়াও ক্ষমা কৰিব নোৱাৰোঁ। সকলোৰে ক্ষমা আছে—প্ৰভুজোহী, স্বদেশজোহী, বিশ্বাসঘাতকৰ ক্ষমা নাই।

দিলি। মই স্বদেশজোহী নহওঁ।

শিৱ। মিছা মাতি পাপ নবঢ়াবি। তোৰ কলঙ্ক-কাহিনী মোৰ অবিদিত নহয়। যুত্বাব আগমুহূৰ্ত্তত নিজ মুখে সকলো কথা স্বীকাৰ কৰি যা। নহলে—

দিলি। পাপ-পুণ্ড সকলোৰে আছে। মোবো থাকিব পাৰে। সেই বাবে মই অস্ত্ৰতপ্ত নহওঁ।

শিৱা। মৃত্যুই তোৰ যোগ্য দণ্ড। প্রস্তুত হ পাৰও।

(তৰোৱাল উলিয়ায়। অতৰ্কিতে দিলিপৰায়ে পিন্তল তুমি শিৱাজীৰ বুকুলৈ লক্ষ্য কৰে। বেগেৰে ভৈৰৱী আহি ছয়োৰো মাজত থিয় হয়। পিন্তলৰ আৰাজ হয়। ভৈৰৱী আহত হৈ পৰি যায়। গোলাপে তৎক্ষণাৎ পিন্তল কাঢ়ি লয়।)

শিৱ। ইকি! কোন তুমি নাবী? স্বৰগৰ দেৱীৰ নিচিনাকৈ আহি নিজৰ প্ৰাণ দি মোৰ জীৱন বক্ষা কৰিলা? দিলিপৰাও! অধম কুকুৰ! নাই—তোক ইমান সোণকালে শেষ নকৰোঁ।

[বংশীধ্বনি। চাৰিজন সৈনিকৰ প্ৰবেশ।]

শিৱ। ইয়াক শৃঙ্খলিত কৰ।

(সৈনিকবিলকৈ দিলিপক বন্দী কৰে।)

শিৱ। গোলাপসিংহ! এই ছৰাস্বাক বন্দীশাললৈ লৈ যোৱা।

[গোলাপ আৰু সৈনিকবিলাকে দিলিপক লৈ যায়।]

শিৱ। দেৱী! কোন তুমি? নিজৰ প্ৰাণ বলি দি এই নিঃকিন শিৱাজীৰ জীৱন বক্ষা কৰিলা কিয়?

ভৈৰৱী। মহাৰাজ! আহাঁ। আৰু ওচৰ চাপি সোধাহি—মই কোন।

ভয় নকৰিবা। লাজ নকৰিবা। তুমি মোৰ আৰাধ্য দেৱতা—

তুমি মোৰ চিৰ সাধনাৰ ধন। লোৱা, এইটো তোমাৰ আঙঠী।

শিৱ (আঙঠী চাই) ইকি। এইটো দিল্লীৰ বন্দীশালত মই দিয়া আঙঠী?

ভৈৰ। এৰা, সেই আঙঠী। এতিয়া মোক বিদায় দিয়া। মই

পাগলী—তোমাৰ চৰণসেৱিকা ভৈৰৱী। আজি মোৰ বৰ আনন্দৰ

দিন। আজি মোৰ জীৱনৰ পূৰ্ণাহুতি। মই যাওঁ। মৃত তোমাৰ

পদধূলি দিয়া।

শিৱ। ভৈৰৱী! তই পাগলী নহয়। তই মোৰ শৈশৱৰ ক্ৰীড়াৰ

সঙ্গিনী—যৌৱনৰ ৰণবঙ্গিনী—তই আছিলি এটি প্ৰেহেলিকা।

দুৰ্গম পথত আগবাঢ়িব খুজিছিলো মই তোক বুকুত লৈ।

সম্ভৱ নহ'ল অসবৰ্ণ বিবাহ-বন্ধন। বাধা দিলে সনাতনী সমাজ-

প্ৰথাই—বাধা দিলে মাতৃয়ে—বাধা দিলে গুৰুৱে। মোক বাট

এৰি দি তই আজি নিজে আঁতৰি গুচি গ'লি। আদৰি লৈছিলি চিবকুমাৰী জীৱন—হৈছিলি গৈবিকবসনা দেশসেৱিকা। অভিব্যোগ স্মৃতিসিলে—প্ৰতিবাদ নকৰিলি। আজি মই অন্তৰৰ পৰা উপলক্ষি কৰিব পাৰিছোঁ— মই পাহৰিলেও তই মোক কোনো দিনে পাহৰিব পৰা নাছিলি। এই অটব্য হাৰিৰ মাজতো তই আঁবে আঁবে থাকি লৈছিলি মোৰ জীৱন-বন্ধাৰ ভাব। ইমানেই আছিল মোৰ প্ৰতি তোৰ নিবিড় ভালপোৱা। ধন্য তোৰ মহান ত্যাগ! ধন্য তোৰ কামগন্ধবিহীন প্ৰেম। ভৈবনী। তই মানৱী নহয়—তই দেৱী। কেৱল গোপন ভালপোৱাৰ উমি উমি জুইত নিজৰ স্বাৰ্থ, জীৱন সকলোকে বুলি দি তই প্ৰিয়জনক অদৃশ্য মহাশক্তিৰ দৰে বন্ধা কৰি আছিলি। ভৈবনী! প্ৰিয়ে! চকু মেলি চা। কথা ক। কথা ক।

: চতুৰ্থ অঙ্ক সমাপ্ত :

পঞ্চম অঙ্ক

প্রথম দর্শন

বিচাৰ চৰা

[শিৱাজী, ভানোজী, গোলাপগংহ, পেছোৱা প্ৰভৃতি]

শিৱ। মোৰ সুৰৰ ওপৰেদি এটা ডাঙৰ ধুমুহা পাৰহৈ গ'ল। এতিয়াও যেন তাৰ গুমগুমনি শেষ হৈ যোৱা নাই। আকাশখন যেন সুৰৰ আৰু ওশৰলৈ উঠি গৈছে, পৃথিৱীখন আৰু বেছি ভৰিত তললৈ নামি গৈছে। মই স্থিৰ হৈ থাকো কেনেকৈ ভানোজী ?

ভানো। যোৱা কথাৰ চিন্তা এৰক মহাবাজ ! সময়ত সকলো ঠিক হৈ যাব। ৰাজসভাৰ সময় হৈ আহিছে। আজি দিলিপৰাওৰ বিচাৰৰ দিন।

শিৱাজী। দিলিপৰাও ! দিলিপৰাও ! তাৰ—তাৰ হৃদয়ৰ সমস্ত বক্তেবেও বোধকৰোঁ মোৰ অন্তৰৰ অনল নিৰ্ব্বাপিত নহব। কি শাস্তি দিওঁ—তাক—তাক ?

গোলাপ। ক্ষমা কৰক মহাবাজ !

শিৱাজী। অ' গোলাপ ! কাক তুমি ক্ষমা কৰিবলৈ কৈছা ?

গোলাপ। ছুৰ্মতি দিলিপৰাওক—

শিৱাজী। কিয় এনে অশ্লবোধ কৰিছা ? সেই ছুৰ্মচাবে মোৰ কি সৰ্ব্বনাশ কৰিছে জানা ? নকবা—নকবা। দিলিপক মই কেতিয়াও ক্ষমা কৰিব নোৱাৰোঁ।

গোলাপ। দিলিপৰাৱে কেৱল আপোনাৰেই অপকাৰ কৰা নাই ? জগতত থোৰ শেষ আশ্ৰয়ৰ ভূগুণ্ডাণিকে। সি নষ্ট কৰিছে। তাৰ সকলো কুকীৰ্ত্তিৰ লক্ষ্য মই। যেতিয়া মই মোৰ চেনেহৰ ভনীটীক লগত লৈ আপোনাৰ চৰণ-দৰ্শনাৰ্থী হৈ আছোঁ—তেতিয়া সি মোক দন্দ্যৰ দ্বাৰাই আক্ৰমণ কৰাই ভীষণৰূপে

আঘাত কৰে। মই তৈত্তল হেৰুৱাওঁ আৰু সেই অৱস্থাতে মোৰ ভনীটিক সি হৰণ কৰি নি বলেবে বিয়া কৰাই মোৰ বংশ কলঙ্কিত কৰে। সেই অৱস্থাত মই মোৰ পাগলী ভৈৰবী আইৰ আশ্ৰয় নেপালে মোৰ কি অৱস্থা হ'লহেঁতেন এবাৰ ভাবি চাওকচোন মহাবাজ !

শিৱ ! ইমান দূৰ কৰিছিল সেই পাগুই ? সেই পাগলী আই আছিল মোৰ কৰ্মৰ আশ্ৰয়—ভাগ্যৰ নিয়ন্ত্ৰী। আপোনাৰ খড়্গৰ আঘাতৰ পৰা মোক বক্ষা কৰিছিল মোৰ আয়ে। আপোনাক শত্ৰু-কৱলৰ পৰা বক্ষা কৰাত—মোৰ একমাত্ৰ মন্ত্ৰণাধাত্ৰী সহায় আছিল মোৰ আই। মোৰ কি সৰ্বনাশ কৰিছে সি এবাৰ ভাবি চাওক মহাবাজ !

শিৱাজী। ইমানতো কিয় তাক ক্ষমা কৰিব লাগে গোলাপ ?

গোলাপ। কেৱল মোৰ ভনীটীৰ মুখলৈ চাই। বলেবে বিয়া কৰালেও—মোৰ ভনী সেই ছুঁচাচৰৰ পত্নী। মই সেই আজলী ভনীটীৰ বৈধব্য-যত্ন চাই কেনেকৈ জীয়াই থাকিম মহাবাজ ? (কষ্টক নীৰৱ) আৰু মহাবাজ ! পাপীৰ প্ৰায়শ্চিত্ততো শাস্তিত নহয়, অমুতাপতহে হয়। সি আজি অমুতপ্ত। অমুতাপৰ জুইত দগ্ধ হৈ আজি সি মুহূৰ্ত্তে মুহূৰ্ত্তে মৃত্যুক আহ্বান কৰিছে। তাক ক্ষমা কৰিলেহে উপযুক্ত দণ্ড দিয়া হ'ব।

শিৱাজী। গোলাপ ! আজি তোমাৰ মুখলৈ চাই—মই ছত্ৰপতিৰ বিচাৰ স্থগিত ৰাখিলোঁ। আকৌ ভাবি চাব লাগিব।

গোলাপ (নভঙ্গাহ হৈ)। মহাবাজৰ জয় হওক। হিন্দুৰ লুপ্ত পৰিস্থিতি পুনৰ জ্বলিকি উঠক। এয়ে হিন্দুৰ মহত্ব। সাংসাধিক মান্না-মমতাৰ পৰা আঁতৰত থাকি নিজৰ কৰ্ত্তব্য কৰি যাব লাগিব। এয়ে গীতাৰ বাণী—এয়ে আমাৰ গুৰু ৰামদাস স্বামীৰ শিক্ষা।

শিৱ। তুমি ল'ৰা মানুহ। ইমান জ্ঞানগৰ্ভ কথাক কৈছা কেনেকৈ বাক ? তানোজী, ব'লা আজি আৰু আন কাম কৰা নহ'ব।

দ্বিতীয় দর্শন

দিল্লী—অক্ষয়মহল

[একালেদি চায়ের্তা আক আনফালেদি ঔংজীৱব প্রবেশ ।]

ঔংজীৱ । মোমাই ।

চায়ের্তা । ভা—ভাগিন ।

ঔং । সৌ ফালেদি কোন গ'ল ?

চায়ের্তা । ক'তা ? কোনো যোৱা নাই দেখোন ?

ঔং । সঁচা কথা কোৱা । মোব আগত কথা লুকাই কথা মিছা ।
কোন গ'ল তাই ?

চায়ের্তা (কঁপি কঁপি) । তাই । তাই । কোন তাই ?

ঔং । কঁপিছা কিয় ? ভয় নাই জবাব দিয়া ।

চায়ের্তা । কওঁ—ভয় নাই—মোব দিল তাই । নহয়—নহয় ।

ঔং । মই সকলো জানো । তোমাৰ হাতত সেইটো মদৰ গিলাছ
নহয় নে ?

চায়ের্তা । আজিৰ পৰা মদ নেখাওঁ ভাগিন । কচম্ খাই কৈছোঁ ।
(গিলাছ পেলায় ।)

ঔং । বৃদ্ধ । কুপ্রবৃত্তিবোৰ এতিয়াও এবিধ নোৱাৰিলা ? এতিয়াও
তোমাৰ গাত হবলা বোৱন আছে ? ইফালে যে মোগল
সাম্ৰাজ্য ছাৰখাৰ হৈ যায়—তাৰ খবৰ বাৰিছা নে ?

চায়ের্তা । কেলেই মোগল সাম্ৰাজ্য ছাৰখাৰ হবলৈ দিম ভাগিন ?

ঔং । নিদিবাতো । ভাব ভাল নমুনা পোৱা গৈছে । এহাতে
মদৰ গিলাছ আক আনহাতে পতিতা নাবীৰ হাতত ধৰি
দেশৰক্ষা কৰিবা নহয় নে ? নাই—মোগল-সাম্ৰাজ্য পতন হবলৈ
আক বেছি দিন নাই । ময়েই শেষ । ছলে-ফিকিৰে কোনো

বকমে শিৱাজীক পৰাস্ত কৰিব নোৱাৰিলো। চকুৰ আগতে পৰ্ব্বতৰ মাৰাঠা ডকাইত এটা প্ৰবল জাতিত পৰিণত হ'ল।

চায়েস্তা। শিৱাজীৰ কথা মনত পৰিলে আজিও মোৰ গাৰ লোম শিয়'ৰি উঠে। শিৱাজীয়ে কটা আগহাতৰ আঙুলি কেইটা এতিয়াও অহা নাই।

ঔৎ। বিলাসিতাৰ উপযুক্ত শাস্তি হৈছে তোমাৰ।

চায়ে। উপযুক্তই হওক বা অল্পপযুক্তই হওক—ফলত মোৰ আঙুলি কেইটা হেৰুৱালো ভাগিন!

ঔৎ। তোমাৰ আঙুলি ডাঙৰ নে সাম্ৰাজ্য ডাঙৰ ?

চায়ে। আ—আঙুলি।

ঔৎ (খঙেৰে)। আঙুলি ?

চায়ে। নহয়, নহয়, সাম্ৰাজ্য—ভাগিন! সাম্ৰাজ্য।

ঔৎ। মিছাতেহে মই ইমানখিনি কৰিলো। ভাবিছিলো, মোগলক এখন সুবিশাল ৰাজ্যৰ মালিক পাতি যাম। কিন্তু এতিয়া স্পষ্ট দেখিছোঁ সকলো মিছা। মোগল সেই বিষয়ে নিলিপ্ত। যদি মোৰ সহকাৰী অন্ততঃ এজনমান শিৱাজীৰ নিচিনা বণবীৰ মোগলৰ সেনানায়ক থাকিলহেঁতেন তেন্তে পৃথিৱীত মোগল সাম্ৰাজ্য যুগমীয়া হুলহেঁতেন। শিৱাজী মোৰ শত্ৰু হলেও, শিৱাজী কাৰেৰ হলেও, শিৱাজী এজন প্ৰকৃত দেশভক্ত বীৰ। ডিঙিত পৰাধীনতাৰ শিকলি পিন্ধি, সূৰ্য্যৰ পোহৰ নপৰা পৰ্ব্বতৰ গহ্বৰত জন্ম লভিও শিৱাজীয়ে আজি সুবিশাল হিন্দুস্তানৰ মালিক খোদ মোগল-বাদছাহৰ সিংহাসনৰ কঁপাই তুলিছে। ধন্ত শিৱাজী! ধন্ত তোমাৰ বণ-নীতি। মই আলমগিৰেও আজি তোমাৰ যশস্তা গাইছোঁ। ধন্ত তোমাৰ দেশহিতৈষিতা। ক ভাবিছা তুমি ?

চায়েস্তা। ময়ো তাকেই ভাবিছোঁ ভাগিন! (একাৰবীয়া হৈ) আৰু ভাবিছোঁ মোৰ আঙুলি কেইটাৰ কথা।

ঔৎ। জহান্নামে যাওক তোয়াৰ আঙুলি। আশ্চৰ্য্য। তুমি এতিয়াও ইয়াৰ পৰা যোৱা নাই। পৰিষ্কাৰ মই। যোৱা।

[চান্দেতাৰ প্ৰস্থান।]

যি কৰিছে! কেৱল ধৰ্ম্মৰ কাৰণেই! মোৰ অতীত স্মৃতি এতিয়াও ফটকটীয়াকৈ দেখিবলৈ পাওঁ। উঃ কোন? নাই—কোনো নাই। মই—নহয়—ই বিচাৰ। সেইটো কাৰ ছায়াস্মৃতি? চিনিছো—চিনিছো—জয়সিংহৰ প্ৰেতাশ্মা। মহাবাজ! আপুনি? ঠিক জানিছে—ঔৎজীবে কাকো বিশ্বাস নকৰে। কোনেও ঔৎজীবকো বিশ্বাস কৰা উচিত নহয়। সাৱধান কাকৰে! মুখ চম্ভালি কথা কৰি। ঔৎজীব বৰ্ধমান থাকোঁতে কাৰ সাধ্য মোগল-সাত্ৰাজ্য ধ্বংস কৰে? কি কলি? কাৰ পতন অনিবাৰ্য্য?

(ভবোৱাল খুলি অগ্ৰসৰ হয়। চান্দেতাৰ পুনৰ প্ৰবেশ।)

চান্দে। ভাগিন! জাহাপনা!

ঔৎ। দেখা নাই নে মোমাই! মোগলৰ পদলেহী কুকুৰ জয়সিংহই মোৰ প্ৰতি ক্ৰকুটি নিক্ষেপ কৰি অভিশাপ দি কৈছে—মোৰ পতন অনিবাৰ্য্য।

চান্দে। স্থিৰ হোৱা ভাগিন! ই কেৱল মনৰ ভ্ৰান্তি।

ঔৎ। শুনা নাই নে—সৌ ছুৰাছাই খিল্ খিল্ কৰি হাঁহি কৰিলে ধৰিছে—মোগলৰ ওপৰত শিৱাজীয়ে পোটক তুলিব? বৰি, কাকৰে! (ভবোৱাল খুলি খেদি পৈ) কলৈ পলাৱ? বৰি। (হঠাৎ বৈ) কোন? কোন ওহঁত? মোমাই! মোমাই! (ভবোৱাল হাতৰ পৰা স্ফুৰি পৰে।) দোৱা, আকৌ—দাবাৰ ছিন্ন শিব, চুজাৰ বক্তাক্ত দেহ, মোবাদৰ কবন্ধ। মোক খেদি আহিছে। মই দোষী নহওঁ। বিচাৰ—কাজীৰ বিচাৰত ওহঁতৰ দণ্ড হৈছে।

চায়েস্তা। ভাগিন! তুমি উত্তেজিত হৈছা। আই, বিজাম কবাছি।
ঐং। বিজাম? বিজাম ইয়াত নহয়—বিজাম হব কববত। তোমা-
লোক কোনেও মোক বিজাম দিব নোরাবা। বিজাম দিব
খোদাই। ব'লা। [ছুয়েথো প্রহান।]

তৃতীয় দর্শন

হুস্রপতি সত্যমণ্ডপ

[বাহ্যিক দিবস। চন্দ্রাতপৰ তলত হুস্রপতি সিংহাসনত শিৱাজী, কাবত তানোজী,
পেছোবা, দিলিপবাও, মাৱালী ছ'দ'ব আদি মাৰাঠা বণনাৱকসকল। একায়ে
জিজিবাটে, অকণ, অমিৱা আদি নাৰীসকল। চাৰণবিলাকে
গীত গাই থাকে। সমুখত গেকৰা পতাকা উৰি আছে।]

— গীত —

মুক্তি-শব্দ আজি বাজে—

ভৱনে ভৱনে গগনে পবনে

গৈবিক পতাকা বাজে ॥

পূৱাতে অকণে ক'লে কাণে কাণে

জননী ভৱানী শোভে সিংহাসনে,

ভকতি-আজলি আনি জনে জনে

দিয়াছি চৰণে নিজে

মুক্তি-শব্দ আজি বাজে ॥

গৌবৱবঞ্জিত পূত কাহিনী

শত শত সেনাকৰ বস্ত্ৰ বাগিণী

আহি বিগি বিগি উঠি প্ৰতিধ্বনি

জনতা দেৱতা মাজে

মুক্তি-শব্দ আজি বাজে ॥

[শিৱাজী লাহে লাহে সিংহাসনৰ পৰা নামি আছে।]

শিৱা। তানোজী। বহু।

তানো। মহাবাজ।

শিৱ। মহাবাজ নহয় তানোজী—মই বহু। কেৱল তোমাৰে নহয়।
প্ৰতিজন মাৰাঠাৰে—প্ৰতিজন ভাৰত-সম্ভানেৰে মই বহু।

তানো। সমগ্ৰ মাৰাঠা জাতিৰ প্ৰাণ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছে আপুনি। স্মৃষ্টি
জাতি এটাক বিজুলী চমকে আপুনি জাগ্ৰেত কৰিছে। আজি এই
মহাৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰাণপ্ৰতিষ্ঠাৰ জাতীয় দিবসত এই অল্পমতি দিয়ক
মহাবাজ। সমগ্ৰ মাৰাঠাৰ নব-নাৰীয়ে সিহঁতৰ বালা-সহচৰ শিৱাক
মহাবাজ বুলি মাতি যেন পৌৰৱাচিত হয়।

[এনেতে এজন দূতৰ প্ৰবেশ।]

শিৱাজী। তানোজী—চোৱা কি বাতৰি।

তানোজী (দূতৰ পৰা কাগজ এখন লৈ)। মোগল দূত মহাবাজ।

শিৱাজী। মোগল দূত অসময়ত ?

তানোজী। অসময়ত নহয় মহাবাজ। আনন্দৰ বাতৰি বহন কৰি
আনিছে এই দূতে। সম্ৰাট ঠকজীৰে মহাবাজৰ শক্তি স্বীকাৰ
কৰি লৈছে। জয় মহাবাজ শিৱাজীৰ জয়।

(সকলোৰে একে লগে চিঞৰ) জয় ছত্ৰপতি শিৱাজীৰ জয়।

শিৱাজী। কাস্ত হোৱা—কাস্ত হোৱা—

(জয় বোল বৈ বয়)

শিৱ। কাস্ত হোৱা। এতিয়া ৰাজকাৰ্য্য আবস্ত হওক, দিলিপবাও।

দিলি (আঙুৰাই আহি লজ্জিতভাবে)। মহাবাজ।

শিৱ। তুমি। কাৰ অল্পগ্ৰহত এতিয়াও জীয়াই আহো জানা নে ?

দিলি। ছত্ৰপতি শিৱাজীৰ অল্পগ্ৰহত। কিন্তু এই পৰিহাসৰ অৰ্থ হলে
মই একো বুজা নাই। মই দোষী, মই ৰাজজোছী। মোৰ প্ৰাণচ-
মৃত্যুদণ্ডঃহ।

শিৱ। অৰ্থে নহবা দিলিপবাও। এতিয়াও তোমাৰ বিচাৰ শেক
হোৱা নাই। আজি মহাৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰতিষ্ঠা দিবস—অতি পুণ্য দিন।

তোমাৰ বিচাৰো হব ইয়াৰ লগত সজতি বাধি । বাক কোৱাচোন, |
আজি এই দিনত—

দিলিপ। অপবাধ স্বীকাৰ কৰিছোঁ । ইয়াকো স্বীকাৰ কৰিছোঁ—
সকলো অপবাধতকৈ ডাঙৰ অপবাধ ৰাজজোহ, দেশজোহ ।
ব্যক্তিগত প্ৰতিহিংসা পুৰণ কৰিবৰ বাবে মই আজি এনে ঘৃণনীয়
অপবাধ কৰিছোঁ । সেই বাবে মই লজ্জিত, মই অমৃতপু । মোক
দণ্ড দিয়ক মহাৰাজ—মৃত্যুদণ্ড হাঁহিমুখে মই গ্ৰহণ কৰিম । অমৃতপু
আজি মই । মোক দণ্ড দিয়ক । মৃত্যুদণ্ড দিয়ক মহাৰাজ ।

(ঈৰ্ষু কাটি শিৱাজীৰ আগত পৰি ধাব)

শিৱা ! গোলাপ ! ভবোৱাল—

(গোলাপে ভবোৱাল হাতত ভূদি দিয়ে ।)

গোলা । মহাৰাজ ! ক্ষমা কৰক । আজি দিলিপৰাওক ক্ষমা কৰক
মহাৰাজ ।

দিলিপ। ক্ষমা নেলাগে মহাৰাজ । মোক লাগে মৃত্যু । মোৰ ছিন্ন
শিবে—বক্তাক্ত দেহে যেন সকলো মাৰাঠা প্ৰজাকে সজাগ কৰি
ভোলে । কোনেও যেন আক কেতিয়াও বজাব প্ৰতি—দেবশ
প্ৰতি বিশ্বাসঘাতকতা নকৰে । মহাৰাজ । শাস্তি দিয়ক ।

শিৱা । দিলিপ ! প্ৰস্তুত হোৱা ।

মাৱালী হৰ্দাব । ৰাজা । ৰাজা । নামাবিবি । তাক নামাবিবি ৰাজা ।
তাক বাছিব দে । চা ৰাজা, তাৰ সোঁ ছুটা চকুৰ পিনে চা ।
কেনেকৈ বঙা বঙা জুইৰ ফিৰিঙতি ওলাইছে ।

শিৱা । বিশ্বাসঘাতকক মই জীয়াই থাকিবলৈ দিব নোখোজেঁ । হৰ্দাব !
হৰ্দাব । সি খং কৰিছে ৰাজা । নিজৰ ওপৰত খং কৰিছে । চা, সেই
জুইত তাৰ চকুত পানী শুকাই গৈছে । সি ভাল হব ৰাজা । সি
ভাল হৱ । তাক এৰি দে । সি ভাল হব ।

শিৱা । নহয় হৰ্দাব ! তাক মাৰিবই লাগিব । দেশৰ মানুহক বুজাব
লাগিব—শিৱাজীৰ ৰাজত্বত বিশ্বাসঘাতকৰ স্থান নাই । দিলিপ !
প্ৰস্তুত হোৱা ।

দিলি। প্রস্তুত মহাবাজ! মোক মৃত্যু দণ্ড দিয়ক।

শিৱা। অমিয়া! এই পিনে আঁহাঁ।

(অমিয়া আগবাঢ়ি আহে। তাইৰ শৰীৰ কঁপি থাকে।)

শিৱা। লোৱা, এই তবোৱাল। বজাব আদেশ। লোৱা।

(অমিয়াৰ হাতত তবোৱাল তুলি দিয়ে)

অমি। উঃ! (হাতৰ পৰা তবোৱাল সৰি পৰিল। চিঞৰ মাৰি

শিৱাজীৰ ভৰিৰ কাষত পৰি গল।)

শিৱা। তানোজী। তবোৱাল।

তানো। মহাবাজ! (শিৱাজীক তবোৱাল তুলি দিয়ে।)

শিৱা। (অমিয়াক তুলি ধৰি) দিলিপবাও! আঁহাঁ।

দিলি। (ওচৰলৈ আহে)।

শিৱা। দিলিপবাও! তুমি বন্দী। মৰণ পৰ্য্যন্ত তুমি বন্দী। মুক্তি তোমাৰ নাই। আজি তোমাৰ পুনৰ্জন্ম হওক। অমিয়া! মাতৃ মোৰ! চাওঁ হাতখন। (অমিয়াৰ হাতখন দিলিপৰ হাতৰ ওপৰত থৈ) দেশপ্ৰেমত অনুশ্ৰাণিতা এই বাজপুত নাবীৰ জীৱনৰ সৈতে আজি এই পৱিত্ৰ দিনত তুমি বান্ধ খালা দিলিপ!

দিলিপ } জয় মহাবাজপতি শিৱাজীৰ জয়।
অৰুণা }

শিৱা (অমিয়াক তবোৱাল দি)। জননী! লোৱা এই তবোৱাল। তুমি নিজ হাতে স্বামীৰ হাতত তুলি দিয়া। শুনা দিলিপবাও! ভৱানীৰ মন্ত্ৰপুত তবোৱাল গ্ৰহণ কৰিবলৈ এদিন তোমাৰ শক্তি নাছিল। কিন্তু আজিৰ পৰা বাজপুত নাবীয়ে তোমাক সেই শক্তি দিব। এই বাজপুত নাবীয়ে তোমাক পদে পদে অনুশ্ৰাণিত কৰিব দেশৰ কাৰণে—পৰাধীন মাতৃভূমিৰ কাৰণে দেহৰ শেষ বক্তবিন্দু পৰ্য্যন্ত সমৰ্পণ কৰিবলৈ।

(দিলিপ অমিয়াই শিৱাজীক সেৱা কৰি নিজ ঠাই লয়।)

শিৱা। গোলাপসিংহ ! তুমি সন্তুষ্ট ?

গোলা। অকুৰ্ণিতচিত্তে মহাবাজ ! গোলাপে বহু দিন আগতেই মহাবাজৰ ওচৰত সম্পূৰ্ণ আত্মসমৰ্পণ কৰিছে। আজি মহাবাজৰ যি ইচ্ছা—সেয়ে গোলাপবো অস্তবৰ আকুল হেঁপাহ।

শিৱা। তেন্তে তুমিও আগবাঢ়ি আহাঁ। মোৰ মৰমৰ জীয়াবী অৰুণা-বান্ধকো আজি এই শুভ মুহূৰ্ত্তত তোমাৰ হাতত সমৰ্পণ কৰি মই নিশ্চিত হওঁ। আজি বৰ আনন্দৰ দিন। আজি মহামিলনৰ দিন। দিলিপবাওৰ আজি পুনৰ্জীৱন। দিলিপ-অমিয়া আৰু গোলাপ-অৰুণাৰ পুণ্য মিলনত আজি ধৰণী অভিবিক্ত হওক। আগবাঢ়ি আহ আইদেউ অৰুণমণি ! গোলাপসিংহ ! তোমাৰ অকৃত্ৰিম স্বদেশ-ভক্তিৰ পুৰস্কাৰ স্বৰূপে মোৰ বুকুৰ এই বহুমূলীয়া কহিনুৰ তোমাৰ হাতত সমৰ্পণ কৰিলোঁ।

(গোলাপৰ হাতত অৰুণাক সপি দিয়ে। ছয়ো মাৰাঠাপতিক সেৱা কৰে। টুকলি)

শিৱা। ডেকা-গাভৰুসকল ! দেশ—দেশৰ সৈতে মিলাই দিয়া তোমালোকৰ আত্মাক। দেশৰ প্ৰতি ধূলিকণা হওক তোমালোকৰ দেহৰ বক্তবিন্দু। দেশৰ মুক্তিৱেই হওক তোমালোকৰ মনৰ কামনা। দেশৰ স্বাধীনতাই হওক তোমালোকৰ যৌৱনৰ সাধনা—জীৱনৰ ব্ৰত।

ভামো। আজিৰ এই পৱিত্ৰ দিন মহাবাজুৰ বুৰঞ্জীত সোণালী আখৰেৰে লিখা থাকিব।

শিৱা। এতিয়াও বাকী—বহুত বাকী তানোজী ! সেই বিৰাট অভি-যানৰ কাৰণে সাজু হোৱা সকলো তোমালোক। সাজু হোৱা মাৰাঠাৰ ডেকাদল ! সাজু হোৱা নাৰীশক্তি। শিৱাজী হয়তো কালৰ কোলাত মাৰ যাব পাৰে। কিন্তু শিৱাজীৰ সংকল্প—মাৰাঠাৰ প্ৰত্যেক নৰ-নাৰীৰ সংকল্প ম্লান হবলৈ নিদিবা। আজি যেন মই অস্তবৰ নিভৃত্তম প্ৰদেশৰ পৰা আকুল আহ্বান পাইছোঁ। আকুল আহ্বান পাইছোঁ দেশৰ যত নিপীড়িত নৰ-নাৰীৰ পৰা। এটা

আকুল উন্নাদনাৰ বিছাৎ-ভৰজই মোৰ প্ৰতি লোমকূপকে মতলীয়া কৰি তুলিছে। মোৰ অন্তৰত সৃষ্টি হৈছে এটা প্ৰবল ধুমুহাৰ। কিয় জানা তানোজী ?

গোলা। মহাবাজ।

শিৱা। এই ধুমুহাই শিৱাজীৰ বুকুত জ্বলি উঠা জুইকুৰা জ্বলাই দিছে হৃৎপদ শক্তিকে। মই দেখিছোঁ—দেখি তৃপ্তি পাইছোঁ। বন্ধুসকল ! তাৰ এটি এটি উত্তপ্ত ফিবিঙতি উকৰি গৈ—সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষক—সুপ্ত জাতি এটাক সজাগ কৰি তুলিছে। তানোজী !

শিৱা। আজি এই পুণ্য দিনত এজনৰ কথা বৰকৈ মনত পৰিছে তানোজী।

তানো। সঁচা মহাবাজ। দেশসেৱিকা ভৈৰৱী দেৱীয়ে স্বৰগৰ পৰা মহাবাজৰ সাকল্য দেখি তৃপ্তি পাইছে।

শিৱা। তানোজী ! বন্ধু মোৰ। তুমিতো জানা তাইৰ সৈতে মোৰ কি সম্বন্ধ আছিল। মই কিমান ভাল পাইছিলো তাইক। অথচ চোৱা, ইহ জীৱনত আমাৰ মিলন নহল। সেই বাবে মোৰ লেশমাত্ৰও আক্ষেপ নাই। তানোজী ! আচৰিত হৈছোঁ এই কাৰণেই, তাইও বৰণ কৰি লৈছিল মোৰ জীৱনৰ আদৰ্শকে।

তানো। ভৈৰবীৰ ভৈৰব সজীত নোহোৱা হলে মাৰাঠা জাতিক সজাগ কৰা টান হ'লহেঁতেন—বিশেষকৈ মাৰাঠা নাৰীশক্তিক।

শিৱা। বুকুৰ ভিতৰত এটা হাহাকাৰ—এটা অসহ বেদনা—তানোজী ! বিমূঢ় হৈ বুকু চেপি ধৰোঁ। কিন্তু কতা ? বিজ্ৰোহী বুকু হৃৎপদে কঁপি উঠে। শৈশবৰ ক্ৰিয়াসজিনী, যৌৱনৰ প্ৰেমৰ কোবত তাই মোক ধৰা নিদিলে, কোনো দিনে মোৰ কাষত প্ৰতিবাদ নকৰিলে, কেৱল ভালপোৱাৰ উমি উমি জ্বলি থকা জুই একুৰাত নিজৰ স্বাৰ্থ, জীৱনৰ সুখ সকলোকে বলি দি হাঁহি হাঁহি তাই গুচি গ'ল। উস—শূন্য—নাই—কোনো নাই। বন্ধু ! এটা বিৰাট শূন্যতাবে ভৰি গ'ল শিৱাজীৰ জীৱন।

নেপথ্যত বামদাস স্বামী। ভিক্ষাং দেহি। ভিক্ষাং দেহি।

শিৱা। কোন ? কোন তানোজী ?

তানো। গুৰুদেৱ বামদাস স্বামী ?

শিৱা। গুৰুদেৱ ?

[হাতত ভিক্ষাপাত্ৰ লৈ স্বামীজীৰ প্ৰবেশ।]

শিৱা। মোৰ কি সৌভাগ্য দেখিছা তানোজী ? শুভ মুহূৰ্ত্তত গুৰুদেৱৰ
ৰাজসভাত পদাৰ্পণ হ'ল। গুৰুদেৱ ! আজি আপোনাৰ এই নতুন
বেশত দেখিছোঁ কিয় ?

বাম। ভিক্ষাং দেহি। (ভিক্ষাপাত্ৰ আগবঢ়ায়)

শিৱা। গুৰুদেৱ আদেশ কৰক।

বাম। মাৰাঠাৰ গৌৰৱমণ্ডিত ৰাজসিংহাসন। মোক দিব পাৰিবা নে
শিৱাজী ?

শিৱা। সিংহাসন তুচ্ছ কথা গুৰুদেৱ। আপোনাৰ ত্ৰীচৰণৰ সেৱাত
প্ৰাণ পৰ্যাস্ত বলি দিবলৈ এই দাস প্ৰস্তুত।

বাম। তেন্তে মোক তোমাৰ সিংহাসন দান কৰা।

শিৱা। তানোজী ! গোলাপসিংহ !

তানো, গোলাপ। মহাৰাজ !

শিৱা। এই মুহূৰ্ত্তৰ পৰা শিৱাজী আৰু তোমালোকৰ বজানহয়। মোৰ
এই ৰাজসিংহাসন, ৰাজমুকুট, ৰাজদণ্ড, সকলোকে গুৰুদেৱৰ
ত্ৰীচৰণত সমৰ্পণ কৰিলোঁ। গুৰুদেৱ ! সিংহাসন গ্ৰহণ কৰি দাসক
কৃতার্থ কৰক।

বাম। তথাস্তু। (লাতে লাহে সিংহাসনৰ গুচৰলৈ গৈ ভাত বহে।)

বৎস শিৱাজী ! মই তোমাৰ সিংহাসন গ্ৰহণ কৰিলোঁ। আজি
বুজিব পাৰিছোঁ—মোৰ ইমান দিনৰ শিক্ষা-দান সাৰ্থক হৈছে।
আজি দেশবাসীয়ে বুজক—সমগ্ৰ মাৰাঠা জাতিয়ে বুজক—ভাৰতৰ
সকলো প্ৰজাই বুজক—সিংহাসন শিৱাজীৰ কাম্য নহয়। শিৱাজীক
লাগে, দেশৰ মুক্তি—স্বদেশৰ স্বাধীনতা। শিৱাজী ! মহাৰাষ্ট্ৰৰ

ৰজা হিচাপে মই তোমাৰ আদেশ দিছোঁ—সিংহাসন পুনৰ গ্ৰহণ
কৰা।

শিৱা। ইকি নতুন অভিনয় গুৰুদেৱ ?

ৰাম। অভিনয় নহয় শিৱাজী, সত্য। এই সিংহাসন তোমাৰ নহয়—
মোৰো নহয়। ই হৈছে সমগ্ৰ দেশৰ, সমগ্ৰ আৰ্য্যভূমিৰ। প্ৰজাৰ
প্ৰতিনিধি হৈ—দেশবাসীৰ সেৱক হৈ—তুমি এই ৰাজদণ্ড গ্ৰহণ
কৰা। তাৰ সাক্ষীস্বৰূপে দিকদিগন্তক ভাৰত গগনে-পৱনে
জিলিকি উঠক—মাৰাঠাৰ ভ্যাগৰ প্ৰতীক—স্বদেশসেৱাৰ প্ৰতীক—
গেৰৱা পতাকা।

শিৱাজী। গুৰুদেৱৰ আদেশ শিবোৰ্ধাৰ্য্য।

আজি এই পৱিত্ৰ দিনত
মহাভাগৰণ—আত্মপ্ৰতিষ্ঠাৰ পৱিত্ৰ ক্ষণত
চাপি আহাঁ তেতিয়া কোটি ভাৰত-সন্তান !
হিন্দু-মুছলমান, শিখ-বৌদ্ধ, জৈন-খ্ৰীষ্টান !
স্পৃশ্য-অস্পৃশ্য, নিৰ্য্যাতিত-নিষ্পেৰিত, ধনী-কৃষাণ !
পাহৰি যোৱা শত ব্যৱধান,
একেটি মাতৃমন্ত্ৰত হোৱা আগুৱান।
ধন্য হওক, পুণ্য হওক বিজয় অভিধান
এক হোৱা, এক হোৱা, এক হোৱা ভাই !
তোলা সৰে ঐক্যতান—
জয় জয় আৰ্য্য ভাৰত, জয় আমাৰ হিন্দুস্থান।

ৰাম। এতিয়া তেন্তে উৎসৱৰ সামৰণিত সমৱেতকৰ্ত্তে নিৰাদিত হওক,
ভাৰত মাতাৰ জয়গান।

: গীত :

জয়তু জননী, জয়তু ভবানী, ভুবনমোহিনী ভাবতবর্ষ ।
সৃষ্টি-পাতনিতে দেৱতাৰ গীতে গগনে-পবনে বঢ়ালে হৰ্ষ ॥

নাৰায়ণে দিলে সুদৰ্শন চক্ৰ

ত্ৰিনয়নে দিলে ত্যাগত ভস্ম,

ভাৰতীয়ে দিলে বেদ-বেদান্ত

কমলাই দিলে কনক পদ্ম ॥

হিমালয়ে দিলে ক্ৰীৰীটি শুভ্ৰ

সাগৰে দিলে নূপূৰ শঙ্খ,

দধীচিয়ে দিলে অস্থিৰে বজ্ৰ

যুগে যুগে তাৰে হৃক্ষতি ধ্বংস।

ভগীৰথে দিলে পুত গঙ্গাজল

সিংহবাহিনীয়ে ত্ৰিশূল-খড়্গ,

হ'ল সুশোভিতা ভাৰত মাতা

দেৱতাবন্দিতা ধৰাৰ স্বৰ্গ ॥

আঁৰকাপোৰ

প্ৰথম অভিনয়-নিশাৰ প্ৰধান ভাৱবীয়াসকল

২৩।১০।২৭, একতা-সভা গুৱাহাটী

ঔৎসুকী	শ্ৰীধৰদেৱ চৌধুৰী বি-এল
শিৱাজী	,, শৰৎচন্দ্ৰ বৰুৱা বি-এ
ৰামদাস স্বামী	৮বন্ধুশাল দাস
তানোজী	শ্ৰীবিনোদচন্দ্ৰ বৰুৱা বি-এছ-ছি
হিজিণবাও	৮য়্যালচন্দ্ৰ বৰুৱা বি-এ
গোলাপসিংহ	,, জীৱেশ্বৰ গোস্বামী
হৰশোৰভলিংহ	৮নবীনকুমাৰ আপৰহালা বি এছ-ছি
চামেস্তা থা	৮যোগেশ্বৰনাথ বৰদলৈ
ৰামসিংহ	৮ধৰদেৱ বৰদলৈ
হিজিৰ থা	,, হৰেশ্বৰলাল বৰুৱা (আজাৰা)
আফজল থা	৮কিৰণচন্দ্ৰ বৰুৱা বি-এ
চোলেমান থা	৮প্ৰেমধৰ বৰুৱা বি-এ
জিজিবাৰ্জ	শ্ৰীনবীনচন্দ্ৰ শৰ্মা
অৰুণাবাৰ্জ	,, চেমচন্দ্ৰ বৰদলৈ বি-কম
অমিয়া	,, দেবেশ্বৰনাথ চৌধুৰী বি-এছ-ছি
ঠৈবৰী	,, প্ৰেমধৰ চৌধুৰী এম-এ, বি-এল
আন সক ভাৰত	,, উপেন্দ্ৰ নাথ নবিশ
		শ্ৰীপানীমল দাস,	৮হংসধৰ বুজবৰুৱা
		শ্ৰীকৃষ্ণচন্দ্ৰ গোস্বামী,	৮হাহিৰাম দাস আদি ।